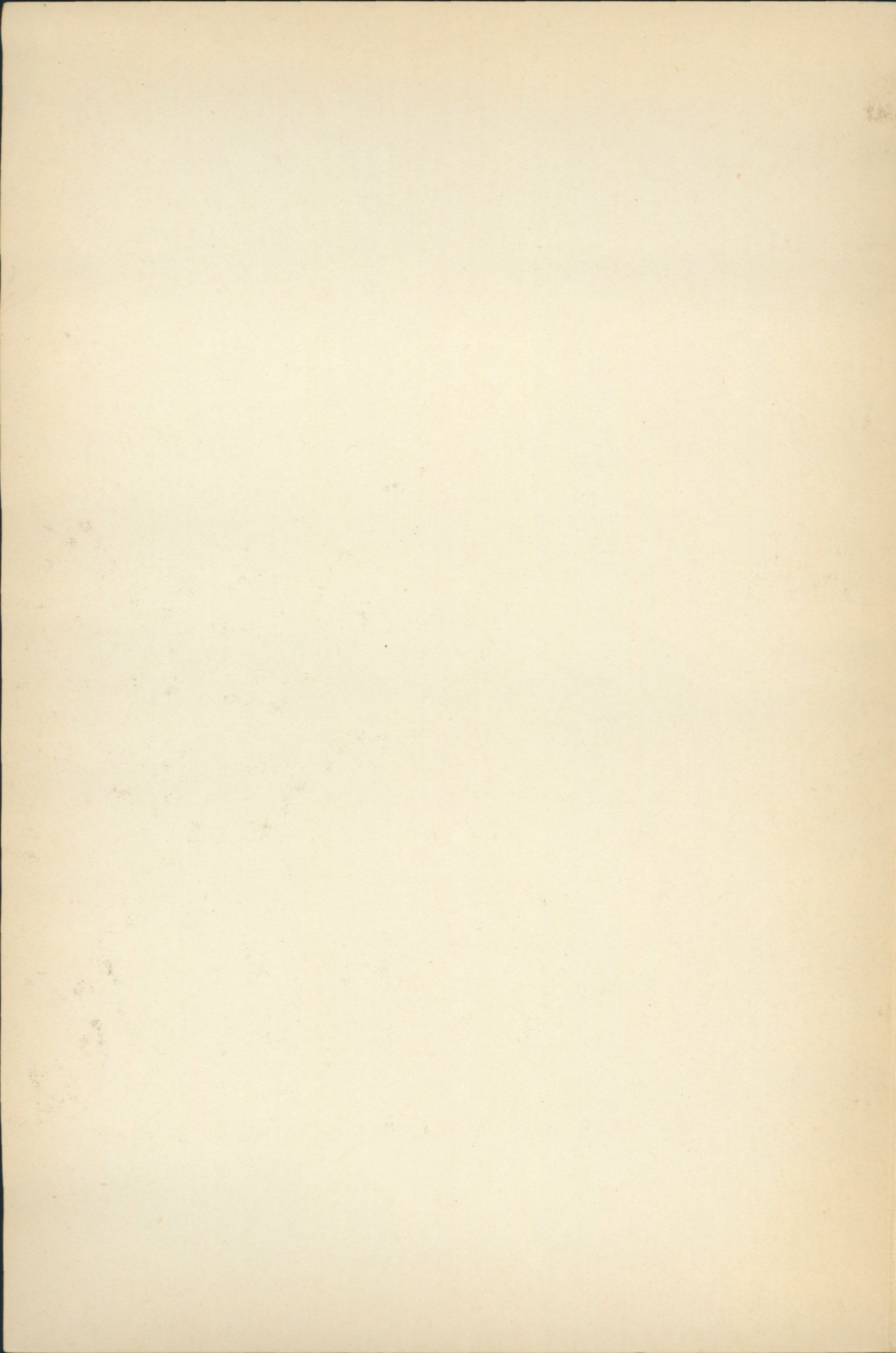

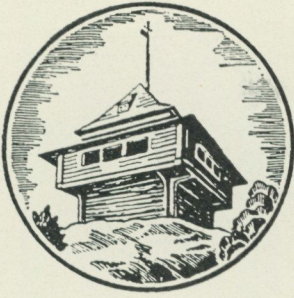
**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1952**

H. M. KONUNG GUSTAF VI ADOLF — *museimannen.*
Vid den nyordnade skråavdelningens öppnande den 22 maj 1951.

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1952

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en detalj ur en akvarellmålning av malmgården Henriksdal vid Surbrunnsgatan i Stockholm. Gårdsbebyggelsen — där Artur Hazelius' födelsehus, nu på Skansen, utgör högra flygeln — behandlas i årsboken på sid. 87. Målningen är utförd ur minnet av fröken Emelie Carger och tillhör museets nyförvärv (inv.-nr 244 126).

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1952
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

INNEHÅLL

ANDREAS LINDBLOM, Det banérska familjesmycket	7
ANTON JANSSON, Ett naturreservat under Julitagodset	17
ALBERT ESKERÖD, Carl Georg Stjernsvärd och Engeltofta	43
ERIK ANDRÉN, Salsta slotts arkitekt	57
ARVID BÆCKSTRÖM, Vildsvinet och Valfisken	67
RUT LIEDGREN, Hazeliushuset i malmgårdsmiljö	87
BENGT BENGTTSSON, Rationalisering hos hantverkarna under 1700-talet	111
SIGURD WALLIN, Konstnärsfamiljen Kylberg	125
KERSTI HOLMQUIST, Matbestick i rokokon	141
MATS REHNBERG, Småländsk syn på Skåne	155
ERIK ANDRÉN och ANDREAS LINDBLOM, Hovmarskalkinnans paviljong	163
Etnologkongressen i Stockholm 1951	185
Viktor Almquist in memoriam	187
Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar	191
Nordiska museet och Skansen under år 1951:	
Allmogearvdelningen	199
Lapska avdelningen	201
Högreståndsavdelningen	202
Skansen	210
Tyresö	218
Julita gård	219
Arkivet	220
Biblioteket	220
Undervisningsavdelningen	221
Professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning och Institutet för folklivsforskning	222

Utställningar	225
Fältarbeten	227
Förvaltning m. m.	230
Styrelseberättelse för år 1950	239
Revisionsberättelse för år 1950	251
Förteckning över personer och institutioner som 1950—1951 lämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen	253

DET BANÉRSKA FAMILJESMYCKET

ETT MINNE FRÅN LINKÖPINGS BLODBAD

av *Andreas Lindblom*

Sedan länge har det märkliga brev varuti den vid Linköpings blodbad avrättade Gustav Banérs dotter berättar om tilldragelserna kring den ödesdigra 20 mars 1600 varit välkänt för forskare och intresserade. Brevet har ju betydelse vida utöver sin karaktär av gripande personlighetsdokument, alldenstund det tack vare sin lidelsefria och objektiva framställningskonst utgör en av de pålitligaste källorna till vår kunskap om detta skickelse-digra och patetiska avsnitt i Sveriges historia. Texten föreligger i två versioner, av vilka avskrifter bevarats bl. a. i Uppsala universitetsbibliotek. Den ena publicerades redan 1759 av Bergius och har ofta citerats av historiska författare; senast har Knut Hagberg i volymen "Märkliga brev" (1941) avtryckt ett utdrag, tyvärr dock med missvisande underskrift (Christina Banér). Som Sven Ulric Palme i *Historisk tidskrift* 1936 bevisat är den verkliga brevskrivarinnan nämligen Anna Banér, den andra dottern i ordningen; någon hennes syster Christina har överhuvud aldrig existerat.

Anna Banér var vid faderns bortgång 15 år gammal och att döma av brevets stil och innehåll väl skickad både att göra och att i minnet troget gömma sina viktiga iakttagelser. Relationen har nämligen, såsom Carl Magnus Stenbock i *Personhistorisk Tidskrift* 1915 framhållit, nedskrivits först mellan den 20 januari 1618 och den 14 januari 1619. Oavsett huruvida tidigare dagboksanteckningar e. d. förelegat, så är det i varje fall tydligt att dottern väl bevarat minnet av händelsernas exakta förlopp, händelser som måste ha efterlämnat outplånliga intryck i hennes barnasinne.

Största intresset för föreliggande undersökning knyter sig till vad som inträffade på morgonen den 20 mars innan profossen förde ut rådsherrarna till avrättsplatsen. Efter en natt i vaka vid sin hustrus Christina Stures sida samlar Gustav Banér i gryningen sina i Linköping närvarande barn, Margareta, Anna, Axel och Johan — den blivande store fältherren — och överlämnar till dem avskedsgåvor. Detta parti av brevet lyder som följer:

”Torsdagen om morgonen, när han var uppstånden och klädd, befallte han lägga in sitt tyg, fick (dvs. överlämnade till) min syster Margareta nyckelen till sitt skrin, och såg jag inga andra åthävor uppå honom än som förr när han skulle skicka sig att resa. När han hade det beställt, föll han på sina knä och bad en stund, sedan kom han till oss båda och hade sin psaltare i sin hand och sade till oss:

’Kära barn, det är så handlat med mig att jag intet arv lämnar eder, men jag beder eder att när I hören mitt namn nämnas, så skolen I för min skull aldrig slå neder edra ögon, och därför vill jag intet taga hela världens goda.’ Så gav han min syster Margareta sin psaltare och sade: ’Denna skall du hava för min skull’, och däri skrev han samma stund sitt rim och namn, och det är till att se av denna dagen d. 20 Martii, en klagelig dag. Mig gav han ett hjärta av guld, däri låg ett crucifix, som min k. moder gav honom till nyårgåva, då de voro i Polen med fröken Anna. Så tog han sin kedja av sin hals, som min moders namn hängde på, och gav åt min syster Margareta och sade: ’Den skall du giva din broder Svante och bed honom ingen giva den utan den han unnar så gott som jag haver unt den som jag haver den givit’, och vattnades så i sina ögon. Då begynte vi ock gråta och bad Gud se där till, att vi skulle bliva så elände och önskade, att vi måtte dö med honom. Då sade han: ’Kära barn, I skolen intet ropa hämnd utan befalla hämnden den som rätt dömer, I skolen för ingen nöd önska eder dö och för ingen vällust att leva’; bad oss att hälsa våra andra bröder och systrar, med tårar skedde det.”

Därefter skildras hur Banér och hans maka skriftade sig och fick nattvarden samt hur han tog farväl av de sina och sina vänner. ”Så kom där en profoss och bad honom skynda sig . . .”

Det har inom familjen och intresserade kretsar länge varit känt

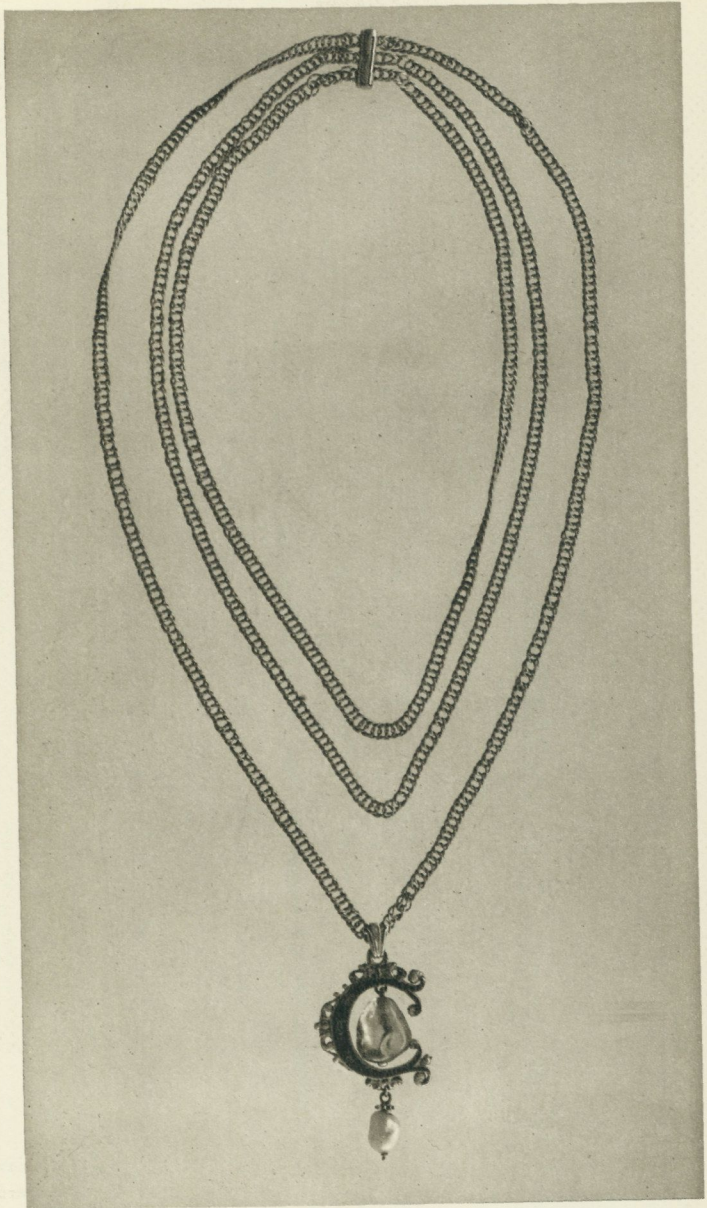

Christina Sture, Sten Sture d.y:s sondotter, fick uppleva hur fadern, två bröder, maken samt en svåger blev mördade eller halshuggna. Här avbildas hon i änkedräkt efter Gustav Banér. — Gripsholm. Foto Svenska porträttarkivet.

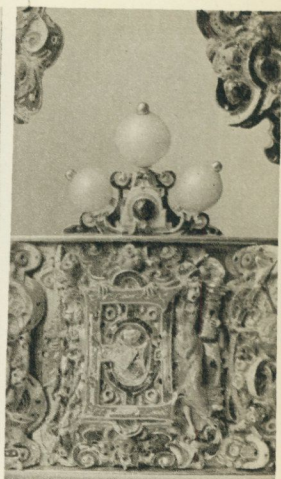
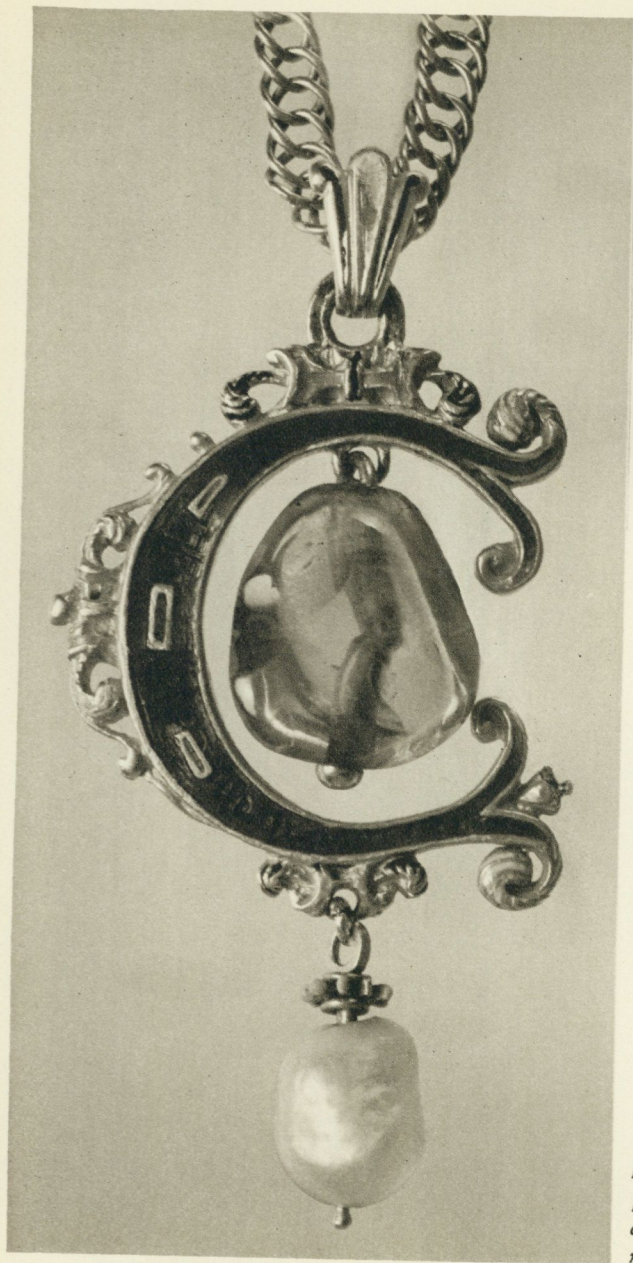

*Riksrådet Gustaf Banér. Kopia (?). Tillhör Uppsala universitet;
dep. i Nordiska museet.*

DET BANÉRSKA FAMILJESMYCKET

Det banérska familjesmycket. Nordiska museet, inv.-nr 243 031.

*Initialen C (Christina Sture)
på familjesmycket. T. h. en
detalj av Erik XIV:s krona
med initialen E.*

att guldkedjan med Christina Stures namnskiffer, C, fanns pietetsfullt bevarad inom familjen. Om vi utgår ifrån att Margareta i anslutning till faderns önskan överlämnade densamma till sin äldste broder Svante, som vid tillfället ifråga befann sig på Djursholm, och studerar släkttavlor, så finner man att smycket med största sannolikhet ärvt från Svante till hans sonson Gustav Carl. Alldenstund dennes söner dog unga, bör det ha ärvt av hans äldsta dotter Margareta Charlotta (1678—1706) som i sin tur var gift med sin faders syssling Johan Banér till Djurholm och Ekenäs, jämför bifogade efter Elgenstierna uppgjorda släkttavla. Klenoden har tydligen vid detta eller något annat tillfälle vandrat över till den yngre släktgrenen vars sista manliga ättling var Per Banér till Sjöo, död 1901. Det är från hans dotterdotter generalskan Elsa Renner som den nu övergått i Nordiska museets ägo, detta i anslutning till en önskan som under livstiden uttalades av fru Renners moder friherrinnan Elsa von Cotzhausen, född Banér, den sista bäraren av namnet Banér inom denna släktgren. Smycket har 1951 av Samfundet Nordiska museets Vänner överlämnats till museet, en ej minst ur historisk synpunkt värdefull gåva för vilken museet stannar i djup tacksamhetsskuld.

Smycket, som består av ett C (Christina Sture) med två berlocker, hänger i en guldhalskedja. Initialen, som är 28 mm hög, är utförd i guld och vinröd, genomskinlig emalj vars bredaste parti på vardera sidan smyckas av tre små rektanglar i guld. Bokstavens ändar är klivna och rullar upp sig i bladknoppar, delvis emaljerade i ljusblått, dess kontur dekorerar med ornament i grön, svart och ljusblå emalj; de har karaktären av för renässansen typiska beslagsornament. Gemensamt för dem alla är att de består av ett mittparti samt blad- eller bladknoppliknande sidopartier. Båda sidorna av bokstaven är dekorerade på enahanda vis. Från det understa ornamentet nedhänger en pärla, 9 mm i längd, som är fästad med en mitt-ten, vilken skiljes från häng-ringen av ett cylindriskt parti dekorerat med små kulor av ljusblå emalj. I centrum av bokstaven en berlock, bestående av en Ceylonsafir 14 mm lång, slipad i tillplattad droppform utan facetter. Det översta konturornamentet på bokstaven avslutas upptill med en fast ring samt en lös, 8 mm lång ögla i form av ett

tredelet blad genom vilket halskedjan trätts. Denna är av under 1500-talet vanlig "pansartyp"; dess totallängd är 1180 mm. Det cylindriska låset stänges medels inskjutning av en ten.

Ur museal synpunkt är det av särskild vikt att föremålets autenticitet ej behöver betvivlas. Det finns som redan C. R. Nyblom påpekat (Upsala universitets konstsamlingar, Uppsala 1898) avbildat på ett samtida porträtt, bevarat endast i senare kopia i Uppsala universitets samling.¹ Aug. Hahr (Upsala universitets porträtt- och tavelssamling, 1934) anser att originalet till Uppsalabilden är ett helfigurskonterfej på Sjöö. Utan att ta ståndpunkt till denna fråga — måhända återgår båda på ett försvunnet original? — kan konstateras att Sjöö-porträttet saknar bl. a. just smycket. Betraktar man nu detta på Uppsalabilden, så ser man att kedjan härstädes är enkel, medan den på museets klenod är tredubbel. Förvandlingen av den på porträttet synliga enkla kedjan till tredubbel bör ses mot bakgrunden av att det efter mitten av 1600-talet ej var modernt med dylika kedjor för herrar², varför man tydligen gjorde om smycket till att passa för en dam. Detta torde ha skett på 17- eller 1800-talet varvid även den nuvarande låsanordningen måste ha tillkommit.

Smyckets konsthistoriska ställning är ganska klar. Vi känner ganska bra guldsmedsproduktionen i Sverige under 1500-talets senare del och början av 1600-talet tack vare de svenska riksregalierna och ingen svårighet förefinnes att som hantverksprodukt foga in vårt relativt enkla hängsmycke i sammanhanget. Stilistiskt är den svenska produktionen som bekant helt präglad av nederländsk renässanssmak. Erik XIV:s kungakrona, utförd i Stockholm 1561 av Cornelis ver Weiden, uppvisar många detaljer, särskilt små beslagsornament, som erinrar om det banérska smycket. Och de stora bokstäver E R vilka ursprungligen dekorerat kronringen är samma andas barn som vårt C. Ännu starkare verkar sambandet i tekniskt avseende med det av Peter Kiämpe 1606 till Karl IX:s kröning utförda smörjhorner, där enahanda

¹ Av universitetet välvilligt deponerat i Nordiska museet och där utställt tillsammans med smycket.

² Det sista belägg jag känner från vårt land är porträttet av riksrådet Sten Bielke från 1619 (Salsta), avbildat i Sv. porträttarkivets index (nr 99).

små kulor av ljusblå (eller vit) emalj som sirar infattningen av pärlan på vårt smycke kommit till rik användning. Stilistiskt är det emellertid tydligt att detta representerar ett något tidigare skede än Karl IX:s klenoder; kantornamenten på bokstaven C är sålunda ålderdomligare än de analoga ornamenten på Jehovaordens kedja utförd 1606 i Stockholm av Antonij Grott. Vilken av de många stockholmska guldsmederna som utfört det banérska smycket går givetvis ej att säga. Att dylika hängande initialer tillverkades i huvudstaden bekräftas såsom Gunnel Hazelius-Berg för mig påpekat, genom en av F. Ödberg (Om prinsessan Cecilia Wasa . . ., Mariestad 1896) publicerad notis att för prinsessan Cecilias räkning år 1558 till guldsmeden Hans Beijer i Stockholm lämnades 6 ungerska gyllen jämte en mängd rubiner, turkoser, granater och små pärlor för att därav tillverka sex smycken framställande bokstaven C. Det var tydligen en modesak att bruka namnskiffer för sådant ändamål. Man kan misstänka att det är Christina Sture själv som överlämnat det banérska smycket som gåva till sin blivande make — deras förmålning ägde rum 1581. Valet av ädelsten bör troligen sättas i samband med uppfattningen att safiren bevarar sin ägares dygd och att den ändrar färg eller brister sönder om bäraren är otrogen mot sin älskade. Knut Bonde berättar i sin roliga bok *Juveler och juveldyrkare* (Stockholm 1943) om en polsk greve på 1700-talet som ägde en utsökt safir (nu i Victoria & Albert Museum i London) vilken just skulle ha utnyttjats som prøvosten för damernas dygd. Och Gregori Aminoff framhåller i sitt arbete *Juveler och ädla stenar* (Stockholm 1926) att safiren ansetts besitta även medicinska dygder: placerad på hjärtat botar den feber, på pannan stannar den näsblod; man kan med fördel använda safiren mot pest genom att applicera den på bölden och även sedan den avlägsnats därifrån kunde den tack vare sin inneboende magiska kraft dra till sig smittoämnet. Vi har från Sveriges medeltid ett intressant belägg på safirens förmåga i slik måtto. År 1947 hittades i Visby en fingerring av guld (nu i Fornsalen) från 1200-talet, ovanligt stor och tung och prydd med en jättesafir. Den versifierade latinska inskriptionen låter stenen själv tala: Jag kallas safir. Min kraft besegrar giftet. (DICOR SAFIRVS VINCIT VIRTVS)

MEA UIRUS). Av det nu sagda framgår klart att både Gustav Banér och hans maka hade god anledning att mena sig ha gagn av att han bar detta smycke på bröstet.

Det är sålunda ett föremål av stort intresse i olika avseenden som nu för framtiden kommer att bevaras inom Nordiska museets murar, låt vara att det ur andra synpunkter skulle varit sympatiskt om släkten behållit klenoden i sin ägo.

Gustav Axelsson Banér (1547—1600). G. 1581 m. Christina Sture (1559—1619), dotter till greve Svante Sture.

Söner:

- Svante (1584—1628) till Djursholm. G. m. Ebba Grip (1583—1666).
 |
 Svante (1624—1674) till Djursholm. G. m. Margareta Sparre (1631—1686).
 |
 Gustav Carl (1652—1697). G. m. Ebba Charlotta Leijonhufvud (1654—1720). Hans söner dog unga, utan arvingar. Hans äldsta barn var
 |
 Margareta Charlotta (1678—1706). G. 1705 m. Johan Banér (1659—1736) i hans första gifte. *Se här bredvid.*
- Peder (1588—1644) till Ekenäs. G. m. Hebblla Fleming († 1639).
 |
 Claes (1620—1675) till Ekenäs. G. m. Ebba Sparre (1631—1666).
 |
 Johan (1659—1736) till Djursholm och Ekenäs. G. I 1705 m. Margareta Charlotta Banér (1678—1706). *Se här bredvid.* G. II (1707) m. U. Ch. Vellingk (1687—1766).
 |
 Johan Mauritz (1708—1767) till Djursholm och Ekenäs. G. m. H. U. C. Ribbing (1714—1781).
 |
 Johan Gabriel (1733—1811). G. m. Lovisa Fredrika Cronhielm (1744—1818).
 |
 Johan Gustav (1775—1843). G. m. M. S. L. M. von Both (1793—1872).
 |
 Johan (1817—1863). G. m. M. A. V. A. v. d. Lancken-Wakenitz (1819—1891).
 |
 Per (1845—1901). G. m. H. C. T. H. Grossmann (1856—1925).
 |
 Elsa H. Ch. C. A. Banér (1875—1941). G. m. H. G. E. C. von Cotzhausen (1863—1947).
 |
 Elsa von Cotzhausen (f. 1886). G. m. Theodor Enno Kurt Renner, general-löjtnant (1886—1943).

ETT NATURRESERVAT UNDER JULITAGODSET

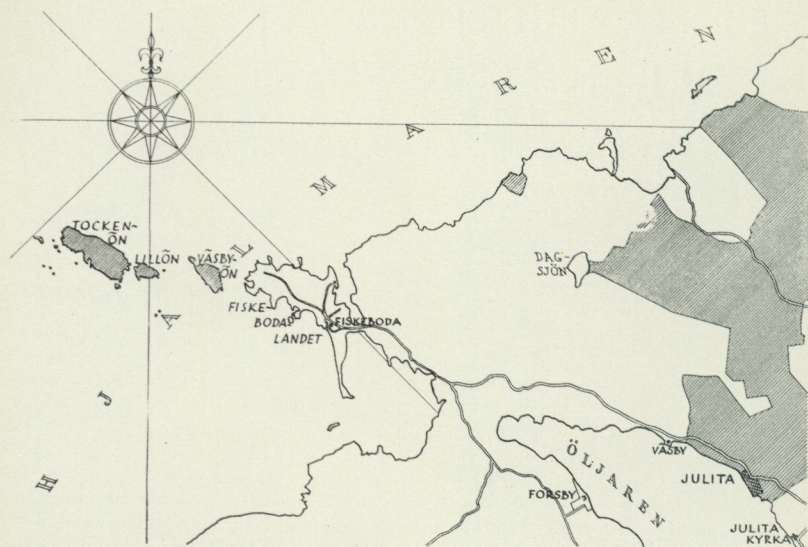
EN NÄRKESBIOLOG SER PÅ SÖRMLÄNDSKA
HJÄLMARÖAR

av Anton Jansson

Sedan urminnes tid har ögruppen Tockenön, Lillön och Väsbyön utanför Fiskebodahalvön i östra Hjälmaren hört till Julita gård i Södermanland. Öarna omtalas redan omkring 1180 under namn av Topnaöarna, av vilket Tockenön torde vara en förvrängning, i samband med att konung Knut Eriksson överlät till cistercienserbröderna i Viby vid Sigtuna sin gård Säby i Julita — senare tiders Julita gård — i utbyte mot Viby. De trenne öarnas samhörighet med julitagodset var förr, dvs. före den stora avstyckningen av "västra marken" i slutet av 1800-talet, topografiskt sett självfallen. I senare tid och i än högre grad sedan Väsby i väster år 1942 skiljts ifrån huvudgården har ögruppen förlorat den omedelbara kontakten med Julita gård, churu den alltjämt tillhör godset.

När huvuddelen av Julita gård efter godsägaren löjtnant Arthur Bäckströms död 1941 i överensstämmelse med hans testamente övergick i Nordiska museets ägo, följde den närmast fastlandet liggande Väsbyön huvudgården. De längre bort belägna Tockenön och Lillön jämte tillhörande fiskevatten hembjödos Kungl. Maj:t och Kronan för att, som testamentet från 1929 uttryckte det, avsättas till nationalpark i enlighet med lagen om sådana parker. Testators avsikt härmed var att söka vinna garantier för att öarna allt framgent skulle bibehållas vid sin urgamla kultur, med andra ord brukas på hävdvunnet sätt. Därvidlag hade han emellertid ej gjort alldeles klart för sig innebörden av lagen angående nationalparker av den 25 juni 1909, som bl. a. stadgar förbud mot fällande eller skadande av växande träd, borttagande av växter eller växtdelar, mot uppförande av byggnad eller stadigvarande bostad, mot verkställande av odling och mot betning av kreatur.

Kungl. Vetenskapsakademien, som med anledning av det ifrågasatta mottagandet av Tockenön och Lillön av Kungl. Maj:t anbefallts avgiva utlåtande härom, framhöll också att öarnas landskapstyp utformats genom århundradelång kontinuerlig och intensiv kulturpåverkan samt att en oundgänglig förutsättning för uppfyllandet av testators önskemål beträffande öarnas vård vore en fortsatt sådan kulturpåverkan, vilket emellertid syntes oförenligt med

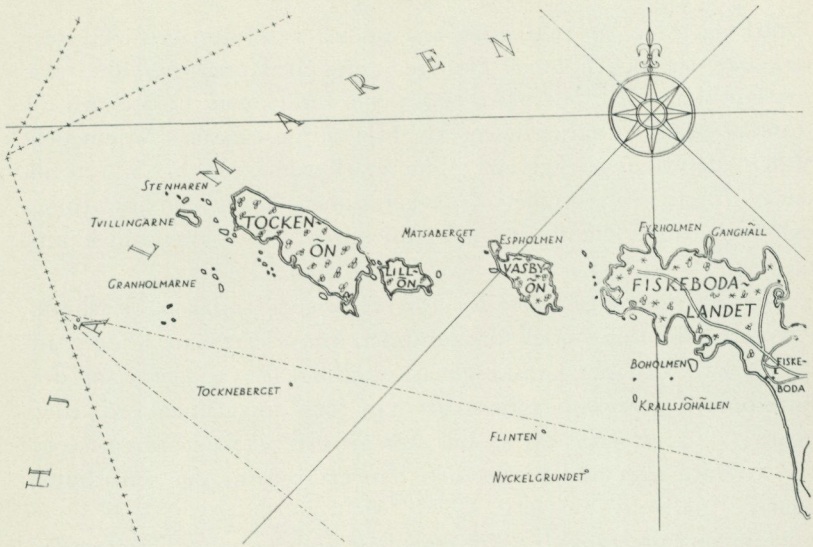

Karta över det gamla Julitagodset. Streckade partier markera den del som sedan 1944 tillhör Nordiska museet. Skala 1: 150 000.

öarnas avsättade till nationalpark enligt gällande lagstiftning. Då skydd åt ett landskap med så starkt framträdande kulturprägel som det här gällde, ej heller syntes kunna genomföras med stöd av lagen angående naturminnesmärkens fredande, ansåg akademien testators tanke icke kunna förverkligas sådan den utformats i testamentet.

Sedan Nordiska museet i skrivelse till Kungl. Maj:t den 14 januari 1944 meddelat dels att museet av utredningsmannen i löjtnant Bäckströms dödsbo erbjudits förvärva Tockenön och Lillön under förutsättning att Kungl. Maj:t icke skulle vilja mottaga desamma, dels att museet hade för avsikt att förvärva dem under nämnda förutsättning samt dels att museet ämnade för framtiden bevara dem som kulturresevat och bruka dem i allt väsentligt på samma sätt som hittills skett, förklarade sig Kungl. Maj:t förhindrad mottaga öarna på i testamentet angivna villkor. Den 14 mars 1944 förvärvade Nordiska museet fastigheten Julita ¹⁵ i Julita socken, bestående av Tockenön och Lillön med kringliggande holmar och skär samt vattenområde jämte fisket däri. Tockenön, Lillön och Väsbyön voro i och med detta köp återförenade och lagda under huvudgården.

Under de åtta år som förgått sedan dess ha vissa åtgärder vidtagits på öarna för att återföra dem till eller vidmakthålla dem vid deras traditionella status. Sälunda har den gamla slätterängen vid Burviken på Tockenön börjat åter-

Karta över Tockenön, Lillön och Vasbyön i Hjälmaren. De tre öarna bilda det här aktuella naturreservatet. Skala 1: 75 000.

ställas till det skick den hade på den tid Julita gård förde kreaturen i vall på ön. Det mest trängande behovet har dock varit att för den på Tockenön bofasta fiskar- och jordbrukarfamiljen, som för närvarande utgöres av far och tvenne gifta söner med var sitt hushåll, åstadkomma drägliga bostadsförhållanden för att trygga dess kvarstannande på ön — detta så mycket mer angeläget som släkten från far till son i hundratals år varit fiskare här. Fördenskull ha bostadshusen och ekonomibyggnaderna moderniserats och utrustats med en för god standard på landsbygden kännetecknande komfort utan att beröva bebyggelsen dess ålderdomliga prägel. Familjens tidigare kännbara isolering från yttervärlden under de tider isarna varken bära eller brista är numera till stor del övervunnen. Telefonkabel har dragits från Fiskeboda hitut och eget elektricitetsverk sörjer för att radioapparaterna ej behöva tystna till följd av urladdade batterier.

Dessa öars natur är egenartad. Med sina rika och sällsynt ålderstigna lövträdsbestånd och flödande rika örtflora skilja de sig påtagligt både från andra öar i Hjälmaren och från det omgivande fastlandet med dess mörka barrträdsvegetation. På de närmast följande sidorna ägnar den kände entomologen fil. doktor Anton Jansson öarnas säregna charm en lika kärleksfull som inspirerad skildring, vilken genom sin livfullhet i framställningssättet ovillkorligen måste fånga var och en med minsta sinne för naturens skönhet och under.

Närkingen har sin bild, eller sina bilder, av Hjälmarens med dess stränder, öar och holmar. Han ser detta med utgångspunkt från sitt landskap med dess olika typer och variationer. Och ehuru de största öarna i närkesdelen av Hjälmarens, Essön, Vinön och Valen, delvis uppbyggts på olika markgrund och bl. a. i följd därav förete skiljaktigheter i vegetationen, i artsammansättning och formationer, så finns i alla fall något gemensamt som känns igen.

Men västnärkingen som för första gången landar på Väsbyön i Stora Hjälmarens i sjöns sömrlandsdel, blir överraskad, i hög grad överraskad, och det kanske genast skall sägas, vad beträffar det känslomässiga reaktionssättet, att han först inte finner ord, eller också finner ett överflöd av ord, för att uttrycka den förtjusning, för att inte säga hänförelse, som han erfar inför det som möter ögat.

Han har inte tänkt på att man kan komma ut på Hjälmarens inte bara västerifrån med Örebro som utgångspunkt, utan också österifrån — från sömrlandssidan — och då finna att Hjälmarens med sina öar och holmar möter med ett nytt ansikte, vars drag uttrycka en annan, rikare och varmare karaktär än den han förut är förtrogen med.

Vad är det då han ser, då hjälmarsnipan styrs mot Väsbyön på norrsidan och lirkas in på det minst grunda stället mellan knaggelstenarna så att man kan hoppa i land. Man befinner sig på stenkrammel under ett tätt lövvalv av klibbal, björk, asp, ask och i strandkanten vide och knäckepeil, och ett stycke upp ser man den gamla strandvallen, den som var strand före 1888. Så långt känner man igen sig från andra hjälmaröar såsom de nu se ut i strandprofilen sextio år efter den senaste stora sjösänkningen.

Nedanför och upp över strandvallen lyser det rött redan på håll av rödblåran (*Melandrium rubrum*) och gult av skelörten (*Chelidonium majus*), och då man trängt igenom skyarna av högt, lätt gräs som växer här och befinnes vara lundkvickerot (*Triticum caninum*), ser man att här trängs bestånd av löktrav (*Alliaria officinalis*) just kring trädrötterna som sökt sig ned mellan strandvallens grova

Knäckeplar på reveln mellan Väsbyön och Espholmen. Sannolikt ha kringflytande kvistar slagit rot och givit upphov till beståndet.

Tulkört och vit fetknopp i Väsbyöns hållterräng.

Tulkört och ormbunkar i Väsbyöns klippterräng. — Vit fetkenopp i gräset på Espholmen.

Den lövomkransade platån på Väsbyöns nordsida. — En jättelind på Väsbyön.

stenar. Jättehöga bestånd av getrams (*Polygonatum multiflorum*) dra till sig uppmärksamheten.

Vi ha ännu inte sett vad som växer ovanom strandvallen, ovanom detta, av vilket knappast något i växtväg fanns till före denna sänkning. Men sedan vi tagit oss över strandvallen, häftas blicken ovillkorligt vid ett träd med en imponerande vid och tung stam och ett överflödande rikt lövverk. Det är en lind, och då vi böja åt sidan en av de ända till marken nedhängande grenarna, som skymde en del av stammen och dess förgreningar, stå vi stilla helt plötsligt. Vi hålla inför jätteträdets knotiga stam, vars ännu friska delar omsluta den höga ålderns tecken. I det murkna inre som är genomstunget av hål efter insekter och deras larver. Den som stått under någon av jätteekarna vid Halltorp på Öland och låtit blicken följa stammen uppåt och dröja under den vittfamnande kronan vet att den känsla som då tar sinnet är stum vördnad och undran inför något som stiger fram ur ett länge sedan i tiderna förflutet, liksom anat ur ett dunkelt minne.

Här står ett sådant träd, inte så himlasträvande men inte mindre vördnadsbjudande, en uråldrig lind som det kräves minst fyra människofamnar för att omfatta. Ett stycke därifrån komma vi fram till tre andra som tävla i storlek och mäktighet, var och en med sin åldriga karaktär av knotighet och partiellt hopfall och med döda, liksom vridna grenar, av vilka en stupat med toppen mot marken under det mjukt välvande lövverket.

Vi befinna oss här under lindarnas skugga ovan den gamla strandlinjen, alltså på Väsbyön sådan den såg ut då den inte omgavs av en bård av strandskog. Då syntes nog på håll dessa lindar liksom en ensam tall bättre än nu. De stodo liksom tallen som öskogens strandutposter, riktningvisande för seglare. Liksom på Lillön och Tockenön väster om Väsbyön stå dessa urgamla lindar med få undantag strax ovan den gamla strandvallen. Detta är särskilt påfallande på den större ön av dem, Tockenön, där man inne i skogen bland de andra lövträden inte ser en lind utan stöter på det trädslaget först då vattnet skymtar mellan stammarna.

Lindar finnas också på andra öar och holmar i Hjälmarens, men de nå inte denna storlek, denna ålder. På Östra Sundholmen norr om Göksholm och på Valen på Stora Hjälmarens norrsida bilda

de liksom små lundar, stå inte solitärt eller i små klungor av övermogna träd såsom här. Det sammanhänger med den klippiga naturen på Sörmlands-öarna, utpräglad åt nordsidan på ett sätt som erinrar om västkusten. På holmarna får linden ofta formen av kryppgran. Det är återigen klippnaturen som spelar in som gestaltande faktor. De andra till den formen medverkande faktorerna äro grenarnas veka konstitution och vinden: grenarna liksom klänga i springorna, ur vilka spetsarna sticka fram och låta lövverket falla som i festonger över hällar och småterrasser.

Vända vi nu lindarna på Väsbyön ryggen och blicka in mot ön, så ha vi framför oss ett öppet, avrundat område med sakta sluttande, låga klipphällar med vegetation i springor, som ofta bli till smala, av gräs och annat grönt markerade linjer, på flatare fläckar eller i småsänkor. Det hela är omramat av träd eller buskar av många olika slag, som nämnt lind, så alm, ask, rönn, oxel, getapel, hägg, klibbal, någon tall eller gran. Allt detta kan träffas, om också inte så mycket på en gång tillsammans, på öar inom Närkes hjälmarområde, men blicka vi mot marken för att se närmare vad som där växer, så mötas vi genast av något som inte med säkerhet anträffats vildväxande inom Närkes gränser. Ur bergsspringorna särskilt i hållsluttningarnas nedkant åt väster höja sig ruggar av en växt som förflyttar oss till Gotlands eller Ölands hällmarker eller till klipporna utefter vår ostkust. Det är tulkörten (*Cynanchum vincetoxicum*). Dess förekomst på Väsbyön, den så vitt känt västligaste ursprungliga på den här breddgraden, antyder sålunda att de ekologiska förhållandena motsvara just vad den behöver för sin trivsel; på samma gång markeras en utbredningsgräns, som visserligen längre i söder, i Småland, böjer djupare in mot väster. Och tulkörten trivs storartat här, vilket konstateras vid en vandring längre in utefter Väsbyöns hällkanter, där den tillsammans med storvuxna, kompakta ormbunkskvastar (*Dryopteris Filix mas*), johannisört och nyponbuskar bildar praktfulla formationer.

Om vi nu äro intresserade för insektvärlden, så skola vi utan svårighet finna en art skinnbagge, vars förekomst här mycket överraskade på samma gång som den var förklarlig just genom att den insekten är så bunden vid tulkörten. För dess granna färg

av brännande blodrött, svart och vitt samt mängden av individer som kunna ses på en gång är skinnbaggen välkänd särskilt på våra baltiska öar. *Lygaeus equestris* heter den och den är en nästan oskiljaktig följeslagare till tulkörten, den har sålunda en östlig utbredning i vårt land; följande ostkusten av fastlandet har den trängt in i landet i mälarbäckenet, där den finnes vid Uppsala och av mig setts på klipporna vid sjön Flaten i Rönninge. Om den har mellanlandningar på mälarlippor, innan den från dessa kända lokaliteter nått Väsbyön, vet jag inte, men det förefaller ganska troligt.

Tulkörten har på Väsbyön till nära granne bl. a. en ört som kan hjälpa till att förleda den som inte visste var han befunde sig att tro att han hamnat på Öland eller Gotland eller på någon ö ute i Östersjöns skärgård, och det är den vita fetknoppen (*Sedum album*). Den bär artnamnet för blomfärgens skull, ehuru det kanske mera karakteristiska är det röda som utmärker växten i övrigt och kommer de starkt solbelysta hållarna, över vilka den breder sina mattor, att lysa med den färgen på långt håll mot de av gamla mossor och lavar mörka rutfläckarna, som växla med ljusare växtlighet av vit mandelblom och blå styvmorsviol. Man ser inte sådant tillsammans i Närke, jo i Lillkyrka socken, på låga, kullriga klippor vid Stora Hjälmarens strand, men det är just i landskapets östliga del, och söderut i den provinsen finns den vita fetknoppen inte alls.

Den lågvuxna hållvegetationen övergår inåt skogsbrynet i hallonsly och annan högre ört- och buskvegetation, här och där stöd för den slingrande lövbindan (*Polygonum dumetorum*). Här är något i växtväg att se som de gamla Närkesflororna endast med tveksamhet tagit med såsom möjligen hemmahörande i det landskapet. På de något beskuggade hållarna, där jordlagret är tunt och lätt men nog inte fattigt på god växtnäring, där är liksom prickat av röda blommor mot rundade, flikiga blads blanka grönska. De tillhöra glansnävan (*Geranium lucidum*), som här växer samman med sin nära släkting stinknävan (*Geranium robertianum*) och har liknande krav på tillvaron som denna, om den också föredrar kalk i marken.

Genom de nu framförda exemplen ur växtvärlden bör, synes det, framgå att vi befinna oss på den sida av Hjälmarens där östliga och sydliga element ha utposter, vilka gjort halt innan de nått Närkes-gränsen. Emellertid gäller att växtsamhällena i deras helhet på öarna i den sörmländska delen av Hjälmarens kännetecknas av en rikedom och en frodighet som öarna på Närkes-sidan sällan kunna sätta upp motstycke till, om de också var för sig visa intressanta särdrag och enskildheter i vegetationen och dess sammansättning.

Vi sågo oss först litet omkring på Väsbyön, som är den östligaste och innersta av tre öar i rad, Väsbyön, Lillön och Tockenön, den största av de tre, från vilken det är ett avstånd av omkring 6 km till närmaste ö inom Närke, Vinön. Denna senare får sin natur och sin landskapstyp till stor del bestämda av sanden såsom grund, i det att ön utgör en avskuren del av en av de grus- och sandåsar som genomskära Närke från norr till söder ungefär. Sand finnes på de tre sörmlandsöarna endast obetydligt i en eller annan vik och sandvegetation saknas sålunda fullständigt.

Vi begynte med Väsbyön inte för jättelindarnas skull, ty sådana finnas också på Lillön och Tockenön, inte heller för glansnävan som växer även på Tockenön, utan för att bestånden av den och de övriga nämnda växterna äro så rika och så utpräglade på Väsbyön som dessutom, så långt min egen erfarenhet sträcker sig, är ensam om tulkörten. Dess långfjuniga frön måste väl med vinden ha förts över de smala sunden till de andra öarna, men de ha i alla fall inte grott i skrevorna på deras strandklippor. Och så är Väsbyön liksom Lillön obebodd, har alltid varit det — endast hästar ha vissa år från Julita gård förts över dit på bete och obetydlig trädfällning har där förekommit. På Väsbyön råda sålunda sedan urminnes tider så gott som jungfruliga förhållanden. Då man vandrar genom ön får man se sig för vilka snår man lättast kommer förbi eller igenom, då man kliver över klipporna. Rätt som det är stöter man på en omkullfallen trädjätte, en alm eller lind eller risig enbuske i trädform som stänger vägen.

Detta gäller den del av ön som höjde sig ovan vattenytan även före den stora sänkningen. Det nyvunna landet omkring upptas

som nämnt av strandskog på stenrammel. I denna äro på västsidan nedom den gamla strandvallen försumpningar. Om det varit rikligt med snö på vintern och nederbörden inte fördunstat, erbjuder sig här en trolsk syn. Trädskronorna sluta sig tätt tillsammans, så tätt att det är halvskymning under dem, men här och där sila solstrålarna ned mot en mörk vattenyta som liksom kröker sig i vindlingar mellan alsocklarnas styltrötter. Är man där på rätt tid höja sig över vattenytan vattenblinkens (*Hottonia palustris*) stänglar med spiran av vita blommor i kransar i toppen, och längre fram omslutas skogsdammslingorna av topplösa (*Lysimachia* eller *Naumburgia thyr-siflora*), stäkra (*Oenanthe Phellandrium*) och andra vattenväxter.

Vi lämna Väsbyön för den här gången — entomologen vänder tillbaka dit så ofta han kan för det intressanta insektlivet där, vilket återkommer årligen med samma konstituenten men alltid med något nytt därtill som förut inte iakttagits. Vi fara förbi Espholmen, som med en revel i vilken knäckeplar ha rotfäste förbindes med Väsbyön, förbi Lillön, vars kullriga strandklippor se inbjudande ut, inåt överskuggade av tätt lövverk från en hopvuxen blandskog i vilken en överraskad råbock just försvinner. Genom ett smalt sund komma vi in i en lugn vassvik, som omslutes av Lillön i öster och Tockenön i väster.

Det är ett av de oförgätliga minnena då jag för första gången för nu mer än 40 år sedan var med om den infarten. Det var som att komma till Lycksalighetens ö, och man hade kanske också i minnet Aug. Strindbergs skildring av vad han erfor vid den första åsynen av en grönskande Kymmendö-vassvik i den stockholmska skärgården. Vi rodde in mot landningsbryggan förbi vassen, som dåförtiden inte hunnit med att växa ut till det breda bältet nu, gingo i land förbi båthuset och de upphängda fisknäten, gingo upp till den gamla arrendatorsgården på en väg som krökte förbi hållar med kärleksört, vit fetknopp, silverfingerört samt kungsljus, som tronade på ett stenröse, och stannade och sågo upp mot den vidunderligt vida eken vid uthuset med slipstenen och fruktträden på kullslutningen, där det mesta växte vilt men av na-

turen själv hölls rent och välvårdat så att det såg obeskrivligt trivsamt ut.

Något men inte mycket har förändrats på Tockenön sedan dess. Arrendator Eriksson lever än men han har överlämnat lantbruket och fisket till sönerna Martin och Mauritz, vilka med varsin familj bebo den ene den villa i schweizerstil som den förre herren till Julita och Tockenön löjtnant Arthur Bäckström lät uppföra ned mot landningsviken, den andre den gamla arrendatorsgården på kullkrönet väster därom.

Tockenön är alltså bebodd, har varit det under minst fyra generationer Eriksson såsom fiskare och arrendatorer under Julita gård, vilken bildades år 1527 vid reduktionen av Julita kloster, som också gick under namnet Saba. Det säges att från detta kloster hade munkar helt enkelt förvisats till Tockenön på grund av svår förseelse, och att det skulle ha varit de som fört med sig och planterat äppleträd på Tockenön, de träd från vilka de nu på ön så talrika vildaplarna skulle härstamma.

Sedermera under arrendatorstiden blevo om somrarna kreatur från Julita gård överförda till ön för betesgång, och då bodde där fåbodflickor som skötte om kreaturen. Dessa gingo helt naturligt hårt åt markfloran som säkert var fattigare än nu. Av lind finnas nu som nämnts ett fåtal mycket åldriga träd. Föryngringen synes det icke vara något fel med men det mesta är telningar, och ehuru unga träd inte helt saknas förefaller det som om det skulle vara luckor i serien. Det kan tänkas att kreaturen avbetat lindtelningarna så att intervaller utan "mellanträd" uppstått, nämligen under de tider då den till ön överförda kreaturstammen var stor. Nu beta där blott öns fyra kokkreatur och dess enda häst, men de gå endast i skogen och inte på ängen i vars utkant arrendatorsgården är belägen. Den ängen slås delvis då gräs och örter äro mogna härför, och höet härifrån och från åkern blir till föda åt kreaturen på vintern. Då ängens gräs faller för lien, följa sålunda med blad och blommor eller frukter av högsommarfloran, men det tycks inte inverka farligt på bestånden, ty det är årligen överflöd på alla de blomster som göra en dylik löväng så tjugande att se på och så ljuvlig att dröja i. Om det upplyses att i den ängen växa både tjärblomster, svalting (*Alisma Plantago*

aquatica) och mäktig rävstarr (*Carex vulpina*), så följer av den kombinationen att i ängen finnas både småkullar med xerofil vegetation och kärraktig försumpning. Under de fristående vackra ekarna mot skogskanten växer rikligt med korskovall (*Melampyrum cristatum*) men endast formen med blekgröna högblad och gula blommor (f. *pallens*), och varken huvudarten eller formen ha kunnat anträffas annorstädes på ön eller på de andra öarna.

Ängen går över i lund med utomordentlig frodighet i de mera öppna partierna, där man har att tränga igenom snår av hallonbuskar, hagtorn, vildapel, hägg, rönn med bottenskikt av nässlor tyvärr, det annat förkvävande älggräset, också tyvärr, nässlorna i sällskap med stinksyska (*Stachys silvatica*) med övergång i skogskärr med guldblommande videört (*Lysimachia vulgaris*), blå förgätmigej (*Myosotis palustris*) och frossört (*Scutellaria galericulata*) i omväxling med höga starrarter osv.

Så har man att ta sig över den gamla trögärdesgården och har så kring sig den skog som täcker ön till dess västliga udde. Det är svårt att med få ord karakterisera det gemensamma för hela detta område, ty det bjuder en hel del av omväxling. Men om det säges att det som främst faller i ögonen är att det finns så mycket ask i trädammansättningen, så träffar man nog det rätta. Om man så aktger på att dessa askar äro ovanligt höga och resliga, så tyder det väl på att de fordom växt i tätare slutenhet än nu och utglesats genom avverkning som fortfarande tidvis företages. Just dessa askträd skänka en säregen prägel åt Tockenöns skogsparti, och därtill bidrar nog det förhållandet att många av träden äro döda och stå kala, blottade på bark av hackspettar, eller ligga kullfallna i mera murket tillstånd. Detta har sitt intresse för skogsmannen som här har att göra med ett skadedjur, och för entomologen därför att dessa träd hysa sekundära insektarter, vilka infunnit sig efter det primära angreppet då skadegöraren inte längre finns där. Denne är en barkborre, men det är inte den som i vanliga fall brukar angripa asken och hålla sig nästan enbart till detta trädslag, den fläckiga aspbastborren (*Hylesinus fraxini*) som är ganska vanlig i södra och mellersta Sverige.

Dess larver röja sin verksamhet genom de täta gångsystemen på det döda trädet, vilka synas sedan barken avskalats och som omfatta så gott som hela trädet. Den arten synes alls ej finnas på Tockenön, och den art som intagit dess plats är den annars sällsynta svarta askbastborren (*Hylesinus crenatus*), en större enfärgat svart art som annars brukar slå till i små bestånd på mycket grova askträd. Givetvis är den här ett skadedjur, men säkert är att de träd den angriper redan förut av någon anledning äro nedsatta i sin växtkraft.

Askblandskogen står i det inre av ön på blockrik mark med växtbelagt humustäcke med mer eller mindre sumpiga, alkärrsliknande sänkor emellan. Mot nordsidan träder innanför den gamla strandvallen berggrunden oftare i dagen. Här stå i gläntorna enbuskar, som bli höga och grönskande, medan de inne i skogen liksom ofta vildaplarna se risiga ut, i så fall aplarnas döda kvistar behängda med lavar. I utkantens öppnare partier äro ljusa smultronställena, och man kliver ut på hällar liknande dem på Väsbyön med mosaik av mandelblommor och styvmorsviol och senare blommande fetknopp, vit och gul (*Sedum album* och *acre*), silverfingerört (*Potentilla argentea*), gulmåra (*Galium verum*), johannisört (båda de vanliga *Hypericum*-arterna), rödsyra (*Rumex acetosella*) och andra mer eller mindre xerofila växter. Kärleksörten (*Sedum telephium*) sticker fram ur skrevorna, och det är väl här vi skulle kunna tänka oss finna den gröna, rödprickiga larven till apollofjärilen som äter den växtens köttiga blad, ty just över de klipporna ses *Parnassius Apollo* flyga.

Följa vi den gamla strandkanten västerut, stå vi på gräsvallen innanför snart framför en jättelind som t. o. m. överträffar den största på Väsbyön i mäktighet, knotighet och krokighet. Med måttbandet mäta vi omkretsen vid 1,3 meters höjd. Den är 6,32 meter. Nedblåsta gamla grenar från trädet ligga på marken omkring, och då vi vända på dem, finna vi på undersidan orörligt sittande exemplar av den gråaktiga långhorningen *Hoplosia fennica*, en art som utvalt linden och enbart detta trädslag för sin avkomma att leva av, just under barken på de knotiga grenarna som inte längre äro livskraftiga.

ANTON JANSSON

Väsbyöns norrsida, sedd från Espholmen.

En jättelind på Väsbyön ovanför den gamla strandvallens kullerstenar.

En »kryplind» på Espholmen. — Parti av askblandskogen på Tockenön.

Slätterängen på Tockenön. — En jättelind med 632 cm omkrets på Tockenön.

Jag prisade Väsbyön för växtlighetens frodighet och örternas blomfärging. Men man kan komma till platser i Tockenöns lövskog, där man oförmodat stöter på blomsterhopningar med massverkan, som i skönhet tävla med vad Väsbyön har att bjuda. Man skall bara vara där vid den rätta tidpunkten på sommaren. Då händer det att man vid vandringen, just som Hjälmarens vattenyta västerut lyser fram i solen mellan ask- och ekstammarna, får se ett stort vitt blomsterfält, som stöter till ett lika omfångsrikt rött, och där bredvid ett som är alltigenom obrutet höggult. Blommorna som ge färgerna i triangeln äro lundarven (*Stellaria nemorum*), rödblåran och skelörten, vilken senare ju av munkar skulle ha förts till vårt land men under alla omständigheter på dessa öar växer i den vilda naturen och i stor ymighet, som om den hade hemortsrätt här sedan urminnes tider.

Det är mera långgrund på södra sidan av Tockenön än på den norra och det nyvunna landbältet med strandskog är därför där i allmänhet bredare. Utanför äro holmar, var och en med sin olika vegetation, vid strandstenarna stå enstaka jättestånd av vattensyra (*Rumex Hydrolapathum*) tillsammans med strandklon (*Lycopus europaeus*) eller fackelblomstret (*Lythrum salicaria*), vikarna kantas av hög starrbård, och innanför denna där vide och strandskog ta vid är det ställvis särskilt i sydost som en djungel av buskage och vattenväxter av många slag. På Vinön kan man söderut se något liknande. Här på Tockenön kan man studera huru olika slag av vattenväxter gå ihop så att säga. En vik har erövrats av gräset jättegröe (*Glyceria aquatica*), omslingrat av snårvindan (*Convolvulus sepium*) till omväxling med trollbäret eller besksötan (*Solanum Dulcamara*), längre in i en annan vik har strättan (*Sium latifolium*) tagit platsen från allt annat i växtväg, och i den orediga kratten längre upp spritter och smäller det runtikring, då man tränger igenom där, av de sig upprullande valvlerna till springkornets (*Impatiens nolitangere*) frukter, om man är här då de efterträtt de gula, hängande sporreblommorna. Den växten frodas också i den sumpiga strandzonen i båtvikens, men går man längre in i denna på gräsmarken mellan albuskarna så trampar man på ett otal tät-

sittande stora, vidöppna gula blommor. De sitta i bladvecken på de nästan till en matta hopvävda revorna av den krypande videörten (*Lysimachia Nummularia*). Den marken har uppstått efter sänkningen och man kan ju då vara klar över att växten är en relativ nykomling till ön. Men så ser man den också uppe i åkerkanten ett stycke ovanom den gamla strandvallen — och blir lika klok. Ty antingen har den funnits där först och spritt sig till det nyvunna markområdet eller också är det tvärtom!

På öns sydsida stå också lindar innanför den gamla strandvallen men här är mest ek. En bred sänka går i sydost mellan arrendegården och den skogklädda sträckan åt sjön till. Där äro nu åkerfält och fruktträdgård. Dessa fält äro gammal sjöbotten. Förr var där — och det minns den äldste nu på ön — tilläggsplats för båtar just där nu jordgubbar mogna till skörd. Då jag för nu mer än fyra decennier sedan första gången gick genom skogen över bergknallarna söder om sänkan, stannade jag framför en gammal lind som hade böjt sig någon meter över marken och växte parallellt med denna ett långt stycke. Den hade full livskraft i vissa lövskrudade grenar, men stammen var murken och ihålig. Under dess lossnande bark kommo till synes flera exemplar av ett par arter knäppare, skalbaggar av elateridernas familj, av den grupp av släktet *Elater* vars arter ha blodröda täckvingar. Först många år efteråt kunde fastställas att en av dem är *E. cardinalis*, en mycket sällsynt art som torde tillhöra en utdöende urskogsfauna.

Härom året var jag där igen och sökte efter linden bl. a. för dessa knäppares och deras larvers skull men återfann dem ej. Först efter ivrigt sökande upptäcktes en ännu på rot stående, fullkomligt död lindstam utan grenar, vars inre nästan alltigenom var som snus. Det var linden som hyst de sällsynta knäpparne. Nu kunde inga sådana återfinnas. Stubbens innehåll fick emellertid gå genom insektsikten, och ur sällgodset framletades flera exemplar av den egendomliga, nästan cirkelrunda klokryparen eller falska skorpionen *Larcala*, som förut blivit funnen i Lojstaeken på Gotland, i en av de gamla fridlysta ekarna vid Halltorp på Öland och slutligen i en ihålig ek vid Hällekis på Kinnekulle. Om denna och om fynden skrev Hans Lohmander i

Sveriges Natur 1944. Det lilla spindeldjuret är att betrakta som en relik form, en kvarleva från den varmare tid då dylika träd av ek och lind voro långt vanligare än nu i de skogar om vilkas utseende vi nu knappast kunna göra oss en föreställning.

Det var sålunda en för entomologen givande lind, även nu då den endast var en mycket bristfällig torso. *Elater cardinalis* återfanns som nämnt inte, trots ivrigt sökande i liknande murkna träd på ön. Däremot anträffades i olika delar av Tockenön år 1951 en annan art av släktet, *Elater nigroflavus* som ej förut iakttagits på ön. Det är en art som ansetts sällsynt men under de senaste åren påträffats flerstädes i vårt land. Medan *Elater cardinalis* är i utdöende synes *E. nigroflavus* befinna sig i spridning. Samma rön ha gjorts beträffande flera andra som sällsynta betecknade, mera sydligt betonade arter.

Fynd som de nämnda sporra entomologen. Han blir ivrig att finna mer i den vägen. Utrymmet tillåter inte att jag uppehåller mig vid mer än några mera påfallande insekterarter som leva på dessa öar, arter som äro anmärkningsvärda med hänsyn till utbredningen. Några av dessa understryka jämte den redan nämnda skinnbaggen *Lygaeus equestris* att här ungefär går en gräns inåt landet, en gräns för östliga former som äro värmekrävande. Dit hör skalbaggen *Gonodera luperus*, en blombesökande art, särskilt förtjust i oxelblommor, vilken utom i Skåne och Blekinge samt på Öland och Gotland är funnen i Södermanlands och Upplands skärgårdar. Den tyckes ha förkärlek för öar, har tagits av mig på Singö och var känd därifrån redan på Gyllenhaals tid, och vidare har den anträffats rikligt på Karlsöarna och Fårön. En gammal uppgift om fyndplatser i Västergötland hänför sig sannolikt till kustlandet. På Väsbyön visar den sig varje år. Möjligen finns den på öar i Mälarbäckenet såsom förmedling till förekomsten på hjälmarön, men ännu har den inte spårats där.

Hjälmarbäckenet inneslutes i det mellansvenska sjöområdet, vilket särskilt under högsommaren är det mest utpräglade värme-centret i hela Fennoskandien med en medeltemperatur under juli som överstiger 17° C. I överensstämmelse härmed utmärkes detta område av det stora antalet värmeälskande insekterarter, vilka här

uppträda i olika grad isolerat. De betraktas av Carl H. Lindroth, som ägnat dessa arter i deras förekomst särskilt intresse och uppehåller sig vid dem bl. a. i sitt stora arbete Die fennoskandischen Carabidae, såsom värmerelikter, alltså som kvarlevor från den postglaciala värmetiden. De kunna indelas i grupper. En av dem omfattar arter som i Sverige äro funna endast i Skåne, på Öland och Gotland samt i Mälaronrådet, en annan arter som äro anträffade endast i Skåne eller Blekinge och Mälaronrådet och slutligen en som omfattar arter vilka hos oss finnas endast inom detta sistnämnda område. Dessa senare, de strängast isolerade arterna, tillhöra endast områdets östliga eller östligaste del, och detta gäller även de flesta av arterna till grupp 1 och 2, men några av dem till sistnämnda grupper hörande ha anträffats så långt västligt som vid Hjälmarens västligaste del. Där ha de emellertid visat sig först under de senaste två decennierna, varför man kan antaga att de sent invandrat hit. Det förefaller vidare antagligare att de kommit hit österifrån, att de sålunda rört på sig inom värmeområdet, än söderifrån där närmaste fyndplatser ligga så långt ned som i Skåne. Om så är fallet borde dessa arter kunna anträffas i mellanområdet, t. ex. vid sörmlandssidan av Stora Hjälmarens. Beträffande en av dem, den lilla hygrofila markskalbaggen *Reichenbachia impressa*, kunde detta helt nyligen konstateras i det att den anträffades på Tockenön. Den tillhör sålunda en grupp relikta arter som befinner sig under utbredning, dock troligen endast inom värmeområdet.

Ätskilliga av de som mera sydliga i vårt land kända arterna ingå i listan på dessa sörmländska öars insekter utan att de kunna antecknas för grannlandskapet Närke. Det har sin förklaring kanske mera i ekologiska än utbredningsförhållanden. Rikedomen på gamla murkna träd, som få kvarstå eller kvarligga på marken och utgöra förutsättning för larvernas utveckling, förklarar att vissa arter vedinsekter fortleva på dessa öar. Den frodiga vegetationen och de soliga, skyddade lägena äro faktorer att räkna med. Någon utförlig förteckning som belyser detta kan det ej bli här, men några exempel må anföras.

I trädgården till villan på Tockenön nära tilläggsplatsen står ett stånd av *Spiraea Aruncus* eller *Aruncus Arun-*

cus såsom denna storväxta prydnadsväxt visst numera rätteligen bör heta. Dess omfångsrika spiror av oräkneliga små vita blommor bruka locka till sig insekter, inte minst blombockar. Bland dem var här på Tockenön år 1949 en art som överraskade: den lilla graciösa långhorningen *Molorchus umbellatarum*, som hos oss mest är funnen på Öland och Gotland men även i Skåne, Blekinge och Småland och norr därom först på Tockenön. Knäpparen *Limonium minutus* med utbredning i östra Sverige till Uppland är vidare funnen i Västergötland och Värmland, sannolikt åt kusten till. Den är allmän på Tockenön men inte funnen i Närke. Av släktet *Xyletinus*, som hör till dödsurets familj, Annobiidae, har jag själv urskilt en ny art som döpts till *longitarsis*. Den är hittills endast funnen i Sverige, nämligen i Skåne, Småland och Östergötland samt på Öland och i Värmlands ekområde. Det var naturligtvis särskilt roligt att finna den på Tockenön. *Tritoma bipustulata*, en skalbagge som träffas på trädsvampar och var känd nordligast från Öster- och Västergötland, befanns höra hemma också på Väsbyön. Den lilla skinnbaggen *Serenthia laeta* sitter på gräs på denna ös klipphällar. Den var förut likaledes nordligast funnen i nämnda landskap. Dagfjärilen *Nemeobius lucina*, vilken är vår enda art tillhörande familjen Erycinidae, är mycket sällsynt i vårt land. Den har förut tagits i Södermanland, dock endast för många år sedan. Jag fångade vid mitt första besök på Tockenön ett exemplar av fjärilen. Den har inte kunnat återfinnas där, trots att det finns överflöd på ön av gullvivor, på vilken växt larven lär leva.

Vi voro en gång två entomologer på Tockenön och sågo då en liten flugart som vi, ehuru inte flugspecialister någon av oss, tyckte såg egendomlig ut. Flugkännaren dr Oscar Ringdahl i Hälsingborg fick se ett av de tillvaratagna exemplaren. Han kände då inte alls till flugan. Men så efter en tid kom besked: den heter *Pepsomyia discoidea* och t. o. m. släktet är nytt för Sverige.

Insektfaunan på dessa avskilda om ock ej strängt isolerade öar är egentligen inte påfallande artrik, men många arter uppträda i stor individrikedom. Det gäller också mina speciella skötebarn,

de parasitiska småsteklarna. Att arterna av dessa inte äro överväldigande många på dessa öar, såsom lokalt på "fastlandet", och att de återfinnas år efter år, hälsas av specialisten med glädje. Detta låter paradoxalt men är förklarligt av olika grunder. En är att många av dessa arter, beskrivna eller ej, äro kända endast i det ena könet. Honor och hanar av dem äro oftast mycket olika till utseendet, såsom också är fallet ehuru i mindre grad med andra större steklar. Det är svårt att beträffande småsteklarna veta om man hänför rätt hane till rätt hona, då det gäller ett släkte med många arter och man har exemplar av båda könen. Men finner man i det undersökta faunaområdet bara en eller få arter av ett dylikt släkte och exemplar av båda könen av t. ex. två arter, så kan man med större grad av säkerhet föra rätt hane till rätt hona. Därmed kanske två som arter ansedda, den ena beskriven som hane, den andra som hona, reduceras till en, och därmed är mycket vunnet i det virrvarr som småstekelsynonymien utgör.

Att faunan inom en dylik grupp är begränsad, utgör sålunda en förmån för den som arbetar med en dylik utredning. Man tycker sig kunna lära känna den ganska fullständigt och förtroligt och det är något lockande i detta. Men det går naturligtvis inte. Vid varje nytt besök kommer alltid något nytt därtill. Och även det lockar och drar.

Den inledande orienteringen har lämnats av intendenten Marshall Lagerquist.

CARL GEORG STJERNSVÄRD OCH ENGELTOFTA

EN SKISS KRING EN JORDBRUKSREFORMATOR
OCH HANS VERK

av Albert Eskeröd

År 1794 den 8 januari utfärdade den efterlevande änkan efter översten Rudolph Stjernsvärd, herre till Engeltofta gård och gods, ett gåvobrev på sin son Carl Georg i kraft av det testamente som tidigare upprättats mellan henne och hennes avlidne herre. Sonen Carl Georg Stjernsvärd var då 26 år fyllda och hade deltagit i det finska kriget, där han avancerat till ryttmästare; vid övertagandet av Engeltofta erhöll han avsked med majors grad.

Knappt tio år tidigare hade fadern köpt detta Engeltofta frälse säteri av greve David Frölich för 38 333 riksdaler specie. Det bestod av huvudgården i Barkåkra socken samt därunder 40 hemman och 65 torp och gatuhus belägna inom socknarna Barkåkra, Rebbelberga, Hjärnarp och Förslöv — i det alltjämt vackra landskap, där Hallandsåsens bokskogsklädda sluttningar i mjuka linjer möter den breda Skälderviken.

Det var ett stort arv för en 26-årig officer. Men med arvet följde en ekonomisk belastning, som från början blev en ständig sporre för den unge godsägaren att driva fram ett lönande jordbruk, även om den ekonomiska bördan dock till slut blev för stor att bära. Faderns skuld som sonen Carl Georg övertog var 33 572 riksdaler specie och utom detta en i egendomen in-tecknad skuldsedel på 11 111 riksdaler, varpå modern för sitt underhåll skulle

---

Denna uppsats ingår i en handskreven festskrift till förste intendenten vid Nordiska museet fil. dr Brynolf Hellner på 50-årsdagen den 2 dec. 1950.

få 6 % ränta under sin livstid utom behovet av spannmål för sitt hushåll och foder för sin ladugård. Det var med andra ord ett regelrätt "undantag" som sonen gav sin moder. Med den unge Stjernsvärds egen skuld på 4 120 riksdaler hade han därför sin egendom vid starten belastad med nära 50 000 riksdaler specie skuld. Mot detta belopp svarade en strax förut till fadern erbjuden köpesumma på 40 000 riksdaler banco. Det behövdes ingen mera ingående lantbruksekonomi för att utröna svårigheterna att få en budget på denna bas att gå i lås.

Engeltofta gav första året endast 779 tunnor säd och Stjernsvärd skriver själv att han därför "insåg nödvändigheten att genom uppodling och förbättring bringa densamma till högre afkastning, så wida jag skulle kunna derwid bibehålla mig".

"Jag köpte mig derfor 40 par Oxar och 5 par Hästar till de dragare min Fader för den gamla jordens bättre brukning hade nyttjat", skriver han vidare. Stora arealer odlades på gammalt sätt under de närmaste åren på Engeltofta och på nyodlingarna togs två skördar havre och 2 skördar blandsäd. Försök att sedan så vintersäd efter träda slog illa ut, då genom de fyra grödorna "all kraften af jorden utsugades", som Stjernsvärd skriver, och gödseln inte räckte till för trädan. Ett annat försök att så in klöver i kornsädet misslyckades också, då jorden tydligen icke var tillräckligt dränerad. "En för hastigt drifwen odling medför en säker förlust", konstaterar också Stjernsvärd och han varnar i sammanhanget alla enskiftetagare att gå för snabbt fram. "Ny jord fordrar ett warsamt och försiktigt bruk. Dess första bärningskraft är ofta en lockebeta för den oerfarne, som också merendels dyrt nog får betala sin oförsiktighet." Stjernsvärd talade av erfarenhet och hans möjligheter att balansera Engeltoftas ekonomi tedde sig fortfarande mörka.

Med en växande skuldbörda på sin egendom bevakade Stjernsvärd tydligen varje möjlighet att främja sitt jordbruks avkastning. Vid en resa till Köpenhamn kom han att taga del av ekonomie professorn Begtrupps skrift om det engelska åkerbruket, och han insåg att han genom dessa metoder skulle kunna tillföra sin egendom stora fördelar. Han vände sig därför till Lord of Kellie, en skotsk godsägare som en längre tid hade vistats i Sverige, med

Carl Georg Stjernsvärd. Litografi ur andra upplagan av "Engeltofta förr och nu," 1855.

bön att få över någon erfaren skotsk jordbrukare, "som i afseende på åkerbruks befattningen kunde blifwa både befallande och verkställande". Genom denna hänvändelse ankom i september 1802 Alexander Hall, som efter ett ingående studium av förhållandena på Engeltofta förklarade för den förvånade Stjernsvärd, att han nu tänkte återvända till Skottland och sin herre för att avlägga rapport. Stjernsvärd förnyade sin vädjan om fortsatta råd, varpå lorden svarade: "Nå! jag skall till Er öfversända ett helt oekonomiskt Batterie; men till dess användande fordras penningar, ihärdighet och sjelfförsakelse eller rättare förakt för alla omdömen, till dess säkra resultat wisas sig af den omskapelse som det skall frambringa." Ihärdighet och sjelfförsakelse ägde nog Stjernsvärd, förakt för andras omdömen var

svårare att hysa för en relativt vek man i beroende ställning, och erforderligt rörelsekapital ägde han egentligen icke alls.

Men det var onekligen vårluft över den dagen, den 28 april 1803, då "till min stora häpnad", skriver Stjernsvärd, ett engelskt fartyg ankrade vid Engeltoftas hamn och lastageplats, Skepparekroken. Och denna vårluft gällde inte bara Engeltofta och dess betryckte ägare utan i betydligt högre grad det svenska jordbruket överhuvud, trots att detta ofta endast motvilligt erkänts. Man får dock aldrig glömma att Rutger Maclean med sina stora ekonomiska resurser icke i nämnvärd grad lyckades förbättra själva redskapstekniken. Det är riktigt att han förbättrade årdret, men så värst mycket mer blev det inte. Man får heller aldrig glömma att Lantbruksakademien och dess Experimental-fält inrättades först 1811 och dess Centralverkstad för jordbruksredskap kom i gång först 1813, tio år efter det att det engelska skeppet med full verkstad och kunniga män ankrat utanför Skepparekroken i Skåne.

Här kom nu som en koloni i ett främmande land en skeppslast med människor, kunskaper och redskap, beredda att omedelbart sätta i gång. Ledare var den tidigare nämnde Alexander Hall med John Hayn som uppsyningsman, smeden David Pride som snart eftersände sin broder Walter, vidare mekanikerna David Donnalsson, Robert Machai och Alexander Bonthron samt plogdrängarna Alexander Rödjes och James Hardin "tillika med ett Fruntimmer, som skulle förestå deras matlagning, alla i sin handtering ganska skicklige".

Bostäder och verkstäder ordnades omedelbart och Stjernsvärd byggde upp den fina redskapsfabriken i tre våningar med rymliga verkstäder i bottenvåningen och bostäder i de båda övre våningarna. Från Skottland hade man medfört både verktyg och åkerbruksredskap. Nya sådana tillverkades omedelbart och redan första året hade Stjernsvärd i gång sex engelska plogar, som undan för undan ökades efter behovet.

Ett villkor vid engelsmännens anställning var att de skulle taga emot och lära upp svenska lärningar, som sedan slog sig ned på andra platser och förde kunskaperna till nya kretsar av människor. I vilken utsträckning denna pedagogiska verksamhet be-

Engeltofta från söder med den av Stjernsvärd byggda redskapsfabriken till höger. Efter Thersner 1817. Fabriken är senare flyttad till Övragård och användes nu som magasin.

drevs och vad den haft för inflytande på landet i övrigt och särskilt Skåne är ännu omöjligt att avgöra, då källuppgifterna är magra och redskapsgrupper från Engeltofta hittills icke identifierats på annat håll.

Stjernsvärd hade en bitter erfarenhet av sina tidigare nyodlingar. Men nu satte han i gång efter nya metoder och med ny förtröstan. ”Samma år om Sommaren påbegyntes odlingen efter Engelska eller Skottska sättet med grästorfwens afskärande och förbränning till aska; hwarefter åtta Geometriska Tunneland, sedan de med Engelska plogar och harfwor blifwit beredde, det året med wintersäd besåddes. Detta fält war förut en instängd sidländ, kärraktigt och måslupen äng, som icke lönade bergningsarbetet.”

Själva odlingen tillgick så, att man först röjde marken och tog upp sten och dikade. Sedan kördes grästorven upp med en torvplog, som Stjernsvärd benämner ”brännplog”. Torven sattes så i högar och brändes, varefter aska och eldmörja spreds över fältet. Så plöjdes snarast på nytt 3 à 4 tum djupt med den s. k.

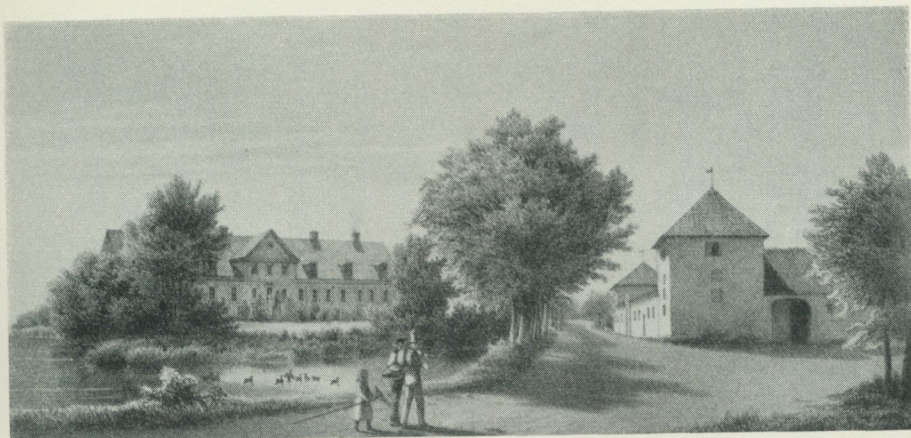
commonplogen för att taga upp gräsrotterna "och få den sämre jorden bränd". Sedan harvades grundligt och slutligen plöjdes på nytt så djupt att man fick upp 2 à 3 tum av den obrända jorden. Samtidigt formades vattenfårorna och åkerryggarna "till det af mig för dem för beständigt bestämda läge", som Stjernsvärd skriver. Så beredd låg åkern till dess vintersäden skulle sås, vilket skedde fjorton dagar senare än för gammal åkerjord.

Denna metod med bränning av det gräsbevuxna ytlaget har tydligen haft en ganska stor utbredning, och den synes vara densamma som kommit till användning t. ex. i backsvedjor i norra Skåne. Stjernsvärd understryker gång på gång eldens betydelse för att torka och bruka jorden. "Elden borttager den råhet i jorden, hwilken gödslen och bruket ej på längre tid kunnat undanrödja, samt gör den äfwen tjenlig för utläggning till äng." Dansken Begtrup redovisar sina erfarenheter från denna metod i England och hänvisar samtidigt till fransmannen Marquis de Tourbilly som år 1761 utgav en handbok över metoden, "Mémoire sur les défrichemens". Här användes hackan, flåhackan, liksom på många håll i Sverige. Men Stjernsvärd, som fått sin metod från den förädlade och avancerade engelska formen, nyttjade aldrig hacka utom första året och han anser att "skillnaden i arbetet och kostnaden emellan den jord som hackas och den som plöjes måste vara betydlig".

Stjernsvärd har sammanfattat sin erfarenhet av denna odlingsform på följande sätt: "Jordbränning åter, orätt använd, anser jag som en mordbrand för jorden; men wäl bedömd och anställd är den som jag redan ofta sagt i min tanka den bästa utväg, att förwandla ödemarker på deras egen bekostnad till fruktbarande fält."

Detta är efter grundlig prövning i det praktiska arbetet en verifiering av den engelska jordbrukspionjären A. Young's sats: "Paring and Burning, properly managed, is the most admirable of all improvements, and improperly, the most mischievous."

Knappt hade bläcket torkat på underskriften till "Enskiftes-Stadga för Hertigdömet Skåne af den 31 Mars 1803" förrän man från Bjäre härad med Stjernsvärd i spetsen anhöll om en "Instruction för en Ågoskillnads-Rätt i Bjära Härad", som utfär-

Engeltofta från nordväst. Efter Ljunggren-Richardt, Skånska herrgårdar, 1858.

dades den 6 september samma år och varom Stjernsvärd säger att den "hade för mig och hela orten liksom öppnat ett nytt jordodlingens tidevarf". Stjernsvärd prisar också de ledande männen för de skånska jordreformerna, fältmarskalken greve Toll, dåvarande statssekreteraren greve Rosenblad, presidenten friherre Wetterstedt (överdirektör för lantmäteriet), landshövdingen greve von Rosen och friherre Maclean, som grundlagt och understött dessa nyttiga författningar, "de förra genom underdåniga betänkanden och upplysningar, den senare genom sitt efterdöme".

Enskiftet gav Stjernsvärd möjlighet att samla det mesta av sin spridda jord till en areal av 5 515 geom. tunnland. Men utöver detta hade han byalagsjord som utsocknes frälse i Förslövs och Hjärnarps socknar.

Den samlade arealen var tuvig och sidlänt mark kring Vantinge bäck samt Rapple och Rönne åar. Därför måste Stjernsvärd först sätta i gång en omfattande dikning med 40 à 50 legda dagsverkare under den från tjäle fria årstiden. Alla diken gjordes som täckdiken med sten och ris, varpå mylla påfylldes.

Den farmindelning med huvudgården jämte 18 särskilda far-

mer, som Stjernsvärd genomförde i samband med enskiftet och med hjälp av dess lantmätare, skulle vara värd ett eget kapitel. Den visar en kombination av djärv fantasi, nybyggaranda och militär ordning. Och den blev själva ramen för ägarens plan att göra fruktbar åkerjord av våta ängar eller utmarker. Regeln var att en sjättedel av en farms areal odlades årligen, brändes och besåddes med vintersäd. I denna insåddes klöverfrö nästkommande vår och sexårs-cirkulationen blev med denna början: vintersäd, klöver, korn, ärter, havre, träda. "Denna odlings circulation på en jordmån, som genom bränning först måste beredas till fruktbarhet, gagnar men förstör aldrig jordbruket", säger Stjernsvärd övertygande.

Det dikades massor med täckdiken under dessa första år av 1800-talet på Engeltofta. Det röjdes i buskskogar, kratt och stembunden mark. Den engelska brännplojen skar grästovv över ständigt nya marker, där sedan common-plojen och moderna harvar brukade jorden. Och engelska brännodlare och plogdrängar lärde allt flera av gårdens folk sin konst. Men uppe från den magnifika redskapsfabriken dånade hammare och släggor dagen lång och serier av nya redskap och maskiner installerades på de olika farmerna eller sändes ut som provsamlingar över provinsen. År 1819 var engelska tröskverk installerade på Engeltofta, Kelliehouse och Nådala. Någon annan förteckning på redskaps- och maskinbeståndet eller tillverkningen på godset lämnar inte Stjernsvärd, men man vet att intill 1 maj 1814 hade på fabriken tillverkats 17 tröskmaskiner, 140 sädesharpor, 55 hackelsemaskiner, 746 plogar, 379 harvar, 8 trumlor, 48 såningsmaskiner och 9 potatiskvarnar. Vid denna tid hade Centralverkstaden på Experimentalfältet sysslat med modelltillverkningen under ett år. I en förteckning från Engeltofta över tillverkningens olika slag år 1819 upptages följande redskap och maskiner:

"Större och mindre Trösk-Maschiner som dragas med hästar eller oxar, eller ock med wattenkraft när så tillfälle gifwes.

Klöfwer-Möller och alla slags mjöl- perle- och helgryns qwarnar.

Olje pressar och Potatoes qwarnar till bränwins-bränning, samt lerbräckare wid Tegelbruk.

Twätt- och Stamp-Maschiner.

Större och mindre Hackelse-Maschiner.

Sädes- och Wäderharpor af åtskillige slag.
 Såningsmaskiner, större och mindre för Rofwor och Säd.
 Trumlor af åtskillige sorter.
 Brännplogar för ny uppodling.
 Enkla plogar till Åker-plöjning samt Leingk-plogar.
 Dubbla- samt Dikes-plogar.
 Drill- Rensnings- och Hyp-plogar af åtskillige sorter.
 Jernharfwar som drages af 1—2 till 4 hästar.
 Potatoesharfwar samt Drill-harfwar.
 Cultivator af flere slag.
 Flere slags Rensnings-Maskiner till grönsaker, och
 Åtskillige Trädgårds- och Dikes-spadar” m. m.

Redan Stjernsvärds fader hade under de tio år han innehaft Engeltofta gjort flera nya anläggningar och bl. a. försett sex ödegårdar med nya hus och brukare. Men med sonen blev det även här reformer i stor skala. Alla de 18 nya farmerna måste ha sina nya byggnader. Två tegelugnar, den ena med en kapacitet på 60 à 70 000 sten, tre tegellador och hus för tegelmästare uppfördes. Tre brännerier med tillhoppa fem pannor på vardera 90 kannor anlades. Tillsammans byggde herren till Engeltofta under åren 1794—1819, alltså under en period av 25 år, 110 byggnader med tillsammans 3 269 alnars längd och 1 242 alnars bredd.

Utom detta kan Stjernsvärd redovisa nya vägar på sammanlagt två svenska mil, 10 à 15 alnar breda och vanligen planterade med träd och häckar. Varje år planterades omkring 100 000 trädplantor och genom professor Begtrup införskrevs en hannoversk forstmästare och plantör, Bendroth, som verkade länge, även sedan Stjernsvärd själv måst lämna sin egendom år 1819.

Lord of Kellies ord, att det krävdes pengar till att sköta hans ekonomiska batteri, fick Stjernsvärd besanna. Men lorden hade väl dock knappast tänkt sig att detta batteri skulle spela med hela den styrka Engeltoftas ägare satte i gång. Naturligtvis var Stjernsvärd för djärv för sin tid. Reformarbetet sattes in för kraftigt och hann inte ge avkastning så snabbt som det krävdes med tanke på ägarens ytterst svaga ekonomiska start.

Man kan beklaga detta. Det skulle säkert varit av ett mycket stort gagn för svenskt jordbruk, om en man som Carl Georg Stjernsvärd kunnat sitta kvar på Engeltofta och fullfölja sin gagneliga pionjärgärning. Nu gick inte detta. Av sin samtids eko-

nomer bedömdes han nog hårt men kanske rättvist med hänsyn till den ekonomiska marginal, som alltid måste finnas för ett stort företag. Det närmade sig den dag då han inte längre kunde sitta kvar på sin egendom. En konkursansökan återkallade han dock, sedan han insett att en sådan utväg skulle leda till förlust för borgenärerna. Han skriver om detta bittra slut på en lovande gärning följande: "Sedan jag hunnit komma i denna författning, kunde jag ej längre tweka hwad utväg jag borde taga, för att vinna det stora ändamål, att med bibehållande af min ära förnöja alla mine borgenärer. Jag reste genast till Stockholm, kastade mig för min Konungs fötter, af hwilken jag 2:ne gånger förut med betydliga lån försträckningar blifwit understödd och som nu sluteligen nådigast frälste mig genom köp af Engeltofta Egendom med inventarier för 450 000 R:dr Svenska Banco-Sedlar."

Stjernsvärd slutar sin spontana och ärliga redovisning för sitt fögderi på Engeltofta med Boileaus sats: "La critique est aisée, mais l'art est difficile."

Engeltofta hade vid Carl Georg Stjernsvärds övertagande av godset år 1794 ett värde av 40 000 riksdaler riksgäld. Vid jämförelse med det pris Carl XIV Johan betalade för Engeltofta år 1819 torde man kunna anse att Stjernsvärd ökat sin egendoms värde mer än fyrfaldigt.

Det var något av åren på 30-talets början, då jag fungerade som motsvarighet i hemprovinsen till vad senare även där kommit att kallas landsantikvarie. Bilen hade rullat nedför Hallandsåsen, passerat det vackra Margaretetorp och hunnit ned i dalen, då jag såg en sten rest en god bit ute på fältet väster om vägen. Jag hade på den tiden skyldighet att hålla reda på minnesstenar och det visade sig vara den sten, som år 1855 restes över Engeltoftas herre åren 1794—1819, en av detta lands främsta jordbrukspionjärer.

Sedan Carl Georg Stjernsvärd måst lämna sitt storslagna verk på Engeltofta, hade han en mindre gård, Pilshult utanför Hälsingborg, men han dog dock som en fattig man på en tillfällig resa i Stockholm 1825. Han fick inte uppleva hur sonen Rudolf Hodder, född på Engeltofta den 8 september 1808, fortsatte hans

De av Stjernsvärd odlade fälten, tidigare "sidlånd, kärraktig och måslupen äng", bär ännu rika skördar. Utsikt mot söder från kullen med Stjernsvärds minnessten.

Foto förf. 1951.

verk på ett storartat sätt men i en annan trakt i Skåne, Vittskövle och Karsholm. Efter faderns död fick Rudolf Hodder ett andra hem på Övedskloster och blev från 1840 genom giftermål ägare till Vittskövle, där reformarbetet omedelbart satte in helt i faderns anda men med en säkrare ekonomisk grund. Slottet reparerades och uthusen nybyggdes. En ståtlig stallbyggnad uppfördes för det riksbekanta stuteriet. En engelsk park anlades väster om slottet. Det planterades skog och det anlades bränneri och mejeri. År 1855 förvärvade Rudolf Hodder Stjernsvärd också Karsholms vanskötta säteri, där reformer i samma anda sattes i gång. År 1847 hölls det första lantbruksmötet för länet på Vittskövle, året efter det första lantbruksmötet för hela riket. Och vid fjärde allmänna lantbruksmötet i Malmö 1849 fick Stiern-

svärd förtroendet att vara dess ordförande. Samma år blev han ledamot av Lantbruksakademien. Rudolf Hodder hade alltid vördat sin faders minne och vid lantbruksmötet i Malmö fick han första gången höra ett offentligt varmt erkännande av den döde faderns gärning. Landshövding Georg von Rosen erinrade i sitt avslutningstal om "den man, som längesedan berett nya banor, nya vägar för lantushållningen inom denna provins. Om han icke fick njuta det lugn och den lön, som hans mödor och patriotism förtjänade, så är jag likväl övertygad därom, att, om hans anda svävar över oss, skall han med glädje se, huru hans bemödanden för lantushållningens förkovran allt framgent bära frukter. Skåne står i alla tider i stora förbindeiser till avlidne major Stjernsvärd."

Sex år senare, år 1855, förlades det tredje allmänna skånska lantbruksmötet till Ängelholm. Då restes också den ovan nämnda minnesstenen över Carl Georg Stjernsvärd på en kulle på Nådala ägor, en av de farmer där denne lantbrukspionjär förvandlat sankar ängar och utmark till fruktbara åkerfält.

Om sonen Rudolf Hodder skrev en minnestecknare efter hans död 1867: "Med den praktiska dugligheten hade ett livligt temperament, ett varmt hjärta och ett känsligt sinne, öppet även för högre livsvärden, ingått en lycklig förening". År 1855, trettio år efter faderns död stod denne man vid faderns minnessten på den mark, där han själv lekt som pojke. Naturligtvis låg det bitterhet i hans erinran om att fadern i icke ringa mån blivit misskänd av sin tid och att han heller inte väntat en rättvis uppskattning utan "överlämnat detta åt en kommande tid, väl vetande att sanningen vinner sin högsta seger uti att avbida den rätta stunden". Vid minnesutställningen 1946 "100 år svenskt lantbruk" fick jag stifta något närmare bekantskap med Carl Georg Stjernsvärd, men det material man under jäkt och riv samlar in för en kort utställning lägges allt för lätt åt sidan.

Först under höstterminen 1950, då jag i mina föreläsningar vid Stockholms Högskola försökt ge en bild av utvecklingen inom vår jordbrukskultur under 1800-talet och vårt eget sekel har jag bättre förstått, vem denne Carl Georg Stjernsvärd egentligen var och vad han måtte ha betytt för sin tid och den som kom efter.

*Kullen på Nådala ägor, mitt i Engeltofta marker, med minnesstenen
över Carl Georg Stjernsvärd. Foto förf. 1951.*

Han var en ståndsperson vars intresse för jorden och dess skötsel har lett till välsignelse för alla jordens arbetare. Han byggde 110 nya bostads- och ekonomihus på Engeltofta, men han redovisar bland dem bara två lusthus i korsvirke i parken. Kanske var Carl Georg föga intresserad av lusthus. Men kanske ändå förhållandet gäller även för åtskilliga av hans jämlikar bland adelsmän och godsägare både tidigare och senare i fråga om förhållandet mellan ekonomihus och lusthus.

Under ett kort besök i denna trakt av Skåne sommaren 1951 hade jag tillfälle att göra några iakttagelser på Carl Georg Stjernsvärds Engeltofta och då även ta några fotografier. Det växer ännu givande skördar på de fält, som Stjernsvärd odlade under 1800-talets första år. Men över de bördiga fälten dånar nu

ständigt skånska jaktflygets reaktionsdrivna "vampires" och där den från finska kriget hemvändande 26-årige majoren bytte ut värjan mot plogen trimmas nu unga män till ettrigt försvar av fosterjorden. Någonstans inne bland det svagt kulliga landskapets åkrar har reaplanens start- och landningsbanor dragit sina hårda betongband över Stjernsvärds odlingar. Ty plogen får tyvärr inte vara vårt enda redskap, även om vi helst skulle vilja det. Tiden är ond och det är nödvändigt att sörja för att även värjan biter, om så skulle behövas.

Källor: Den främsta källan för denna lilla skiss är Carl Georg Stjernsvärds eget vittnesbörd "Engeltofta förr och nu", Lund 1819, med tillhörande bilagor.

För de rent näringsgeografiska faktorerna och markindelningen finnes ett mycket rikt material på lantmäteristyrelsens arkiv.

En redovisning av tillståndet på Engeltofta år 1814 lämnas i "Öfversigt af Engeltofta Egendom, med derå verkställda Odlingar och Förbättringar" i Lantbruksakademiens Annaler 1815: 2 s. 109 ff.

Landshövding Georg von Rosens hyllning av Carl Georg Stjernsvärd står att läsa i "Berättelse över förhandlingarna vid det fjärde allmänna svenska lantbruksmötet i Malmö 1849" s. 233 (1850).

Spridda upplysningar om Carl Georg Stjernsvärds och sonen Rudolf Hodders verksamhet finnas i "Skrifter utgivna av de skånska hushållnings sällskapen", II: 2, III: 1, VI, X, XI, XII och XIII.

Vid utarbetandet av denna lilla skiss, som jag senare hoppas kunna utvidga och fördjupa, har jag haft givande samtal med min kollega på Nordiska museet, Carl Georg Stjernsvärds sonsons sondotter, amanuensen Brita Stjernsvärd, vilket jag noterar med stor tacksamhet.

SALSTA SLOTTS ARKITEKT

av Erik Andrén

Salsta slott i Tensta socken, ett par mil norr om Uppsala, tillhör den svit av mellansvenska herrgårdshus av utpräglat karolinskt kynne, som brukar sammanställas med namnet på en av tidens mest berömda arkitekter, Nicodemus Tessin d. ä. Så gör Gustaf Upmark d. ä. (1904), Gustaf Upmark d. y. (1909), Erik Fant (1914), Ragnar Josephson (1930) och Andreas Lindblom (1944). Även Erik Lundberg (1935) ansluter sig till samma mening, dock med vissa reservationer. Lundberg har i sin lärda avhandling om herremännens bostadsförhållanden utförligt behandlat den tessinska gruppen av lantslott från 1660- och 70-talen. Han hänför där utan tvekan Salsta slott till denna grupp men påpekar samtidigt "vissa konservativa drag" och "en viss tafatthet i planlösningen, som antyder att ej Tessin själv är mästaren utan endast någon i hans krets (Mathias Spihler?)".

Likaså råder enighet om tidpunkten för byggnadsarbetenas påbörjande och avslutning — 1675 och omkring 1680. I Svenska slott och herresäten skriver Gustaf Upmark d. y. bl. a. att "Salsta grundlades år 1675, sedan ett på samma plats stående, år 1613 uppfördt hus till större delen nedrivits. — — — Ritningarna till det nya slottet voro utförda af Nicodemus Tessin d. ä., som just då hade vunnit stor berömmelse som skapare af Hedvig Eleonoras Drottningholm. Byggnadsarbetet leddes af vice stadsarkitekten i Stockholm Mattias Spihler och synes, hvad det yttre angår, hafva varit färdigt redan omkring 1680."

Avsikten är här att dra fram i ljuset ett par hittills förbisedda källor till kunskapen om Salsta slotts byggnadshistoria, vilka utan

---

Denna uppsats ingår i en handskriven festskrift till förste intendenten Brynolf Hellner på 50-årsdagen den 2 dec. 1950.

att väsentligt rubba den gängse uppfattningen likväl ger full klarhet i några hittills dunkla frågor. De åsyftade källorna är dels en handskrift i Kungliga biblioteket, dels en liten planritning i Skoklosters arkiv.

Handskriften har titeln "Brevis descriptio Svetiæ" och är författad av den kände polyhistorn Johannes Loccenius i Uppsala. Loccenius, som var född 1598 i Holstein, inkallades 1625 till Uppsala universitet, där han under de följande årtiondena upprätthöll flera professurer och 1648 utnämndes till universitetsbibliotekarie. Samtidigt förordnades han till rikshistoriograf och 1661 fick han av förmyndarregeringen i uppdrag att författa en textavdelning på latin till Erik Dahlbergs stora kopparsticksverk *Suecia antiqua et hodierna*. Denna text var ännu vid hans död 1677 ofullbordad och den blev aldrig tryckt. Trots sina defekter och en i viss mån skissartad karaktär är handskriften en ytterst värdefull arkitektur- och personhistorisk källa från samma tids-epok som sueciaverket.

Avsnittet om Salsta omfattar pag. 114—117 och har följande lydelse (icke citerade partier översatta från latinet):

"SAALSTADH"

Vid floden Sala i Tensta socken är slottet beläget, av vilken flod det utan tvivel har sitt namn — en gammal och förnäm ättsättesgård, vars första grundläggning ej är säkert bestämd, utom det att den redan under 400 år hört till den berömda familjen Oxenstierna. På grund av gårdens fruktbara och lämpliga läge har den alltid haft ett icke ringa anseende. Ty på denna plats och därovanför strömmar floden Sala fram på så sätt att den växer ut till icke obetydliga fiskrika sjöar, som omgiva hela Salsta sättesgård och bilda en ö. Ärkebiskop Jöns av ätten Oxenstierna, som på sin tid förde svåra krig mot konung Karl Knutsson, uppehöll sig här och befäste så mycket han kunde. Men då han fångslad av Kristian I bortfördes till Danmark, säges denna borg ha blivit besatt och erövrad av Sten Sture d. y., vilket en stor del ruiner ännu vittnar om. Vidare kom gården tack vare äktenskap och arv till den berömda och urgamla ätten Bielke och först till den förnämde ädlingen Ture Pedersson Bielke och från honom

till hans son, den lysande Nils Bielke, riksråd, gift med den förnåma fru Ingeborg Oxenstierna. Denne lät år 1613 där uppföra ett vackert och präktigt slott av tegel, och bredvid detta flera andra mindre byggnader. För detta ställe skapar han ingenting mindre än en mänsklig njutning, där det icke saknas vare sig villebråd, fåglar, fiskar eller förnöjelser i överflöd. Likaså trädgårdar och tre djurgårdar, järngruvor och allt som hör till järnframställning, tegelbruk och annat dylikt. Denna sätesgårds gränser sträcka sig ända till en och en halv mil i längd och bredd, inom vilka 35 landbönder bo, som fullgöra dagsverken åt slottet, vilken så närliggande bekvämlighet återfinnes på få ställen. Nu tillhör gården den förnåma friherren (ändrat till: den lysande och högädle greven) herr Nils Bjelke, herr Tures son och herr Nils sonson, en arvinge värdig så stora förfäder (tillskrivet: "hwilken detta gamla Sahlstad nedertagit A: 1672 och märkeligen förändrat och ett öfwer måttan schöönt och kostbart Slått der sammanstädes oppbygdt A: 1686 — hwilket kann räknas Ett av dee praetiosiste bygningar icke allena j Swerige uthan och widt och bredt, som af des Structur nogsamtb kan skiönias, anlagdt af den berömbde Architecten Mathias Spijler"). Icke långt från Salsta, ungefär en kvarts mil därifrån, reser sig ännu ett gammalt befästningsverk, uppfört av ojämna klippblock på en hög bergklippa och av nästan cirkelrund form, omgivet av dubbla murar. Det kallas Salstaborg och var i forntiden under inbördeskrigen invånarnas tillflyktsort och försvarsverk. Nu är denna stora klippa omgiven av vidsträckta, djupa och otillgängliga träsk och av höga och tätvuxna träd. Men att det på den plats där det växt igen en gång varit vatten, det står klart av det följande: emedan för få år sedan i ett av träskan kallat Edsmyren, en väldig skeppsköl är påträffad, i vilken en stor järnring var inslagen. Dessa träsk falla ut längre bort mot Rasbokil och vidare i Mälaren. Varav man kan dra den slutsatsen att fordom skeppsfarten nådde ända hit. Men sedan platsen växt igen under tidens långa lopp så står uppenbarligen nu icke mera ett utlopp öppet.

Den latinska texten av Loccenius egen hand har tydligen tillkommit på 1660-talet — i varje fall före 1672 eftersom ingenting

nämnes om rivningen av det gamla stenhuset och anläggningen av ett nytt. Det svenska tillägget är gjort av annan hand efter Loccenius död. Samma korrigerande penna har 1687 eller senare ändrat Nils Bielkes titel från friherre till greve.

Den okände rättaren uppger klart och tydligt att arkitekten Mathias Spihler är Salsta slotts skapare. Men har inte Nicodemus Tessin haft med Salsta att göra? Beror de tessinska dragen i slottets arkitektur endast på Spihlers receptivitet? Den andra inledningsvis nämnda källan ger en fullgod förklaring på dessa frågor.

Planritningen i Skoklosters arkiv, bild 3, är utförd på handgjort papper utan vattenstämpel (format 20×20 cm) med svart tusch och tuschlivering i grått. Upptill på bladet finns en med nål stucken skala i fot, nedtill ett tuschat skalstreck i alnar. Ritningen är gjord i skalan 1:200. Det finns inga anteckningar på bladet och ingen signatur. Att ritningen är ett projekt till bostadsvåningen på Salsta slott framgår dock klart och tydligt både av måtten och av flera detaljer i planlösningen. Likaså kan det inte råda någon tvekan om att Tessin med egen hand gjort ritningen. Både det eleganta utförandet, själva ritmaneret och skalans siffror vittnar om detta. Det är tydligen så, att Tessin omkring 1670 sänt en kopia av sitt salstaprojekt till Carl Gustaf Wrangel — precis som han 1662 sände denne kopior av ritningarna till Drottningholm, Bondeska palatset och Bååtska palatset.

Planen är av den regelmässigt karolinska typen. Från förstugan kommer man in i salen, som är utbyggd åt trädgårdssidan. Från salen utgår två bostadssviter, åt vänster baronens, åt höger friherrinnans. Vardera består av två förmak och en sängkammare med direkt utgång till förstugan. I baronens svit är det första förmaket ganska litet och försett med ett enda fönster. Det andra förmaket är mer än dubbelt så stort med tre fönster — möjligen har arkitekten tänkt sig att detta förmak samtidigt skulle fungera såsom bibliotek. I vinkeln mellan dessa båda förmak ligger en liten obelyst servistrappa, vägg i vägg med den stora trappan till översta våningen. En dylik servistrappa mellan bostaden och tjärnarnas rum i markvåningen möjliggjorde en diskret upppassning, och den var i hög grad önskvärd i barocktidens förnäma bostads-

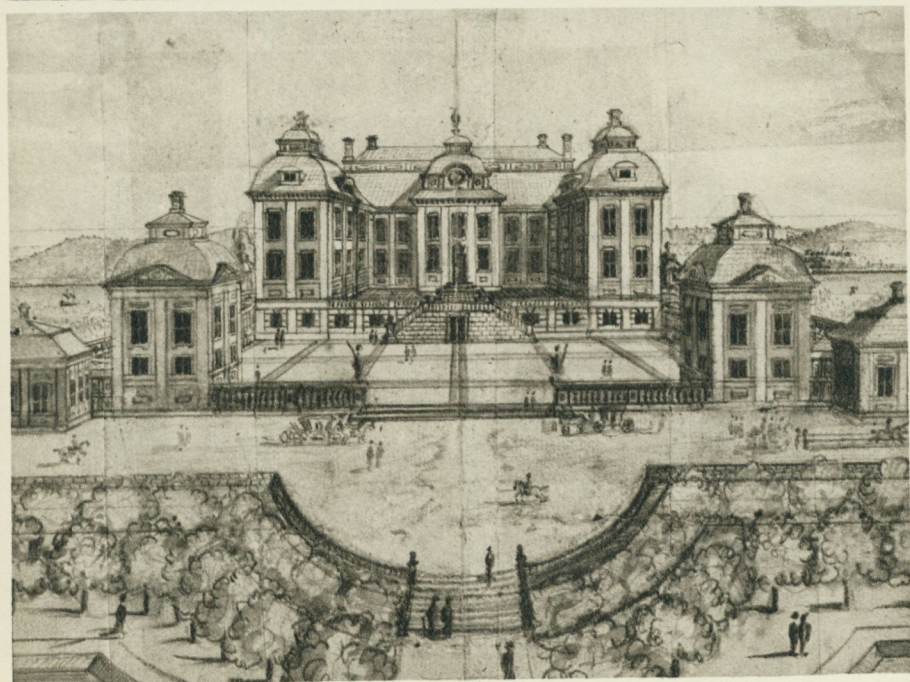
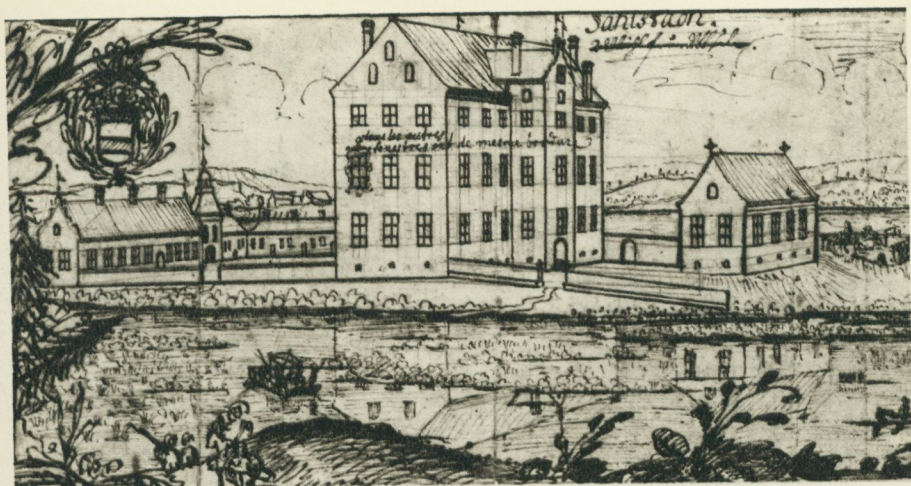

Bild 1 och 2. Salsta enligt Erik Dahlbergs skisser för Sueciaverket: överst 1613 års stenhus, nederst det tessinska barockslottet. Kungliga biblioteket.

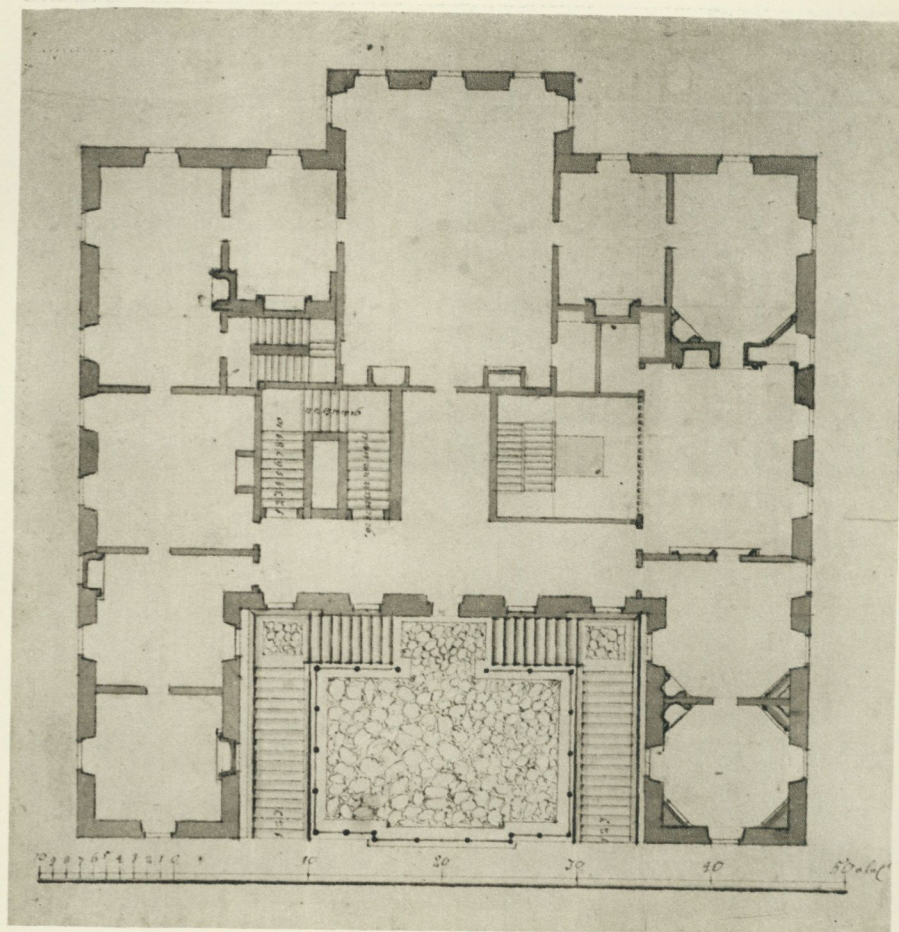

Bild 3. Salsta slott, plan av huvudvåningen. Laverad tuschritning av Nicodemus Tessin d.ä. omkring 1670. Skoklosters arkiv. — Den tessinska planlösningen blev senare omarbetad av Mathias Spibler, under vars ledning slottet byggdes 1672—1686.

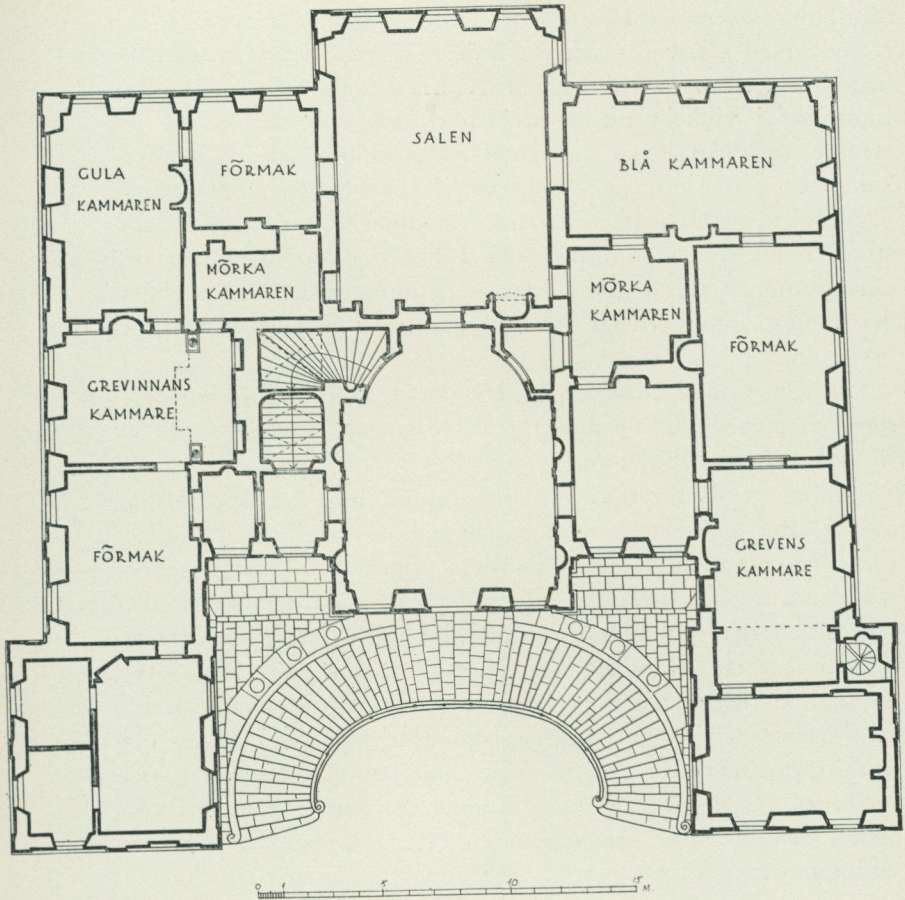

Bild 4. Salsta slott. Plan av huvudvåningen i skalan 1: 300. Efter uppmätning av Axel Forssén 1914 för Svensk arkitektur, band 2.

hus. Baronens sängkammare har fönster, dörr eller spis på varje vägg, och sängen måste i detta rum få en föga monumental hörnplacering.

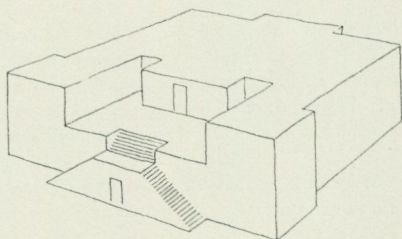
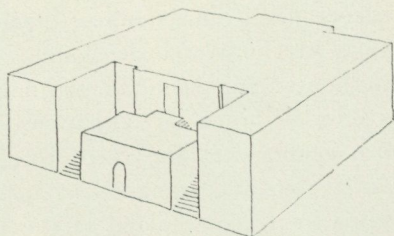
Friherrinnans första förmak är också litet och har endast ett fönster. Det andra förmaket är elegantare utformat med avfasade hörn på den inre kortväggen — måhända har det också kunnat

tjänstgöra såsom kabinet. Paradsängkammaren är rymlig och försedd med alkov för sängen. I den innersta delen av alkoven ligger servistrappan för tjänarna. Liksom på den andra sidan finns här i vinkeln mellan de båda förmaken ett obelyst utrymme, uppdelat i två små rum: en salsskänk och en jungfrukammare med inbyggd sängplats. Friherrinnans sängkammare var tänkt att bli ett synnerligen monumentalt rum med balustrad i alkovfasaden. Märk också hur den öppna spisen och dörröppningen i ena kortväggen samkomponerats till en enhet; den motsatta väggen har troligen planerats med en stor spegel invid dörren.

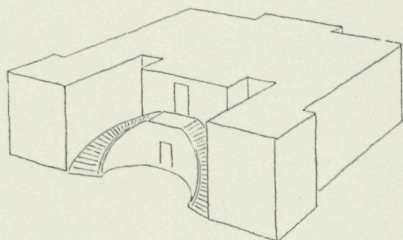
Slutligen finns i de åt gårdssidan utbyggda flyglarna två gästrumssviter med ingång direkt från förstugan och bestående av förmak och sängkammare.

Jämför vi denna tessinska planlösning med en uppmätning av det efter omarbetade ritningar byggda slottet, bild 4, skall vi finna väsentliga olikheter. Rumsindelningen är i stort sett densamma, men den tessinska planens rediga och strängt logiska disposition har genom omarbetningen blivit i hög grad förvanskad. Enligt ett inventarium från 1686 består grevens bostadssvit — som nu ligger till höger om salen — av "blå kammaren", ett förmak och sängkammaren med alkov på kortväggen och spiraltrappa ner till markvåningen. Mellan sängkammaren och förstugan ligger ett rum utan angiven funktion (ännu ett förmak?) och innanför sängkammaren ett rum, som väl fungerat såsom garderob eller kabinet. Gästrumssviten är helt försvunnen.

Grevinnans svit består av ett förmak, "gula kammaren", sängkammaren med alkov i innerväggen och ytterligare ett förmak. Mellan detta och förstugan finns två mycket små kamrar och i den åt gårdssidan utbyggda flygeln ytterligare några smårum, som förmodligen tjänstgjort såsom barn- och pigkamrar. Trappan upp till översta våningen har klämts ihop till en brant vinkeltrappa och därmed möjliggjort en monumentalare utformning av förstugan. Den "mörka kammaren" på vardera sidan om salen är kvarlevor av den tessinska planen, men de har nu förlorat sin logiska funktion och är ur arkitektonisk synpunkt skönhetsfläckar i planlösningen.

Bild 5. Salsta slott. Schematisk framställning av huskroppen enligt Nicodemus Tessins projekt (överst) — enligt gravyren i Suecia antiqua et hodierna (i mitten) — såsom slottet byggdes under Mathias Spihlers ledning (nederst). Teckning av förf.

Om anledningen till att man frångått Tessins plan och vem som tagit initiativet härtill, vet vi naturligtvis ingenting. Sannolikt är det byggherren som gett nya direktiv, vilka Spihler sökt tillgodose med bibehållande av det mesta möjliga i Tessins förslag.

Slutligen kan nämnas att inte heller Tessin var helt obunden, när han utarbetade sitt förslag. Det var byggherrens mening att

nedriva det gamla stenhuset från 1613, men han ville för det nya slottet utnyttja det gamlas grundvalar. Den nya planens ytterkontur var därmed i viss mån given, och Tessin måste rätta sig efter de givna huvudmått. Han moderniserade husets planform genom att låta salen springa fram åt trädgårdssidan och två flyglar åt ingångssidan, inramande en monumental yttertrappa kring en stenlagd terrass. Men han var dock bunden av de gamla huvudmått, och detta är förklaringen till den egenartat kubiska ytterformen hos Salsta slottsbyggnad.

Källor: G. Upmark, *Svensk byggnadskonst 1530—1760*, Stockholm 1904. — G. Upmark, *Salsta*, i *Svenska slott och herresäten*, Uppland, Stockholm 1909. — E. Fant, *Salsta*, i *Svensk arkitektur II*, Stockholm 1914. — R. Josephson, *Tessin I*, Stockholm 1930. — A. Lindblom, *Sveriges konsthistoria II*, Stockholm 1944. — E. Lundberg, *Herremannens bostad*, Stockholm 1935.

För granskning av den latinska översättningen tackar jag förste intendenten John Granlund.

VILDSVINET OCH VALFISKEN

GUSTAV III:s GONDOLER OCH BADBÅTEN
I BRUNNSVIKEN

av Arvid Bäckström

I sängkammaren i Carl och Olga Milles' Lidingöhem hänger en tavla, som strax fascinerar. Inramad av lövrika kulissträd på stranden i förgrunden lyser Hagapaviljongen på en slätt med vägar krökande sig fram mellan sköna pelouser, gräsplaner, som här och var planterats med låga buskväxter. Utanför parkens skyddande krans av träd breder sig ett öppet landskap, där ej ens horisonten låter en ana närheten av huvudstaden. Färgskalan i blått-grått-svagt grönt livas av det pompejanskt röda, som lyser från det kungliga spannets hjul till vänster, från några bärbuskar och från en dammantel nere på bryggan.

Kring själva paviljongen eller som den först kallades lilla slottet på nya Haga synas på respektfullt avstånd fyra byggnader. Längst till vänster ser man Gustav IV Adolfs paviljong, uppförd 1802—06 efter C. C. Gjörwells ritningar. I dess närhet skymtar, enligt Linnerhielms brev 1796, "mellan täta buskager köksbyggnaden, som formerar en egen liten dold gård och på sin ena ände prydes av ett ovan till platt torn". Det hela ritat av Desprez; själva köksbyggnaden uppfördes i form av en ruin. Till höger om det lilla slottet ses på platta marken ett rundtempel, som bör föreställa det elliptiskt formade ekotemplet, vilket dock liksom på Linnerhielms tid låg på "en hög gräsklädd kulle". Och så skymtar längst till höger det s. k. Kärlekens tempel, uppfört såsom cella åt Sergels 1793 färdiga grupp Amor och Psyke. Gruppen kom aldrig dit och Desprez' tempel revs omkring 1870.

Liksom de fyra personerna på bryggan fångslas emellertid en nutida åskådare alldeles särskilt av vad som flyter ute på Brunns-

viken: två lustbåtar och ett pråmhus, dvs. Gustav III:s gondoler och en badbåt.

Tavlan, som förvärvats av Milles från Ludvig Looströms stärbhus via Fritzes, är signerad "Louis Belanger premier peintre du Roy de Suède", åtföljt av ett årtal, som tyvärr är ganska suddigt men som torde kunna tolkas såsom 1814. Belanger kom 62-årig till Sverige 1798, blev redan i maj 1799 ledamot av konstakademien och var verksam i vårt land såsom landskapsmålare till sin död 1816. Att han nådde en viss ryktbarhet framgår bl. a. av Acerbis yttrande i dennes 1803 tryckta resa: "Ingen målare i Sverige överträffar Belanger såsom landskapsmålare." Belanger har målat ännu en Hagabild. Denna tavla, signerad "Louis Belanger 1812", äges f. n. av Fritzes hovbokhandel, vars direktör C. A. Strandman haft vänligheten att visa mig på densamma. Den Milleska tavlan tycks vara sedd uppifrån det berg, vari på Gustav III:s tid sprängningar påbörjades för ett uppforderingsverk. Här kanske borde påminnas om att Gustav III under den marsvecka 1784, som han tillbragte på det 1752 påbörjade men vid hans besök ännu ej färdiga slottet Caserta nära Neapel, hade haft rika tillfällen att studera dess berömda vattenverksanläggning, vars utflöde ur ett "vattenslott" uppe på ett berg, 400 fot över slottsnivån, skulle mata otaliga avsatser, fontäner och dammar inom det stora slottsområdet (Adlerbeth: Resa i Italien 1783—84, manuskript i K. biblioteket).

Hagatavlan från 1814 har setts från ungefär samma utsiktspunkt, varifrån gravyren: "Wue af Kongl. Lust-Parken Haga tagen ifrån höiden vid qvarn" (Martinska skolan) koncipierats — blott en av gondolerna syns här ute på viken. Bilden från 1812 tycks däremot vara sedd nerifrån Brunnsvikens strand. Den är åtskilligt större i måtten, mörkare och fylligare i tonen samt i kompositionen mer koncentrerad på mittkomplexet; Gustav IV Adolfs paviljong har ej medtagits — måhända skymd av träd — eko-templet har en mer elliptisk form och ligger på en kulle, men framför allt de två gondolerna äro borta och ha ersatts av två vita svanor (Linnerhielm: "mot strandens klara grönska framlysa de vita svanarne angenämt i vikens bugter"). Badbåten ligger däremot kvar.

Vad som drev Belanger att två gånger syssla med Hagamotivet, är svårt att säga: beställning (han var ju dock k. hovmålare) eller verkligt intresse för själva motivet? Motivets var ju lockande och populärt. Aktören Axel Fredrik Cederholm, som flitigt tecknade och målade landskap, är i Stockholms Stadsmuseum representerad med två gouacher från Haga (n:r 994 och 995 på Martinutställningen 1950 i Liljevalchs konsthall; Cederholm hade utställt på konstakademiens expositioner 1811 åtta st., 1815 två st. gouacher, alla vyer från Haga park och slott); på den ena, daterad 1811, återfinns man såväl de två gondolerna som badbåten.

Dessa gondoler — ge de ej ett intryck av något främmande, något sydländskt, fantastiskt, flärdfullt? Hur ha de kommit att flyta omkring på Brunnsvikens stilla vatten?

”Kongel. Jakt-Warfwet”, som alltsedan sin anläggning under Karl XI:s regering legat ute på Kungsholmen (Gjööding: Kungsholms-Minne 1754, s. 148), hade under Gustav III:s tid att ta vård om en hel societet av båtar av skiftande typer: främst ”K. Stats Eschaloupen Wasa Orden” och så k. eschalouper, råds-eschaloupen, sundäcks-eschalouper, slupar, roddarjakter m. fl. (benämningar hämtade ur hovjaktvarvets räkenskaper för 1785 och 1787). Hur ofta hans majestät för sig och hovet rekvirerat båtar ”pour promener sur les eaux”, framgår ej av handlingarna — det var väl tidigast lustfärder utifrån Drottningholm och senare också allt mer och mer utifrån Haga.

Den 27 september 1783 anträdde Gustav III från Drottningholm sin resa till Italien, vilken kom att räcka inemot 10 månader. På hemresan ankom ”greven av Haga” den 3 maj 1784 till Venedig, där rum för honom och hans svenska svit på ett tiotal herrar, bl. a. Adlerbeth och Sergel, voro utsedda i Albergo reale vid Canal grande. Vid ankomsten blev greven på regeringens vägnar ”komplimenterad” av de venetianska adelsmännen Girolamo Zuliani och Nicolo Foscarini. Den 7 maj inbjöds greven av Haga till en kort tur ut på Adriatiska havet med Bucentoron, dogens guldsmyckade galär, ”vilket skedde under otaligt bifalls-gny och handklappande” medan gästerna ombord blevo serverade ostron och flera läckra grekiska viner. Men än ståtligare blev det följande dag. Då fingo svenskarna uppleva venedigvistelsens

glansfullaste fest, "det vackraste skådespel som kan ses i hela Europa". Adlerbeth har gett oss en livlig skildring härav.

"Den 8 maj var en s. k. regatta anställd, en högtidlighet, varmed republiken plägar bidraga till främmande prinsars nöje. Den består egentligen i kapprodd på stora kanalen, men varjehanda omständigheter och bisaker göra därav en av de mest lysande lustbarheter. Redan förmiddagen begynte en mängd prydda båtar och gondoler visa sig. En del förde musik. Mitt emot herr grevens av Haga hotell var en altan uppbygd, varifrån pukor och trumpeter jämte annan fullstämmig musik läto höra sig. Man uthängde tapeter och sidenstycken ifrån alla fönster. En otalig hop åskådare intog fönster och strandgator. Emot klockan två kommo åtskilliga båtar, utrustade av venetianska adelsmän, vilka ock själva i rika galakläder infunno sig att avhämta herr greven av Haga med dess kavaljerer för att bese denna tävlan.

Jag kan knappast beskriva, med vad prakt dessa båtar voro utsirade. In i voro de klädda med sidentyg och borden utstofferade med taft och silver- eller guldskir i bubblor och festoner. Över fram- och bakstammarna voro baldakiner och parasoller formerade med fladdrande tofsar av panacher, silverskir och blomsterrankor. Roddarne, åtta i var båt, voro på det präktigaste klädde. Deras korta sidentröjor voro rikt prydda med silver; och därtill buro de skärp och bandrosor av olika, samt i bästa smak valda färger. På deras runda mössor svävade lätta fjäderbuskar. Årorna voro försilvrade. I en så utsmyckad båt ligger ägaren själv vällustigt utsträckt i framstammen. Herr greven av Haga var på herr Zulianis båt och hade över sig en lysande himmel av rött och gult siden. Hans roddare buro puce och rosenrött liveri med silver; men emellan var kapprodd bytte de om kläder ifrån huvud till fot. En slik utrustning av en enda båt med nödigt liveri skall kosta hela 31 000 lire.

De förnäma åskådarne begåvo sig således till början av stora kanalen emot udden S. Antonio, varest kapprodden begyntes. Den var femfaldig. Först med båtar, förda av en roddare; sedan med dylika, förda av två; därefter med öppna gondoler, förda av en roddare; vidare med gondoler, förda av två; och slutligen med båtar, som fördes av två rodderskor. De ovan beskrivna, präktigt utsirade fartygen och en mängd andra mer och mindre granna båtar och gondoler, varibland de, som tillhörde främlingar, voro försedda med prydliga baldakiner, utgjorde en lysande flottilj, som uppfyllde kanalen. Il capitaneo dell'aqua satt i sin gondol under röd sidenbaldakin, förande tre röda flaggor, broderade med S. Marci lejon. Hans gondolierer buro simpelt liveri; men hans tåg hade ett majestätiskt utseende. I några båtar voro maskerade personer, ända intill själva roddarne. I en såg jag roddarne bära de stora svarta kapporna och vidlyftiga perukerna, som äro adels och ämbetsmännens dräkt. Luftballonger, fåglar och flera uppfinningsgåvans foster, till båtarnas sirande, sysselsatte ögat med jämna ombyten.

Regattan varade ifrån kl. två till åtta (det är på venetianska sättet att tala, ifrån klockan sju till ett). Vid det utsatta målet mitt för Palazzo Foscari in i tutto domarna. På en estrad voro där fyra numererade flaggor uppstuckna för var kapprodd, tecknade med tal, som utmärkte de fastställda prisen. Roddarne på de först framhinnande fyra båtarna finga i sin ordning nedtaga dessa

Bild 1. Den "bissona" som familjen Zuliani bekostat och från vilken Gustav III åsåg regattan i Venedig den 8 maj 1784.

flaggor, vid vilkas uppvisande hos vederbörande belöningarna utdelades. För dessa segervinnare, med deras flaggor i händerna, klappades och hurrades av det församlade folket vid förbifarten. En sådan ärebevisning skedde även herr greven av Haga och hertigen av Parma. Man avbrände ock svärmare på stränderna med mycket buller. Skådespelet var livligt, präktigt, eget och lysande, men räckte nästan för länge."

Man kan nog våga gissa, att regattan för greven av Haga knappast räckte för länge. Hur girigt och outtröttligt måtte ej hans stora brandenburgska ögon ha insugit hela denna sydländskt frodiga orgie i former och färger med solen varmt strålande över kanaler, palats och aktörer. En fantastisk opera med historiska kulisser, med improviserande skådespelare, med livet självt som regissör, allt med en nästan överklig skönhet. Själv agerade han med mitt på scenen, flera gånger applåderad. I fören på gondolen, "bissonan", med det mycket sägande namnet Il Capriccio stod han i gul rock, blå väst och trekantig hatt vid sidan av cavaliere Zuliani, som barhuvad tycks ha överlämnat chefskapet, symboliserat av en pilbåge, till sin höge gäst. Grevens av Haga

tankar gingo de manne mitt i all denna berusning, mitt i all denna abbondanza till hans lilla karga fattiga land däruppe vid polen — och kanske alldeles särskilt till hans Haga och dess vikar?

Även Sergel imponerades av det sällsamma skådespelet. Han skrev (på franska) till Rosenstein i Paris: "Här i Venedig påstår man, att regattan på åratals ej varit så lysande och lyckad. Vilken vacker syn: hela Venedig i gondoler och i fönstren. Tjugotvå 'Bissoni' följde regattabåtarna; Ni kan ej föreställa Er med vilken rikedom dessa Bissoni voro uppbyggda och hur brokigt deras besättningar voro klädda. Hela stora kanalen var täckt av människor, som kilade om varandra som fiskar."

För italienarna själva voro dylika vattenspel ej ovanliga. Ända sedan romersk kejsartid hade de ofta fått glädja sig åt mer eller mindre påkostade sjöstrider eller regattor. I samband med ett storspektakulärt bröllop i Florens 1608 uppfördes t. ex. ett praktfullt upptåg: minst 16 stora båtar, representerande argonauternas skepp, gled fram på Arno. En samtidig gravyrserie, som 1664 utkom i en andra upplaga, visar dessa farkoster med deras olika fantastiska former och besättningar.

Kungliga biblioteket äger ett liggande kvartohäfte i rött chargrinband som bl. a. innehåller 13 gravyrer, visande i granna färger 13 av venetianska adelsmän utrustade gondoler, "bissone". Agne Beijer hade gjort mig uppmärksam på existensen av detta intressanta häfte. Vid närmare studium av gravyrerna och av Adlerbeths skildring av regattan fann jag, att det var från Il Capriccio, Zulianis båt, som Gustav III upplevde regattan den 8 maj 1784. Häftet bär Drottningholmsbibliotekets pärmexlibris och kan ha varit Gustav III:s eget. Bladen graverades av Gio. Antonio Zanetti i Venedig, förmodligen 1784, och funnos till salu på Rialtobron därstädes hos förläggarna I. Alessandri och P. Scattaglia. "Biss-ona" — ormen den stora — är en rent lokal benämning på långa farkoster som i Venedig deltog i en regatta eller annan högtidlig vattenfest.

Den 14 maj skriver kungen till Creutz, att han haft feber på grund av "Venedigs elaka luft" och att man fruktar pesten som "kommer mig att påskynda min avresa". Följande dag lämnade kungen Venedig som under några majveckor skänkt honom

många oförgätliga intryck. Den 2 augusti 1784 var han åter i Stockholm.

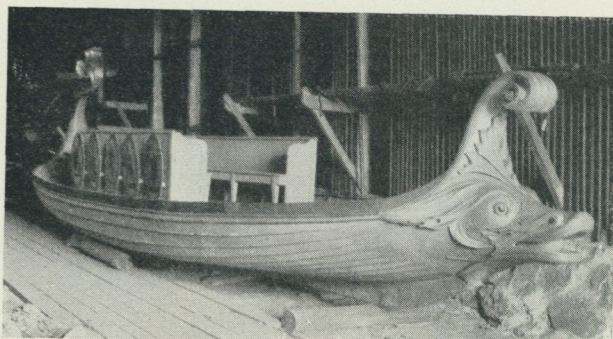
Ett av kungens värdefullaste förvärv under resan var arkitekten Desprez. Bland alla de utkast och förslag denne fantasifulle och uppslagsrike konstnär med sitt vulkaniska temperament kom att lämna ifrån sig på uppdrag av kungen eller utan uppdrag, voro även åtskilliga framställningar i gravyr och i akvarell av roddfartyg "i antik smak" à la Nemiskeppen, avsedda för Drottningholm och Haga antingen för lusturer eller för teatraliska sjödrabbningar. Men Desprez gick i alldeles för stor stil — hans fartygsprojekt stannade på papperet. Möjligen kan en eller annan mindre drakslup ha kommit till utförande för Drottningholm.

Kungen fick tills vidare nöja sig med de farkoster hovjaktvarvet kunde ställa till förfogande. Som ett inslag i festligheterna med anledning av grundstenens läggande till det stora Hagaslottet den 19 augusti 1786 — 14-årsminnet av statsvälningen — ingick också en utfärd på Brunnsviken under musik och "åtskilliga manövrer". Eskadern under befäl av den blivande hjälten vid Hogland, storamiralen hertig Karl, bestod av många flaggprydda slupar enligt Hedvig Elisabeth Charlotta. En enkel svensk regatta!

Gustav III har säkerligen i hänförda ordalag skildrat den lysande gondolregattan i Venedig för sin varvsamiral i Karlskrona Fr. af Chapman — den 29—30 september 1784, dvs. knappa två månader efter hemkomsten, vistades kungen i Karlskrona. I varje fall var det denne skicklige båtbyggare som nu ville bereda kungen en liten surpris.

Då Chapman redogör för vad han "sjelf byggt i Carlskrona" från 1782 till 1785, uppräknar han under rubriken "för Arméens Flotta" utom 2 k. jakter Amadis och Esplendian även "2:ne Lustfartyg till Haga". Här föddes alltså gondolerna.¹ Chapman har konstruerat och byggt dem, ja, varför ej också ritat dem! Om någon annan, t. ex. Desprez eller Ehrensvärd, lämnat skisser, hade

¹ Hagagondolerna ha i andra sammanhang berörts av A. Stålhane, Stora tavlan på Årsta, i *Fataburen* 1939, och av F. Neumeyer, F. H. af Chapman som konstnär och konstfrämjare, i *Sjöhistoriska samfundets skrifter* 5, 1944. Chapmans redogörelse finns i manuskript i K. B.

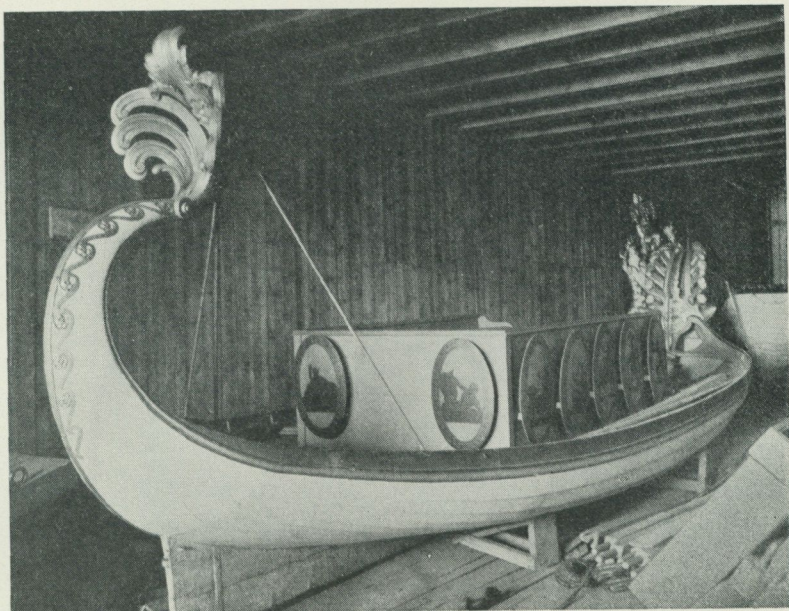

Bild 2. Gondolen Valfisken, sedd snett framifrån, i flottans förvar på Skeppsholmen. De fem sköldarna på däckupbyggnadens ena yttre långsida synas.

Chapman säkert nämnt detta i sin redogörelse. Den lilla snipiga gondolformen med ett odjurshuvud i fören och en sirlig uppsvängd aktersvans leder via Rom sina anor till Medelhavets forntid — se attiska vasbilder! — och kan ha förelegat i bild också i Karlskrona i något av 1700-talets gravyrverk. Med all säkerhet är det Johan Törnström, som skurit de båda huvudena, vildsvinets och valfiskens, såsom gallionsbilder. Törnström hade med god rekommendation från Jean Baptiste Masreliez kommit till Karlskrona 1781 såsom bildhuggargesäll och där snabbt utvecklat sig till skicklig skulptör och gallionssnidare. Gondolernas starkt förgyllda sirater och listverk ha också utförts vid Karlskronavarvet. De 24 sköldarna som äro lösa och kunna hängas upp på väggarna behöva däremot ej vara målade i Karlskrona — de nämnas ej heller av Tersmeden här nedan.

Gondolerna ritades och byggdes kanske redan 1785 och 1786. Ej förrän i juli 1787 lämnade de emellertid Karlskrona. Amiral Carl Tersmeden, Chapmans företrädare såsom varvschef, skriver därom i sina memoarer:

”Den 31 juli 1787 avseglade löjtnant Lychou till Stockholm med 2:ne av amiral Chapman konstruerade lustfartyg för H. M:t att brukas vid Haga i Brunnsviken. Dessa fartyg, av en nästan okänd skapnad, voro ganska artigt

Bild 3. Gondolen Vildsvinet, sedd snett bakifrån, i flottans förvar på Skeppsholmen. Utom de fem sköldarna på däckupbyggnadens ena långsida ses de två på kortsidan akteröver.

imaginerade, 23 fot långa och 14 fot breda, helt platta och låga, med däck ungefär 14 fot långt, lika distans ifrån akter som förstäv. På däck var en soffa byggd uti en öppen fyrkant, som kunde rymma 8 å 10 personer och hade öppningen för ut. Däcket var så högt som relingarna, varigenom de 8 roddarne, 4 för och 4 akter, jämte slupstyraren i det mesta cacherades.

Siraten på förstäven av den ena slupen var ett vildsvinshuvud, ganska stort och så avpassat, att själva slupen vid utsikten förifrån formerade kroppen. Från akterstäv uppgick en sirat i form av en fiskstjärt, 6 fot hög, som krökte sig över slupen och utgjorde en ganska besynnerlig, men tillika vacker figure på vattnet, så att på distans ansågs hela maskin som ett underligt sjödjur, på vars rygg passagerarna helt commode sutto, och 4 åror på vardera sidan kunde anses som fenor, varmed djuret fortkom, ty ingen av roddarna syntes på långt håll.

Den andra slupen var alldeles lika med denna, utom att han hade ett valfiskhuvud till sirat på förstäven. Bägge sluparnas sirater och listverk voro ganska starkt förgyllda, varför dessa fartyg, insatta i en öppen skuta, med mycken soin uppsändes och tros vara ett galanterie av Chapman som en surprise för H. K. M:t, ehuru byggda här på varvet.

De kosta i det minsta 1 200 Rdr."

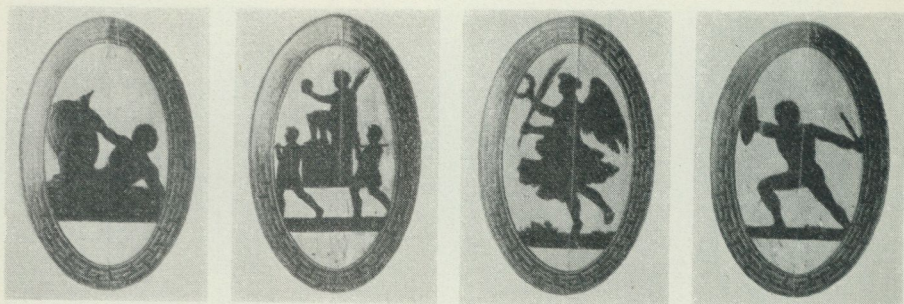

Bild 4. Fyra av den ena gondolens tolv sköldar: antikiserande figurer inom en meanderram.

Den 3 september 1787 fortsätter Tersmeden sin skildring:

”Löjtnant Lychou återkom i dag från Stockholm med skutan, däruti han uppfört de 2 nya granna sluparna, som med en präm blivit transporterade omkring Djurgården till Älkistan, varest de av 6 man under vardera slupen burits över land uti Brunnsviken. Där lät han ro dem till Haga, och H. M:t hade straxt på e. m. varit tillmötes och genast själv i hög person med några få kavaljerer proberat dem. Han rodde en tour och var oändelig nöjd. Lychou, som styrt konungens slup, hade fått befallning att komma till Drottningholm, och konungen lät tilldela besättningen, som hitfört sluparna, 30 Rdr. Själv hade ej Lychou fått någon present, men under dess vistande på Drottningholm 3 dagar, där han logerat hos kapten Cosswa, fick han någon apparence om befordran.”

Kungen hade genast proberat sina nya granna slupar och ”var oändelig nöjd”. Han hade fått sina *Capriccios*: skulle Brunnsvikens små najader trivas med Vildsvinet och Valfiskens?

Nu roddes det ganska flitigt ute på Haga och Drottningholm; till roddare beordrades rotebåtsmän. Sofia Albertina skildrar i ett brev av den 11 oktober 1791, hur hertig Karls födelsedag några dagar tidigare firats. ”Vid framkomsten till Haga stego vi ur, där det gamla huset förr har stått, och gingo ombord på gondoler, som förde oss över till Bellevue.” Man åhörde ett proverb av franska truppen — dejeunerade — kungen bidrog med en fars, han done-rade nämligen det skuldyngda Bellevue till sin bror, en gåva som denne dagen därpå tackade nej till — och så förde gondolerna

Bild 5. Den andra gondolens tolv sköldar: Herkules' tolv storverk inom en lagerkrans.

sällskapet åter, till middagen på Haga. Att man hade embarkerat just där kungens tidigaste Hagahus hade stått (intill 1785) och där Piper först planerat det nya kungliga casinot och sedan ett Neptunitempel med underliggande grotta för gondolerna, behöver ej betyda att Piper fått sin gondolgrotta utförd utan endast att där var en brygga med bra tilläggsplats. Piper hade nämligen under åren 1787—91 uppgjort flera förslag till en grotta vid denna strand "till gondolernas konserverande" — eget nog alltid för tre gondoler — men inget av förslagen kom till utförande. I stället blevo Haga-eschalouperna över vintrarna transporterade till hovjaktvarvet för översyn och reparation. Linnerhielms ord 1796, att "sundens och vikarnes lugn fordom förvarade tvänne täcka gondoler", får väl fattas som en poetisk omskrivning av att det funnits två gondoler i vikarna. "Fordom" kanske tyder på att de 1796 ej så ofta visade sig.

Officiellt kallades dessa båtar lustfartyg eller de kungliga eschalouperna, sluparna. Benämningen gondoler kom säkerligen genom Gustav III och upptogs av hans trädgårdsarkitekt Piper, som med honom gång efter annan diskuterat om grottan "för gondolernas konservering", samt av hans syster Sofia Albertina i ovan citerade brev och hade 1796 blivit så populärt att det då användes av Linnerhielm. Gondolnamnet blev ett slags födelsemärke, ett eko från festen i gondolernas stad den 8 maj 1784.

Gustav III dyrkade högt vasanamnet och ville ju gärna gå i Gustav Vasas spår, men han kände med all säkerhet ej till vad Olaus Magnus omtalat i 10:e boken av sin Historia om de nordiska folken: "Konung Gustav av Sverige var den förste, som omkring 1540 i götars och svears farvatten använde två-, tre- och fyroroddare, förfärdigade av venetianska skeppsbyggare, som han mot frikostig lega tagit i sin tjänst." Båtarna voro visserligen avsedda att sättas in mot de sjörövare som ibland "inföllo i hans länder"; men kanske någon av dessa venetianska quadremer senare sakta gled över Mälaren med kung Erik ombord.

Men låt oss återgå till Gustav III:s två fredliga gondoler. Vildsvinet, senare kallad Galten, och Valfisken, senare Suggan, kommo alltmera sällan fram till Haga. De passade ej in i den allmänna gråskymningen efter operamordet. Och den animositet

*Bild 6 och 7. Haga slott vid Brunnsviken, oljemålning av L. Belanger 1814.
Tillhör Carl Milles, Lidingö.*

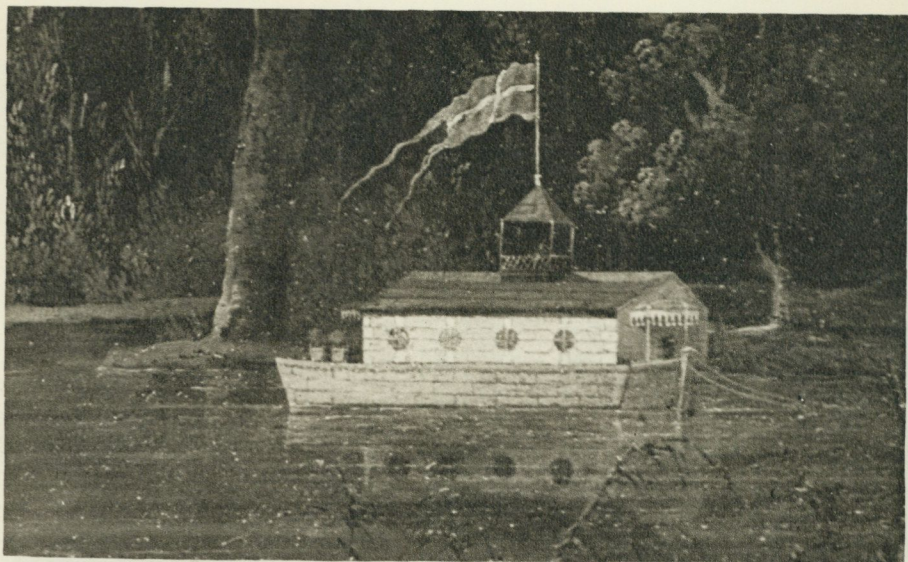

Bild 8. Badbåten. Detalj ur oljemålning över Haga slott av L. Belanger 1812. AB Fritzes hovbokhandel. — Bild 9. Detalj ur gouchemålning över Haga slott av A. F. Cederholm 1811. Stockholms Stadsmuseum.

mot och skuggrädsla för allt vad som hört till Gustav III och hans krets, kommo väl också dem till del.

Fredrik Blom har i en skissbok från 1830-talet en teckning, som bär påskriften "Gondol på Haga kanal" och visar Galten med uppsatt soltak. Först under Karl XV:s tid tycks åtminstone Galten åter ha kommit till användning, framför allt för utflykter från Ulriksdal med societet eller konstnärer. Fritz von Dardel har ett par gånger skissat Galten på sitt okynligt hafsiga maner.

Gustav III:s båda gondoler flyttades, förmodligen vid jaktvarvets upphörande 1845, till någon flottans byggnad på Skeppsholmen för att vintern 1942—43 därifrån överföras till Haga. De vårdas nu av Ståthållarämbetet på Haga slott och vila i rad under ett skjul av täta, mot varandra lutande brädväggar bakom mellersta Koppartältet. Ovanför hovstallet i östra Koppartältet, uppe på den lanterninbelysta vinden, ligger gondolernas tillbehör. Det är mångahanda föremål — kuddar, pumpar, skopor, båts-hakar, landgångar, sköldar och åror. Årorna äro 18 st., vilket stämmer med Tersmedens uppgift om 8 roddare jämte slupstyraren, om denne vill begagna styråra i stället för det på aktersidans piggar nedträdde styrbladet — de två styrbladen lära av någon anledning ligga kvar på Skeppsholmen. På akterspegeln nära de nämnda piggarna hade Chapman placerat en ring, genom vilken en kätting skulle löpa från styrbladet upp i båten — en säkerhetsåtgärd för att man ej skulle tappa styret vid dess ned-sättande eller upptagande.

Sköldarna äro 24 st., 77 cm höga och 49 cm breda. De sutto ej såsom romares och vikingars marina sköldar vid relingen utan mer teatermässigt upphängda, fem på däckupbyggnadens yttre långsidor och två på denna uppbyggnads yttre aktersida. Den ena båtens 12 sköldar visa inom en meanderram antikiserande figurer eller grupper; den andra båtens återge inom en lagerkrans Herkules' tolv storverk. Ramdekoren mot svart botten; figurerna bronserade på gulgrönt. Det sjunde av Herkules' storverk var enligt W. A. Wennerdahls *Lexicon Mythico-historicum* 1748 ren-göringen av Augias' stall. Detta motiv har tydligen utbytt mot ett annat, utanför de tolv storverken, nämligen: Herkules såsom liten gosse dräper en av Juno utsänd orm.

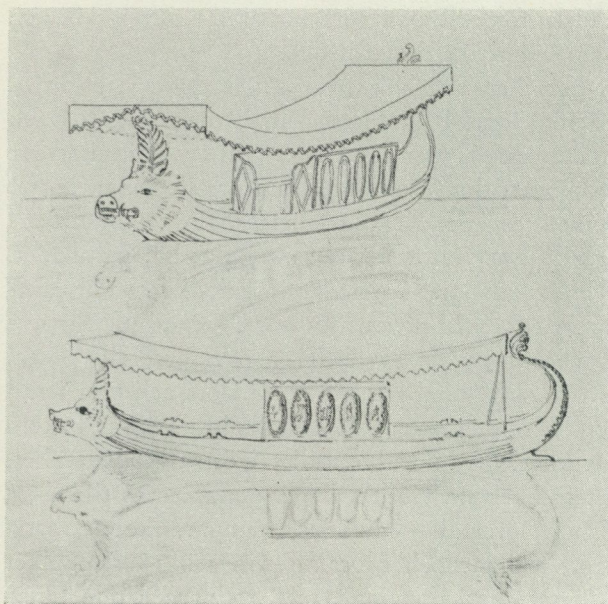

Bild 10. Tuschteckningar av Gustav III:s båda gondoler i en skissbok av Fredrik Blom i privat ägo. Över båda äro soltak uppsatta.

Vid studiet av själva båtarna och enligt Bloms teckning ser det ut som om man nöjt sig med sex roddare: två par i fören, ett par i aktern. Enligt von Dardel (1857) behövdes endast två båtsmän för att få Galten fram över Edsviken, vars vatten nog fick vara pålitligt spegelblankt, då ju farkosten måste ha varit tämligen rankig och mest lämpad för kust- eller kanalfärder.

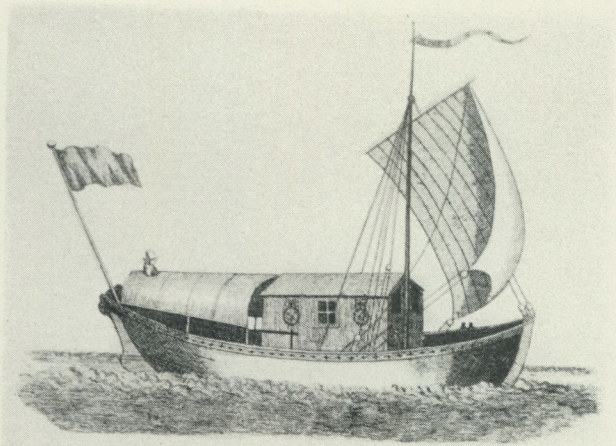
På de ovan nämnda Hagatavlorna syns i viken också en pråm med ett hus på, antingen förankrad eller med en tross till vardera stranden. Både pråmen med sina fyra cirkelrunda fönster och huset vilja ge intryck av att vara murade. Åt ena sidan har byggnaden en utgång, varöver vilar en baldakin eller ett tak på några lätta, tunna stöd. Husets sadeltak krönes av ett litet utsiktstorn, från vars spets en tvåtungad svensk flagga vajar. Det hela synes vara en form av badhus. Belanger visar på båda

Bild 11. Teckning av Fr. von Dardel 1857. Gondolen Vildsvinet i tjänst för utfärd från Ulriksdals slott.

sina tavlor en tvåtungad flagga — Cederholm däremot på sin ovan nämnda duk från 1811 visar den rätta tretungade. Att Belanger stundom handskades en smula vårdslöst med flaggformer, har Stålhane påpekat i S:t Eriks årsbok 1942.

Under det världshistoriskt så betydelsefulla 1790-talet fick även badväsendet nya former. Till de medikala eller allmänt hygieniska inomhusbaden kom nu friluftsbadet. I Paris anlades visserligen, enligt A. Martin, redan 1760 den första flod-badanstalten av en herr Pottevin; den låg på två skepp i Seine, det större i två våningar var förankrat, men det mindre i en våning var flyttbart. Seinevatten pumpades in i dessa båda hus och slogs efter filtrering i badkar. Men om det i den flyttbara badprämen också fanns någon bassäng för direkt bad i floden, vet man ej. Först på 1790-talet började tyskarna anlägga badanstalter vid Östersjökusten. Så omtalas 1794 att i Doberan nära Rostock ej blott fanns inomhusbad utan även några badbåtar, försedda med nedsänkbara "lådor" att bada i, dvs. bassänger. I storm voro de olämpliga, ty de badande blevo sjösjuka! På den avbildade badbåten i Doberan är förmodligen den sänkbara bassängen inne i

Bild 12. Badbåt i Doberan. Bild ur tysken S. G. Vogels bok, tryckt 1794, om sjöbads nytta och bruk.

det lilla huset, och de badande få under det akterut uppspända, välvda taket klä av och på sig — styrmannen, här snarare besättningsmannen, har att diskret hålla huvudet ovanför detta tak. Baumgärtner avbildar i 12:e häftet av sitt Neues Ideen-Magazin, Leipzig 1806, ett på en flod simmande "Gemein-Bad" för herrar och damer, naturligtvis ej gemensamhetsbad i vår tids stil. Planen, bild 13, visar en stor sällskapssal omgiven av fyra rum med bassäng, ett rum för badmästaren samt en toalett, som man får hoppas ej var W. C. I varje hytt går en trappa ned i den ganska trånga bassängen.

I Sverige äro ju badformerna över huvud taget föga studerade. Gustav III "nyttjade" baden i Spaa och Lucca, men säkert mer av önskan att blanda sig i det förnämt mondäna liv som där levedes och att om möjligt avlyssna de politiska intriger som där spunnos än av tro på badens hälsobringande verkan. Kan någon tänka sig Gustav III ta sig ett dopp hemma i Brunnsviken eller vid Drottningholm?

Först riksföreståndaren hertig Karl anlade 1792 det kungliga badhuset på Drottningholm. 1796 skildrades detta badhus så-

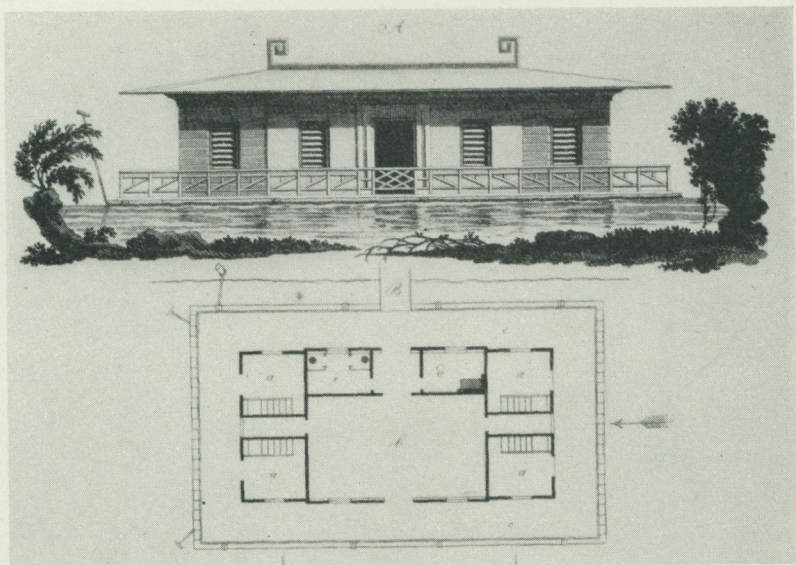

Bild 13. Ett flytande badhus för herrar och damer, fasad och plan.
Ur Neues Ideen-Magazin 1806.

lunda (av A. Björklund): "Det består av åtta badrum, vart och ett med sin sängkammare, samt ett rum för varma bad. Varje kammare är försedd med tinor och metallkranar i botten, varmed det överflödiga vattnet tappas i sjön genom golvet; för varje badkar äro tvänne slangor med skruvar, den ena för varmt och den andra för kallt bad; i tvänne rum äro dessutom duscher." Det kalla vattnet pumpades ur sjön upp i övre våningen, därifrån det, rinnande i en särskild kopparklädd ränna, nedsläpptes genom sina "slangor". Sedan uppumpat sjövatten värmts i en kittel, pumpades det ur denna upp genom taket och nedsläpptes i tinan — varmed förmodligen avsågs ett badkar i form av en laggad balja — genom slangorna för varmt vatten. "Skulle badet bli för varmt, kan den badande bekvämligen och efter behag utspäda det genom nyttjande av de för kallt vatten inrättade slangor. För den som vill nyttja själva sjöbadet, är ett slätt brädgolv, vilket nedsläppes genom vindspel i sjön."

Förmodligen bildade det nedsläppta golvet botten i en liten bassäng, där man då äntligen direkt — men inomhus — fick "själva sjöbadet". Friluftsbad var ännu ej att tänka på, vilket naturligtvis hänger ihop med tidens uppfattning om den s. k. anständigheten.

Dåvarande kronprinsen Gustav vistades 10—31 juli 1804 vid Gustavsberg söder om Uddevalla för att "begagna saltsjöbadet". På en laverad teckning av Silfversträhle från 1806 syns i bakgrunden vid foten av ett berg ett "lusthus nyttjat till badhus, satt på pråm i havet, då kronprinsen brukade salta baden vid Uddevalla". Om den 5-åriga kronprinsen fick gå ned i en nedsänkt bassäng är tvivelaktigt; snarare hämtades väl vattnet därute i havet upp i ett badkar där gossen fick bada.

I ett Haga-inventarium från 1809 omtalas visserligen "badhuset" men utan uppgift om läge och utseende.

Flyttbarhetens apostel i Sverige Fredrik Blom har naturligtvis också konstruerat flytande badhus, det tidigaste 1821, avbildat i augusti 1823 i Boyes Magasin.

Om Hagatavlornas badbåt eller om Bloms flytande badhus bjudit på både bassäng för direktbad och karbad eller endast på karbad, är omöjligt att avgöra, förrän man funnit någon utförlig beskrivning eller någon sektion av dylika konstruktioner.

Det gör ett egendomligt intryck att se Gustav III:s gondoler och badbåten tillsammans spegla sig i Brunnsvikens vatten. Det ligger liksom en värld emellan dem — de representera vitt skilda ideologier, skönhetens och nyttans. Tjusarkungens venetianska dröm om prakt och skönhet, medan man sakta glidande framåt skådar och njuter naturen och samtidigt beskådas och njutes — och nya decenniens behov att nyttja naturen i enrum till nytta och hälsa inom en byggnad, enkel, nästan asketisk.

Därefter nya decennier och man strävar efter syntesen: skönhet och nytta.

HAZELIUSHUSET I MALMGÅRDSMILJÖ

av Rut Liedgren

I sin redogörelse för Hazeliushusets öden innan det 1925 införlivades med Skansens kulturhistoriska byggnadsbestånd — uppsatsen heter Den Fritziska sidenvärgården och ingår i den 1926 utgivna historiken över Artur Hazelius' födelsehus — meddelar Gösta Selling att gården, på vilken benämningarna skiftat alltefter de olika ägarna, i början av 1800-talet gått under namnet Henriksdal. Och det är som malmgården Henriksdal, "Norrmalms vackraste lantgård, dit man gärna sökte sig sommarnöje", vi här har anledning att närmare stifta bekantskap med stället.

Malmgården Henriksdal är en tidig 1800-talsprodukt, bild 3, medan dess äldsta föregångare på platsen, översten greve Carl Frölichs och generaladjutanten Georg Bernhard Pansos malmgård, anlagd omkring 1720 som ståndsmissigt sommarresidens i skuggan av den år 1685 inrättade Surbrunnen, visar de för den karolinska gårdstypen kännetecknande dragen med symmetriska flyglar och trädgårdspaviljonger, terrasserad marknivå och trädgård i rätvinkliga kvarter. Surbrunnen, eller Norrmalms hälso-brunn som den också kallades, verkade likt ett magnetiskt kraftfält, i det den drog till sig en stor del av den inre stadens bördsoch penningmagnater och av norra Norrmalm skapade en favoriserad jordmån för anläggningar i malmgårds-sommarnöjesgenren. Kulmen i denna utveckling nåddes under 1700-talets förra del, då Brunnen åtnjöt stort rykte som fashionabel kurort, bild 4.

I 1800-talsanläggningen återfinnes de bägge flyglarna från 1700-talets malmgård, den norra identisk med Artur Hazelius' födelsehus, den södra med corps de logiset i den senare gården.

Bägge byggnaderna har emellertid undergått kraftiga förändringar och ombyggnader. Tidigare hade de varit i två våningar, men det nya seklet medför att flygeln i norr blir envåning, men det nya seklet medför att flygeln i norr blir envåning, men det nya seklet medför att flygeln i norr blir envåning, men det nya seklet medför att flygeln i norr blir envåning, som bibehåller sin karaktär av tvåvåningsbyggnad, reveteras och får inredd vindsvåning.

Gårdens ursprungliga prägel av sommarställe ändrades tidigt. År 1731 förvärvar advokatfiskalen Isac Fritz egendomen och anlägger där ett sidenväveri, och som sidenvävergård har den sedan sin huvudsakliga uppgift ända in på 1800-talets andra decennium. 1813 får gården ny ägare. Den nye innehavaren är kryddkramhandlare Henric Reinhold Carger, som köper egendomen för att ha som lantställe för sig och sin familj. Där fanns då sedan några år en tobaksplantage, och tydligt är att Carger fortsätter tobaksodlingen. Ett tecken härpå är att han 1816 anhallar hos Byggnads- och Embets Collegiet att "emot grusbacken få uppföra en torklada för Tobak och Trädgårdswäxter" enligt en bifogad ritning. Den visar en låg klassicistisk byggnad med gavelfronton av för tiden karakteristiskt slag. Samtidigt hemställer Carger om tillåtelse "at med en på samma sida belägen Trädhusbyggnad få anställa den förbättring at de Rum som förr varit nyttjade till Sidenwäware fabrik måtte få inredas till smärre Boningsrum samt förses med nya Fenster, dörrar och golf samt nödiga Eldstäder och at derjemte få förändra det yttre taket till likhet med Taket på den motstående Byggnaden (Hazelius-huset) och at sluteligen med Rappning få öfwerdraga hela Huset". Hur byggnaden var disponerad före den nu verkställda "förbättringen" ger en värdering från 1751 besked om. Huset innehåller i bottenvåningen utom förstugan två salar, var och en med öppen spis och grön kakelugn, och i övervåningen en enda stor sal med två kakelugnar. Vad Cargers begäran om förändring av yttertakets beträffar, avlogs den genom stadsarkitekten Gjörwells utlåtande efter besiktning på platsen. Taket finge ej avtagas eller ändras, endast nödig strykning av takteglet verkställas. Den cargerska huvudbyggnaden fick sålunda nöja sig med sadeltak, medan dess pendang, huset vid Surbrunnsgatan, fått avvalmat tak redan vid en ombyggnad 1803. Enligt den värdering som skedde

1833 i samband med Cargers då iråkade konkurs fick det cagerska boningshuset vid ombyggnaden 1818—19 följande utseende¹:

”Söder om Terrassen En kalkbruksslagen större träbyggning på stenfot och är på östra gavfveln ingång till En källare med bräddörr och bjälktak åt Terrassen. En öppen låg stenlagd gång under träbro till öfra förstugan med ett Contor till höger och ett till vänster samt tvänne förstugor inom hvarandra utan dörr till den yttre, brädtak och brädgolf. En Bagarstuga med Spis och Bakugn, brädfodrade väggar, brädtak och brädgolf. Ett Rum med tvänne inom fönsterl., grön kakelugn, brädfodrade väggar, brädtak och brädgolf. Ett litet kök uti inre förstugan med en fönsterl. Spis, brädfodrade väggar, brädtak och brädgolf. Ett Rum med en fönsterl., grön kakelugn. Ett dito med tvänne inom fönsterl. och målad kakelugn. Ett Dito med en inom fönsterl. och målad kakelugn samt utgång till inre förstugan. Uti dessa rum finnas papperstapeter pappersklädda tak samt brädgolf.

Ifrån öppna Gången och genom . . . och på brädtrappan uppgång samt ifrån Gårdsrummet på förut nämnde träbro med trågaller och genom dubbeldörrar ingång till En Förstuga eller Tambour i tvänne afdelningar med tvänne fönsterl. dels brädfodrade dels kalkstrukna väggar, brädtak och brädgolf samt dubbeldörrar till En Stor Sal med trenne fönsterl., stor hvit kakelugn med skåp och mässingsluckor samt ett skänkrum med dubbeldörrar och med lucka åt köket. Ett Rum med en fönsterl. inom till vänster och igenstängda dubbeldörrar till förstugan. Ett Rum med trenne fönsterl. Ett Förmak med trenne fönsterl. Ett Rum med en inom fönsterl. och utgång till Salen. Alla dessa Rum äro försedda med gipstak och brädgolf, dubbeldörrar, innanfönster, hvita kakelugnar med mässingsluckor, franska tapeter utom i Saln som har oljemålade tapeter.

Ett Rum med dubbeldörrar till höger om Saln en och en half fönsterl. hvit kakelugn oljemålade papperstapeter gipstak och brädgolf samt utgång till Ett kök med tvenne fönsterl., spis med järnhäll och ugn, brädfodrade väggar, gipstak och brädgolf samt dubbeldörrar till Gården och ingång till Ett skafferii med en half fönsterl. och hyllor.

Ifrån förstugan är uppgång på trätrappa till En windsförstuga med en fönsterl. och ett stort halfrundt gavelfönster, brädfodrade väggar och brädgolf. Till vänster Ett Rum med trenne fönsterl. hvaraf en uti kappan, ett väggskåp, grön kakelugn papperstapeter gipstak samt brädgolf.

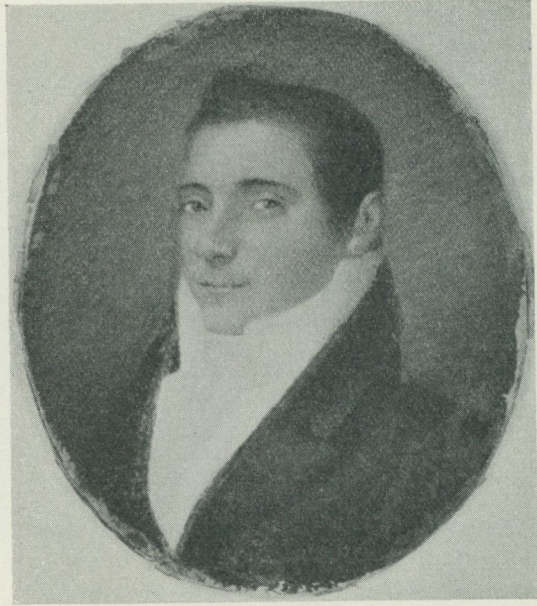
Ett litet kök med fönster åt Rummet, spis, gipstak och brädgolf. Tvänne Rum, vardera med en fönsterl. i kappan, grön kakelugn papperstapeter brädtak och brädgolf. Till höger i förstugan Ett kallrum . . . Ett Rum med trenne fönsterl. vardera i kappan, grön kakelugn papperstapeter brädtak och brädgolf.

En vind över dessa Rum och tegeltak på läkter med plåtränna samt taklister och vindskappor plåtbeslagna.”

¹ Värdering 1833 i rådhusrättens arkiv. — Att ombyggnaden med all sannolikhet skett vid nämnda tidpunkt torde kunna slutas av det förhållandet att brandförsäkringssumman från 1 maj 1819 höjts med 7 600 rdr genom ”tillökt sten och träd”. (Register 1794—1831 i Brandförsäkringskontorets arkiv.)

Bland de i gården ingående byggnader, som nedan närmare beskrivs, befinner sig ett till orangeri förklätt uthus, beläget ett stycke söder om det cargerska boningshuset. Det är samma hus som finns i ritning från 1813 i Byggnadsnämndens arkiv och som skymtar i nedre vänstra hörnet på tavlan över Cargers malmgård. Det vill dock synas som om målarinnan i minnet förväxlat tobaksladans och vagnsstallets fasader, samtidigt som hon givit den byggnad vi se på tobaksladans plats en något rudimentär utformning.

Innan Henric Carger köpte egendomen ute på Norrmalm och innan den blev familjens bostad året runt, hyrde familjen i Gamla stan där Carger hade sin krambod. År 1810 är Carger med sitt hushåll skriven i kvarteret Phaeton huset nr 183, 1813 har han flyttat till kvarteret Cepheus nr 12 och 13, och i taxeringsregistret upptages han under denna adress t. o. m. 1826. År 1820 är kvarteret Bryggpannan nr 2 och 3 mantals- och bostadsadress, och 1825 finns han med i den taxeringslängd som berör det nämnda kvarteret. Uppgifterna från 1810 ger vid handen att hans hushåll då består av honom själv, hushållerskan Ulrica Fahlgren, sedermera hans hustru, 1 bodbetjänt, 2 bodgossar, 1 dräng, 1 kökspiga och 1 piga. Som tecken på ökat välstånd kan vid taxeringen 1815 tydas notisen om "1 Rum med Siden Meubler, 1 Guldur, 1 Större hund". Hushållet är nu utökat med svägerskan "Sy Jungfrun C. Fahlgren", 1 dräng och 1 barnpiga. Uppgifterna i 1820 års mantalslängd tyder på att Carger då står på höjden av sin ekonomiska kapacitet. Efter den på sedvanligt sätt formulerade inledningen om "1 Rum med Siden Meubler, Dricker Win, Caffé, Spelar kort" följer en upplysning så lydande: "Carger är Skepps Reddare för Coopvardie Skepparen Iöns Lornsson som är Borgare i Stockholm och är på utrikes Sjöresa Stadd samt Förer fartyg om 50 Lasters drägt". Vidare får vi veta att den stora trädgården sköts av trädgårdsdrängen Jacob Dyberg "som mästare", och för övrigt är det uppenbart att det stora huset vimlar av barn, pigor och drängar. Av mantalslängden 1830 framgår att några smärre decimeringar av hushållet ägt rum, man har knappat in på en dräng och en piga. Det är första antydning om vad som komma skulle. 1833 måste Henric Carger gå

Bild 1. Kryddkramhandlaren Henric Robert Carger (1782—1839). Miniatur i olja av okänd konstnär. Nordiska museet, inv.-nr 244 125.

i konkurs. En av de avgörande orsakerna härtill var svåra förluster i samband med skeppsfarten, varom mera nedan. Familjen bodde emellertid kvar ute på Henriksdal till 1839, det år då Henric Carger dog. Bouppteckningen efter honom är till följd av konkursen påfallande torftig. Som exempel kan nämnas att under "Guld och Silfver" finns upptagna endast "1 Fickur af Silfver med Pitschaft af guld" och "1 Snusdosa af Silfver Wäger 3 $\frac{1}{4}$ lod". Den enda posten som visar någon livligare variation är "Gångkläder"; här uppräknas "1 blå Lifpels med Krage af Kalmuckskinn, 1 Mössa af Kalmuckskinn, 1 grön Surtout, 1 Res Kapprock af fris, 1 Beaujour af grönt kläde, 3 par Byxor, 1 par Resbyxor, 3 Wästar, 1 Fodrad Krage af Kalfskinn, 1 par Stöflor med Galoscher" osv. Husgerådets spartanska sammansättning är värd att begrunda: "1 hvitmålad Sängställning, 1 liten Soffa och

4 Länstolar, 1 Förgylt Pelarebord med marmorskifva, 1 rundt betsadt Thebord, 2 söndrige Matbord, 2 Spelbord med målade ramar” — så mycket mer då man betänker att i huset vistades 12 à 15 personer. I fortsättningen följer emellertid en förteckning på det lösöre, vilket enligt köp 1832 och rådhusrättens dom 1835 övergått i lantbrukare Fredric Lindqvists ägo. Synbarligen har familjen Carger fått behålla alla sina saker i hemmet även efter konkursen. Förteckningen här innehåller icke blott en riklig uppsättning husgeråd, som saucepannor, gelépannor, tepannor, rånjärn m. m., utan också en ansenlig hop möbler — mahognyskåp, sybord, pendyl med kupa och andra för ett välbärgat borgarhem kännetecknande inventarier — vilket allt fullständigar bilden av ett dåtida köpmanshus i Stockholm.

Vad det angenämt lantliga Norrmalm med sin livligt frekventerade Surbrunn och sina lummiga malmgårdar kunde bjuda det tidiga 1800-talets stockholmare har fröken Emelie Carger, tredje dotter till ovannämnde Henric Carger och hans hustru Ulrica Fahlgren, låtit eftervärlden få en inblick i genom nedtecknandet av sina minnen 1904.

Emelie Carger var född i Gamla stan 1815, levde under sin barndom och ungdom på faderns egendom Henriksdal, flyttade på 1840-talet över till Finland, där fadern var född, och dog där 1916. Utpräglat musikaliskt begåvad utbildade hon sig till musiklektarinna och försörjde sig genom att ge pianolektioner. Först var hon musikguvernans i privathem i Bergslagen och Norrland, varefter hon kom först till Vasa och sedan till Helsingfors. I Helsingfors startade hon och hennes två äldre systrar en pension för unga flickor, där undervisningen bestod inte enbart i franska och klaverspel, utan där möjligheter snart öppnades för eleverna till förkovran i tyska, historia, geografi m. m. genom engagerande av särskilda lärarkrafter.

Vid nära 60 års ålder lärde sig Emelie Carger stenografi, och hon fick sedan i uppdrag att taga stenogram vid lantdagarna. Sina kunskaper i stenografi prisade hon mycket, då de inbringade henne välkommen extraförtjänst, liksom de rapporter hon skrev för Svenska kommerskollegium. Men under hela hennes liv var musiken det väsentliga för henne och hon glädde sig åt att få

Bild 2. Fröken Emelie Carger på sin 100-årsdag 1915.

inviga nya telningar i släkten i musikens värld. Ur hennes minnen följer här det avsnitt som behandlar hennes uppväxttid ute på malmgården Henriksdal fram till tidpunkten för faderns död och familjens därpå följande avflyttning från den gamla gården.

”Mina vänner.

Ombedd af eder, att skrifva och berätta något om min barndom och ungdom har jag beslutat att efterkomma eder önskan, och jag gör det så gärna, emedan det för mig är ett kärt nöje, att i minnet genomgå denna tid, som jag kallar ”glanspunkten” i mitt långa lif. — Men huru skola väl dessa enkla tilldragelser, dessutom upptecknade av en åttatioåring, kunna intressera eder? Därom har jag intet hopp. Som sagdt, jag skrifver för mitt eget nöje och tidsfördrif, här, i min ensamhet.

Först skulle jag vilja gifva eder en beskrifning på mitt kära barndomshem Henriksdal (så kalladt efter vår fars namn), isyn-

nerhet för att sjelf få genomvandra dess vinklar och vrår, och dit vi barn, efter varje utflyckt, alltid så gärna återvände. Vi hade ofta tillfälle att få vara på landet hos en af våra fastrar, (änka med en son) som hade en mycket vacker egendom Östervik, en mil från staden, med stor trädgård, full af röda och hvita provinsrosor m. m., där vi fingo vara huru länge som helst; men vi längtade alltid att komma hem till vårt lilla "Eldorado".

Där fanns ej skog, där fanns ej sjö.

Där var af stads- och landtgård en täck miljö.

Det var väl den fullkomliga frihet vi hade att begagna oss af alla fördelar som gjorde det för oss så kärt.

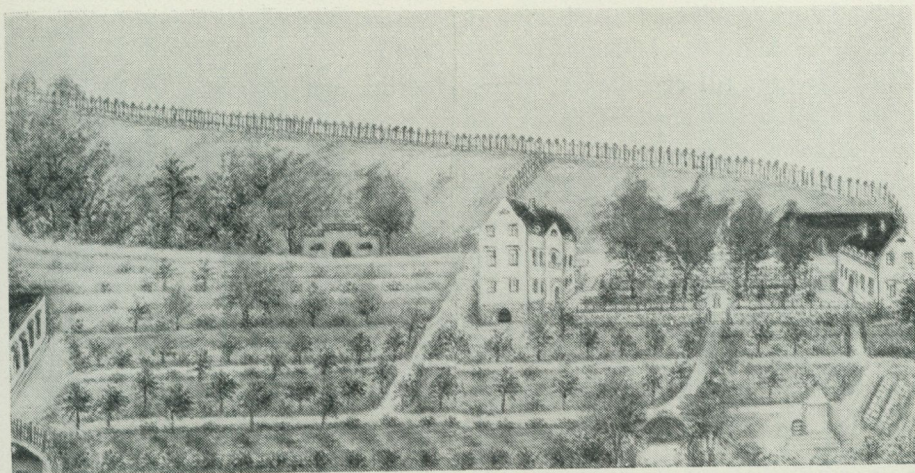
Det var på Östervik jag gjorde min första kullerbytta i sjön, och hade troligen blifvit på botten, om ej kusin Fritz på systrar-nas rop, skyndsamt kommit och dragit upp mig. Ett dylikt fall har äfven händt mig längre fram i tiden på ett landsställe.

Men för att gifva min berättelse en viss ordningsföljd, vill jag börja med att tala om mina älskade föräldrar.

Min far var född i Finland i Uleåborg, son till doktor Carger därstädes, kom helt ung till Stockholm för att egna sig åt affärlifvet, lyckades komma till en aktad handlande (Sandström) hvil-kens vänskap och odelade förtroende han förvärfvade och hvil-ken sedermera gjorde honom till sin compagnon. Emedan Sandström var sjuklig var det mäst min far som skötte handeln till dess han vid Sandströms tidigt inträffade död, öfvertog affären, hvilken fortgick med sådan framgång, att min far redan vid 26 års ålder kunde sätta bo, och gifta sig.

Min mor var född i Fahlun (Dalarna), där fadren var byggmästare; ansågs för vacker och med ett gladt och vinnande väsen, hvarigenom makarnas umgängeskrets år för år ökades, hvilket äfven det ökade välståndet medgaf. Men som äfven barnens antal år för år ökades, så blef det högst nödvändigt att för deras välbefinnande skaffa landställe. Då köpte min far en egendom på Norrmalm, invid Surbrunnsbacke ganska landtlig, ehuru inom stadens tullar. Norrmalmstrakten på den tiden bestod mäst af egendomar, dvs. boningshus med ett stort plantage eller trädgård.

På Malmgården (Henriksdal) fanns visst då en två-vånings träbyggnad åt gatan, men ansågs ej tillräckligt för familjens

Bild 3. Egendomen Henriksdal på Norrmalm. Akvarell utförd i minnet av fröken Emelie Carger. Nordiska museet, inv.-nr 244 126.

behof, hvarför det beslöts att bygga ett större hus, i egendomens midt, och hyra ut det åt gatan. Morfar gaf första projektet därtill. Inom några år var byggnaden uppförd 3 våningar hög. Som den låg på en sluttning, bestod första våningen subbassemanget blott af 3 rum, kök, tvätt- och bagarstuga med kammare. Den 2:dra eller paradvåningen innehöll 6 rum, kök, skafferi och den 3:dje en mängd små-rum. Byggnaden var hvitrappad, och såg ut som stenhus. Invigningen firades med mycken ståt. Många stadens notabiliteter illustrerade den såsom Stockholms ståthållare Sprengtporten, biskop Lehnberg¹, Konungens fornde lifmedikus Arkiater Wedenberg (som stått fadder åt bror Robert) m. fl. Så liten jag då var, har jag dock så lifligt minne af den sistnämnde personen, emedan han bar ännu, vid högtidliga tillfällen, den Gustavianska hofdräkten, nämligen pudradt hår, krås och manschetter, kortbyxor och skor. En gammal, älskvärd gubbe för

¹ Biskop Magnus Lehnberg avled 1808 i Linköping, varför hans son som var sekreterare i förvaltningen av sjöfartsärenden (f. 1795 d. 1845) torde vara den som bör förknippas med invigningsfesten.

öfrigt, som vi ibland fingo besöka och trakterades med konfekt, som alltid fanns hos honom.

Jag återgår till egendomen, hvars landtliga del nu äfven var ordnad, planterad, och i särdeles vackert skick. Bygd på en slutande backe, var en stor del däraf inhägnad i gården, bevuxen som den var, af gräs, buskar och träd, i hvars tätaste del gjorts en stor berså. Där var äfven utgräfd en grotta, som erhållit en vacker utbyggnad, omgifven af rännar. Från backen hade gjorts långa terrasser, planterade med äppelträd och bärbuskar sluttande ner till själfva trädgården, som sträckte sig längs hela egendomen, begränsad på ena sidan af en byggnad, hvitmålad, med höga hvälfdade fönster, hvaraf det hade utseende af ett orangeri; men genom en gång tvärs igenom byggningen kom man ut på en gård, där stall, vagnshus och fähus, m. fl. uthus, hade sin plats. Därifrån kom man åter ut på den s. k. nedra gården med utgång till stora badstugatan, där 2:ne byggnader för arbetsfolk voro belägna, samt en brunn med ett utmärkt godt källvatten.

Sådan var lägenheten på ena sidan om vår byggnad; på andra sidan åter var hufvudingången till själfva gården från Surbrunnsgatan. Gården var stor med gräsvallar å ömse sidor, å ena sidan bebyggd med uthus, vedbodar m. m. — Å andra sidan ledde trappor från båda byggningarna ner till parterren som var pärlan i egendomen; beskuggad af 4 gamla höga, lummiga lindar, hvilka bildade en långsträckt berså, emellan de båda byggningarna, där soffor, stolar och bord och gungbräden voro placerade. Parterren, af ganska stort omfång, är indelad i 4 större blomsterkvarter, hvars rabatter voro fullsatta med alla sorters doftande blommor, rosen- och jasmin-buskar; jag minnes så väl, huru angenäm den inströmmande blomdoften kändes, då man öppnade fönstret; och på sidan åt trädgården var äfven träd planterade gifvande en behöflig skugga. — Mellan blomsterkvarteren voro gångar, som utmynnade i en plan i midten, där en piedestal uppbar en större växt i kruka, och midt för den ledde en trappa ner till trädgården. Den var stor. Där fanns ett lusthus, omgifvet af rännar och där fanns alla möjliga trädgårdsprodukter, äfven i drifbänkar, och då jag nu tillägger de syperbaste fruktträd och bärbuskar, så tycker ni att jag skryter alltför mycket, men tro mig, jag har ej

Bild 4. Norrmalms Surbrunn. Akvarell av A. F. Cederholm. Uppsala universitet.

öfverdrifvit. Min far hade då också en mycket skicklig trädgårds-mästare. Henriksdal ansågs på den tiden för Norrmalms vackraste landtgård, dit man gärna sökte sig sommarnöje. I följd af de många smårummen i den gula byggningen, (hvilken var uppbyggd för brunngäster på den tiden, då den nära belägna Surbrunnshälsökälla var i flor, i början af 19:de århundradet) voro där ständigt många hyresgäster, hvarigenom också barnskaran mången gång förökades, till stor förnöjelse för oss barn.

Surbrunn var ej längre aflägsset från Malmgården än att man kunde höra kägelnkastningen och den musik, som ibland utfördes där. Jag mins huru jag satt i öppna förmaksfönstret och fantiserade för mig själv, inspirerad af några vackra operamelodier, som slagit an på mig — orkestern bestod då blott af — ett positiv — men detta instrument var då ej ännu blivet så till lust och leda för mig, som det sedermera blifvit. I brunnsalongen hölls äfven en tid gudstjänst hvarje söndag. Där fanns en mindre orgel.

När man satt högt uppe i backen hade man en ganska vidsträckt utsikt, en öfversikt af många granngårdar, samt af Brunns huset med dess omgifning af gamla höga träd och längst bort Johannes kyrkas höga spetsiga klockstapel. (Johannes kyrka är nu rifven och ombyggd.)

Bland våra granngårdar hade vi Fabrikör Demanders.² Han var gift med en syster till ärkebiskop J. O. Wallin, hade tvenne söner och en dotter, och genom denna familj gjorde vi bekantskap med Wallinska familjen. Tvänne somrar hyrde biskopen för sin familj våningen i gula huset; själf var han blott någon gång där, och då skulle vi alla barn ställas upp i rad framför honom så att han skulle få se oss alla på en gång. — Jag mins nu, huru han vid ett sådant tillfälle klappade syster Lina på hufvudet, och sade med sin djupa stämma: "där bor det djupa allvar". Sällan hörde man honom banna den odygdiga sonen Oskar, då däremot biskopinnan alltför ofta lät höra sitt släpiga: "Nå — då Oscar" — åtföljdt af någon moralkaka. Isynnerhet fick han duktigt påskrifvet en gång, då han hoppade upp på gungräddet fullsatt med barn, med sådan fart, att det brast i tu och skrubbade svårt benen på hans syster Greta och några andra. En annan gång också, då han under en dans slängde syster Henrica emot en kakelugnslucka, så att hon fick ett hugg i pannan. — Oscar var dock alltid chefen för barnskaran, uppfinnaren af lekarna, hvaribland "Rymmare och fasttagare" var särdeles gouterad och passande för lokalens många gömställen. Han var ock prästen vid en liten ekorres högtidliga begrafning i backen. Med ett ord: alltid den främsta, och gärna sedd ibland oss.

I stenmuren, som från parterren gick upp till gården, hade vi vårt postkontor — där vaxlades bref och biljetter. En liten tid hade vi äfven egen tidning, hvars redaktör var en ung Ljungberg (bland hyresgästerna). Men som han var för mycket diktare i sina s. k. sannfärdiga notiser — så indrogs tidningen. —

Ja, dessa glada somrar stå så lifligt för mitt minne. Men äfven vintrarna på Malmgården hade sitt behag med sig. Vi hade t. ex. en präktig kälkbacke, från högsta spetsen af backen längs ner i

² Tobaksfabrikör C. A. Dimanders gård var belägen i kv. Tullnären, som upptog en del av nuvarande Odenplan.

Bild 5. Klockstapeln vid Johannes gamla kyrka. Blyertsteckning av Fritz von Dardel. Nordiska museet, inv.-nr 67 494.

trädgården, som dagligen begagnades med lust och nöje. Jag ser nu för mig vår kära far, som satt i salsfönstret och skrattade så innerligt åt våra kullerbyttor i gropen (näml. en afsats från terrasserna till trädgården) isynnerhet som en del kuriösa åkdon begagnades i brist af kälkar, då större antal deltagare samlats, nämligen upp- och nedvända stolar, pallar och ostyrbara fordon, hvilka alltid sneddade ner i gropen i stället för rakt fram, men hvilken malör inte hindrade att göra om försöket.

Inte långt från oss, på en egendom (Cederdals), helt nära Inge-marshof, fanns en stor damm med slängkälke, dit vi hade tillträde när som helst, hvilket också flitigt begagnades. Där åktes äfven

skridskor. Och som vi alltid samlat stort sällskap med oss, hade vi mycket roligt — kanske mera nöje än nutidens stora tillställningar i denna genre presterade. I gula byggnaden fanns några outhyrda rum, ett benämndt: klavéerkammaren, (emedan där stod ett gammalt klavér) hvartill man hade tillträde och fritt spelrum. Där hade vi med våra lekkamrater många gånger mycket roligt. Ett annat rum kallades biblioteksrummet, emedan där stod ett stort bokskåp med allehanda slags böcker, både historiska, poetiska, vetenskapliga och romantiska. Sagor och berättelser för ungdom m. m. (Vi tre äldsta syskon voro mycket roade af läsning; där hade vi ett rikt förråd av lektyr.) Där fanns skalderna Dahlin, Kjellgren, Creutz, Gustaf III:s arbeten och Franzén m. fl. Där fanns romaner af Walter Scott, Cooper, Mme Stael etc. La Fontaine och Kotzebue inte förglömmades; där hade jag min största fröjd. Jag var visst gärna med i lekarna, men nog fick man ofta söka mig där, fastän jag då ännu var bara barnet. Jag minnes nog huru jag för denna läsvurm fick en skarp reproche (såsom varande mindre säker på min lexa) af vår celebra pensionsföreståndarinna för Stockholms största fruntimmersskola, fru Berggren, som, sedan hon upphört med sin stora pension i Kungsbacken, flyttat till Malmgården i gula huset, där hon höll en mindre sådan mest för helpensionärer, flere finskor däribland.

Jag stod annars mycket väl hos fru B. I mitt minne framstår ännu min entré i den stora pensionen i Kungsbacken huru jag helt liten en gång fick följa mina äldre systrar, hvilka redan börjat skolan, huru jag uppställdes på ett bord, omringades af de stora flickorna och beundrades, troligen mäst för mina gula saffianskängor, som jag var mycket stolt öfver. Mycket nätt klädda höll oss också vår mamma, kära mor. Äfven en annan utmärkelse denna tid sväfvar för mitt minne, nämligen då jag fick vara med på en stor kostymbal i pensionen, klädd som en liten turkinna med syster Henrica som min kavaljer. Det var en stor grace för så små barn som vi då voro att få bevista denna tillställning.

Fru Berggrens pension, helt och hållet fransysk, var mycket bemärkt af Kung Karl XIV Johan. Det sändes från slottet ibland stora korgar med frukt och läckerheter åt pensionärerna. Också

Bild 6. Cedersdal vid nuvarande Sveaplan på 1820-talet. Detalj ur sepia-teckning. Stockholms Stadsmuseum.

var det tillåtet att då Hans Majestät for förbi, på fru B:s rop "le roi", rusa upp i alla fönster, omkullkastande stolar och bänkar, äfven hvarandra ibland, för att få emottaga Kungens vänliga nickar.

Nästan hela tiden som vi gingo i den stora pensionen, bodde vi om vintrarna i stadens centrum, där vår far hade sitt kontor, magasin och sina biträden. Hur glada blefvo vi ej, då det beslöts att flytta helt och hållet till Malmgården. Pappa hade då hästar och åkdon, som dagligen begagnades. Herrar biträden hade bostad och kost i staden och fingo komma ut om söndagarna. Mina föräldrar fingo nu också tillfälle att egna sig mer åt vården af sitt kära Henriksdal hvars skötsel min far var så innerligt intresserad af, och hade oss barn, att äfven deltaga uti, såsom med att vattna blommor och plantor m. m.

Installerade på Malmgården vill jag tala litet mera om hufvudpersonerna i denna gård.

Min far var mycket god, men med god urskiljning. Tidigt lärde

han, att man bäst kommer fram i världen genom arbete, redbarhet och ordentlighet. Detta blef ock hans lifsuppgift; och efterlevande denna princip, med bidrag af goda konjunkturer, kom han till en mycket god och aktad samhällsställning. Hvad som brast honom i lärdom det egde han i själens och hjärtats fina, ädla bildning. — Han förstod så väl att göra sig åtlydd utan stränghet. Af naturen gladlynt sympatiserade han med sitt lifs följeslagarinna. Jag kan med skäl säga att de voro ett lyckligt par. Jag kan icke påminna mig att jag någonsin hörde ett démélé dem emellan. Han var ända till sin död mycket svag för henne — och sina barn älskade han af hjärtat. Jag hörde nog min mor mången gång yttra sitt missnöje öfver att hon endast fick flickor, (bror Robert var bland de sistfödde) då min far alltid invände: ”men jag, är så nöjd med mina flickor, jag” — —. Vi voro likväl fem till antalet. Några hade dött helt tidigt.

Min mor var gärna med i sällskapslifvet, såg bra ut och klädde sig med smak. Jag minns nog, huru jag beundrade hennes toiletter då mina föräldrar skulle bevista de sällskapsordnar som då voro på modet såsom ”Polymnia”, ”Redliga svenskar” etc. inte förglömmande Opera maskeraderna. Men min mor var tillika mycket huslig, mycket skicklig i matlagningskonsten, som hon med förkärlek egnade sig åt. Hon bryggde t. ex. ett vin af trädgårdens magnifika vinbär, som lades på lager, och prisades mycket af kännare.

En mycket god hjälp i att sköta barnen hade hon i en syster, moster Karin, (som tidigt kom i föräldrarnas hus) inte allenast i att hålla barnen hela och rena utan äfven fina och nätta. Liten till växten, fin, intelligent och skicklig i alla fruntimmersarbeten, förstod hon så väl att bibehålla respekten, var tillika en föresyn för oss och mycket afhållen. Det påstods i hemmet, att jag var hennes favorit, liksom Lina fars och Henrica mors, detta sistnämnda i stor grad, och därigenom blef hon också något bortskämd. Henrica var ju också den vackraste af oss, och genom sjukdom mycket sensibel, så att mamma tyckte sig väl böra stå henne närmast.

Vi tre äldsta höllo annars mycket tillsammans, hvarför de kallade oss Treenigheten. Hilda, Robert och Julia ansågos af oss

såsom mycket mera minderåriga, än de värkligen voro, odygdiga och svåra att hålla reda på. Än voro de uppklätrade i träden, än på lusthustaket; alltid fick man söka dem, isynnerhet när lektionstimmen slog.

Men treenigheten var ej heller alltid enig. Lina, som den äldsta, kloka, ville naturligtvis råda, men Henrica, som alltid hade medhåll från högre ort, ville ej gifva vika, då var det jag som måste medla och skipa rättvisa. Jag hade också i hemmet namnet: Rättvisans gudinna. Med detta epitet blef jag äfven längre fram i tiden besjungen i ett Poem, som ett af min fars biträden, en bildad, poetiskt anlagd ung man, egnade oss, däruti Lina bemärktes med Juno, Henrica Venus och jag Minerva, börjande med denna strof: "På pindens tron af gracer buren, satt" — — — Ja, hvem som nu satt där mins jag absolut icke — ej heller något mer af det högstämnda poemet, som sedermera försvann i glömskans haf; men af författaren har jag ett minne kvar i Tegnér's dikter, då, nyligen utkomna, som han presenterade mig och hvaraf vi hade särdeles nöje, läsande Axel och Maria till dess man kunde poemet utantill. Hur prisade man ej Tegnér den tiden, läsande och sjungande (med Crusells musik) hans förtjusande Frithiofs saga, Fågelleken och Sång till solen m. m.

Mina föräldrars hus var mycket gästfritt, isynnerhet stod det öppet för alla finnar. Som min far dref mycken handel på Finland, såsom med herrar Fellman, Franzéner både i Uleåborg och Brahestad, Grönberg m. fl. sågo vi dem hos oss, ibland hämtande äfven sina döttrar med sig, hvilka funno så mycket behag i vårt glada hem, att de stannade flere dagar en suite hos oss. Genom Franzénerna sågo vi äfven biskop Mikael Franzén hos oss, hvars dotter Helene, (sedermera fru Grafström) var sångkamrat med syster Lina, i Nordbloms institut.

Om biskopen mins jag ej något att uppteckna. Jag mins blott, ett äldre bildadt och litterärt fruntimmer, fröken Taube, hyresgäst på Malmgårdén, (världsföraktande för öfrigt) och som aldrig lät beveka sig att vara med på min mors vänliga bjudningar, utom då hon hörde att biskop Franzén väntades; då, till vår förvåning, infann hon sig, samtalande mycket med honom, och hindrande honom från att slumra af, hvilket ofta påkom ho-

nom i sällskaper. Jag tror det var någon äldre bekantskap dem emellan.

Vid ett sådant tillfälle mins jag äfven en fröken Venus, besjungen af Choreus, ännu vacker vid öfver 60 år, och med en behaglig röst sjungande en romans af Nordblom, väckande stor beundran. — Äfven Atterbom, den tiden framstående skald, sågo vi på Malmgården. — Jag antecknar dessa för umgängeslifvet betydande saker, emedan de nu så lifligt framstodo för mig, bland mina barndomsminnen.

En kort mellantid, innan fru Berggren flyttade till oss, hade vi guvernant M:lle Cleve. Hvad jag mins om henne är, att hon var mycket ordentlig och punktlig i alla dagens föreskrifna regler och förrättningar, hvarför Hilda och Robert gjorde henne många bekymmer. För öfrigt var hon ej så sympatisk, att hon lemnade hos mig något särdeles minne. Under denna tid pådrefs musiken med allvar. Lina spelade då utantill Ouvertyren till Kalifen i Bagdad och Bataille des Fleurs, tvenne gouterade stycken den tiden och spelmästaren (så benämdes då pianoläraren) förklarade, att jag hade mycket goda anlag, emedan jag spelade åtskilligt efter gehör. För Henrica gick det ej så fort framåt som för oss båda — och för Hilda stannade det alldeles af, efter de första försöken; hon hade ej tålmod, eller sinne för den grundliga öfningen.

Under M:lle Cleves tid timade en händelse, som hade kunnat medföra en stor olycka för oss. Vi barn bebodde då med henne den lilla våningen. En natt, en vecka före jul, vaknade hon, ropande till oss i sin förskräckelse: "Barn, fort upp, elden står öfver oss." — Lågorna stodo ock högt öfver ladugården inåt trädgården, midt för våra fönster. Ett vedluder brann på nedre gården. Hela huset stod i ett nu, i häftig rörelse. Pappa, halfklädd, störtade dit ner, drängen och pigorna äfvenså. Förskräckelsen var stor innan brandkåren anlände. Kreaturen utsläpptes i trädgården. Deras bölande, den täta tutningen och klämtningen i kyrkklockorna ökade hemskheten. Gården vimlade af folk. Många af våra bekanta från staden tillskyndade, fruktande att hela gården skulle stryka med. Men Gud vare lof, den skonades från tillintetgörande. Intet annat än vedlidret och

några bräder där bredvid blefo lågornas rof; men den natten glömmet jag ej. Den förskräckelse vi då erforo hade länge en svår inverkan på de flesta af oss barn. Den julen medförde ej den glädje vi voro vana vid.

Innan vi hade flyttat helt och hållet till Malmgården, hörde vi till den finska församlingen i Stockholm; alla döpta af finska kyrkoherden Stolpe; men kyrkobesöken gälde dock alltid slottskapellet eller Storkyrkan, isynnerhet då Wallin predikade. Pappa skulle aldrig försumma en predikan af Wallin, som han var förtjust uti. Han tyckte ej heller om att man försummade kyrkan. Då ett verkligt hinder ibland uppstod, läste han själf predikan för oss. I Adolf Fredriks församling på Norr blefvo vi sedermera alla konfirmerade af kyrkoherden Tunelius. Med den familjen umgingos vi ofta. Hans son Lars och dotter Hanna voro våra skol- och lekkamrater. Då han var gift med en syster till kapten Hazelius, blefvo vi genom kyrkoherden Tunelius bekanta med Hazelius'ska släkten.

I min barndom talades mycket om, att jag själf gått min lycka i vägen, om nu rikedom skall kallas lycka; själf har jag aldrig gifvit den detta värde, liksom att jag aldrig ångrat att jag ej tog fatt i denna s. k. lycka.

Mina föräldrar gjorde nämligen en resa till Nyköping för att besöka en vän till min far Brukspatron Malmberg, (som stått fadder åt mig och gifvit mig många vackra presenter) då jag fick följa med. Det var ett rikt och barnlöst herrskap. Flere gånger hade det varit fråga om att få mig som eget barn, och nu sattes det riktigt på allvar i fråga, men jag grät och bad att få slippa denna gunst. Kanske ville ej heller mina föräldrar lemna mig ifrån sig; alltså blef det intet af. Länge taltes det sedan om att jag skulle bli ihågkommen i testamentet, hvilket kanske också händt, om inte gudfars hastigt inträffade dödsfall, utan att ha uppgjort sitt testamente skett. Hans kära maka tyckte mera om att föreviga sitt minne genom en allmännyttig välgörenhets gåfva nämligen till en fruntimmersskola i Nyköping. Dit gick mitt arf — — —

Nu börjades en tid, då barndomslekarna utbyttes mot promenader till de utom Norrtull belägna slotts- och lustparkerna

Carlberg, Haga, Bellevue, Solna etc. alltid i större sällskap. Till de mera aflägsna slotten, såsom Drottningholm, Ulriksdal färdades vi med vagn eller båt. Ladugårdsgärdets stora lägerplats med sina militäriska manövrer hade äfven sin dragningskraft, isynnerhet midsommardagarna, då där gafs stor revy, som ditlockade Stockholms halfva befolkning. Då var man i tillfälle att få se hela den kungliga familjen med svit, åskådande manövrerna antingen från paviljongen på Drottningberget eller åkande i vagnar rundtomkring lägret. Det var ett nöje som mycket gouterades den tiden.

Midsommaraftnarna, (många minnesvärda) firades merändels hemma på Malmgården, ibland med stor bjudning för våra bekanta. Festen illustrerades af en stor praktfull majstång på gården, den vackraste i hela nejden. Aftonen förut samlades, med moster Karin i spetsen, en mängd ungdom, som med flitiga händer och under muntert glam, bundo kronor och kransar af löf och blommor att pryda den med, och, då den restes upp på eftermiddagen midsommaraftonen, höjdes många jublande "hurrah". — Senare dansades i flere repriser under musik omkring den, till stor förnöjelse äfven för publiken, som skockat sig kring portar och plank för att få se dansen. I parterren superades sedan, och slutades vanligen festen med promenad till backen, att där åse midsommarsolels uppgång.

Vid denna tid hade vi ock tätare besök af kusinerna så väl från Finland (Uleåborg), Herman och Henrik Carger, (båda medicinare) som ock från Dalarne, Carl och Herman Bergsten. Den förstnämnda Herman Carger gaf sin hyllning åt Henrica, de senare fäste sig mera vid mig. Carl eller Carl Petter, som han kallades af föräldrarna, var flere år äldre än vår äldsta syster Lina, mycket omtyckt af oss alla. Hans person kommer att framstå många gånger i min berättelse, emedan han var under hela sitt lif en mycket värderad, tillgifven och hjälpsam vän för hela vår familj. Jag hör ännu hans hjärtliga, breda "God dag", då han inträdde hos oss med utbredda armar, i hvilka man med jubel kastade sig. Herman lyckades ej tillvinna sig samma sympati genom sitt retsamma, satiriska lynne. Han sökte vinna mitt tycke, men jag kunde icke tycka om en person, som ständigt hade en

Bild 7. Trupprevy på Ladugårdsgården 1826.
Gouache av okänd konstnär. Privat ägo.

ironi på sina läppar; då däremot Carl från mina tidigare år intagit stort rum i mitt lilla hjärta. Båda Bergstenarna voro musikaliska, besökte alltid teatern, operorna, då de voro i Stockholm, då vi äfven mången gång voro bjudna. Det enda jag tyckte om hos Herman, var hans violinspel, hvaruti han var mycket skicklig och hvilket jag längre fram i tiden hade mycket nöje af vid mina besök i Fahlun, liksom äfven af Carls violoncell.

Sommaren 1829 gjorde min mor med sina båda äldsta döttrar en resa till Uleåborg med segelfartyg, (den tiden voro ångbåtarna ännu ej i gång) för att besöka släktingarna därstädes. Resan var väl något långtråkig men den jovialiska kaptén Ronelius, sökte hålla sina passagerare vid godt mod; proviant fanns tillräckligt och inga äfventyr störde färden. Om resan ej var så särdeles rolig, så hade man dock ersättning vid framkomsten genom de nöjen och det firande de där rönte. Farbror, Doktor Carger, fryntlig och gladlynt som vår far, ville nu, jämte sina tre söner äfven ha en dotter i sitt hem och bad att få behålla Henrica

kvar; men hon skulle hem för att konfirmeras — dock lofvade Mamma att hon skulle få återkomma året därpå, hvilket också skedde.

Henrica hade inte varit där ett år, förrän Farbror hastigt insjuknar af en förkylning och dör (1832). Tant som, såsom det allmänt påstods, dittills plågat sin godmodiga man med sin eviga sjuklighet och i följd däraf knarriga lynne, blef nu så försänkt i sorg och kanske något ock i själföförelser, så att hon numera blott trifdes vid hans graf, hvilken hon lät inrätta som ett rum, där hon kunde vistas timtals och sällskapa med den döde. Naturligtvis var detta hem inte numera passande för Henrica. Därtill kom också att Herman öppet förklarar sitt tycke för henne, och att tant redan utsett en annan mycket rik flicka (enda dottern), åt honom, så att hon hemsände Henrica till stor förvåning för föräldrarne utan att förbereda dem därpå. Men hennes planer strandade på ett bedröfligt sätt. Herman tjänstgjorde under den då härjande koleran med sådant nit, att han visserligen förvärvade sig en briljanterad ring, men också ådrog sig sjukdomen, som ändade hans unga lif vid 24 års ålder. Hans intima vän, den celebra (Elias) Lönnroth, gjorde mycket vackra verser öfver honom likasom vid farbrors graf. Äfven Henrica hade verser af honom sig tillägnade (han var den tiden daglig gäst i Farbrors hus), hvilka värdefulla minnen jag nu önskar skulle ha blifvit förvarade. Henrica var då så ung, att sorgen efter Herman ej gick henne så djupt till sinnes.

Samtidigt med dessa tilldragelser hade Kapten Hazelius (sedermera den namnkunnige generalen, fader till "Skansens" skapare), nyligen gift, hyrt våningen i gula huset åt gatan. Uppfostrad i en stor släkt och med ett gladt och lifligt lynne, tyckte han om sällskapslifvet, och tillställde ofta roliga sammankomster. Den sedermera celebra (C. J. L.) Almqvist hörde till hans intima vänner. Jag har nu lifligt för mitt minne, hur jag en gång hos Hazelius, vid ett sällskapsspelbord kom att sitta bredvid Almqvist, hur han roade mig med sina kvickheter litet charmerad som jag ock var af hans uppmärksamhet. Skada att jag icke behållit något därpå i mitt minne att här anföra. Jag var då 16 år. Hazelius var lärare vid Carlsbergs krigsakademi och hade rättighet att vid

kadettbalerna där taga fruntimmer med sig, hvarför vi voro bjudna ibland; men Lina var just ej road af dans, Henrica då i Uleåborg, så att det var endast jag, som bevistade dem. En gång gjorde Hazelius en bal, lånande vår sal för dansen, då hela sällskapet promenerade genom parterren från ena byggningen till den andra, i kappor och galoscher, för att dansa hos oss, och tillbaka att supera hos Hazelius. Detta intermezzo gaf anledning till lif och uppsluppenhet. — En annan gång gjorde mina föräldrar en bal, som var lika rolig fastän utan promenad. Några kadetter (mina dansörer) voro då äfven bjudna.

Då kadetterna om somrarna tågade "en corps" till ladugårdsgärdet, förbi Malmgården, var det alltid med sång.

Om fru Hazelius är ej mycket att säga, hon var enkel, god och snäll. I gula huset föddes den store mannen Arthur Hazelius, grundläggaren af den med skäl beprisade Skansen något utom Stockholms stad.

Under de första åren på 30-talet timade många dödsfall i vår släkt, däribland farbror Cargers i Uleåborg, hvilket redan nämnts, Faster Lindqvists på Östervik och vår lilla omtyckta moster Karin. Hon gjorde en resa till Fahlun, att helsa på släkt och vänner, ådrog sig där en häftig förkylning, som ryckte henne bort från oss för alltid. Jag sörjde henne mycket och skulle den sorgen trängt ännu djupare, om jag då såsom nu, insett hvad hon gjort och varit för oss alla.

Nu fick syster Lina träda i hennes ställe i mångt och mycket. Visserligen hade vi redan länge varit med i hushållsbestyren. Hilda hade redan som liten flicka varit Mammans handtlangerska i hushållet och vi andra haft hvar sin vecka i de inre göromålen; men jag vill här tillstå, att jag nog ofta sökte undandraga mig detta åliggande, anseende andra sysselsättningar af mera vikt. Också lät Hilda, så viktig, mig alltid höra, då jag kom ut i köket: "Hvad har du här att göra?" Jag tror hon hade litet horn i sidan till mig för det jag alltid räknades till de äldre, ehuru hon var blott ett år yngre än jag.

Här kan jag nog sluta första afdelningen i min berättelse, läggande bakom mig min ljusa lyckliga barndomstid, hvaraf jag gifvit eder blott konturerna. Nästan alla, vi syskon, hade nu in-

trädt i ungdomsårens mindre sorgfria lif, men med godt lefnadsmod och friska krafter att möta kommande svårigheter.”

Fröken Carger låter förmoda att malmgården fått sitt namn efter hennes far, då han tillträtt egendomen. Hur därmed förhåller sig är osäkert. Redan i handlingar från åren kring sekelskiftet 1800 möter namnet Henriksdal på gården nr 2 och 3 i kv. Bryggpannan (Selling, s. 30 f.), då troligen inspirerat av förnamnet på en av de dåvarnade ägarna, bröderna Henric och Johan Abraham Westman.

Efter det att familjen Carger lämnat Henriksdal, fortsattes gårdens brokiga historia under snabbt växlande ägare. I samband med konkursen hade sockerbruksidkaren C. H. L. Schwiedler, en vän till familjen Carger, förvärvat egendomen vid stadsauktion 1834.

Av allt att döma stod det gamla Cargerska boningshuset kvar på plats till 1904. Vid brandförsäkring detta år använder värderingsmännen den beskrivning som legat till grund för närmast föregående brandförsäkring 1886, men i 1904 års finns antecknat vid ett flertal hus ”rif” med blyerts. Efter 1904 återstod endast byggningen utmed Surbrunnsgatan, fragment av terrassmurarna och de 4 väldiga gamla lindarna. Det är nu mer än 25 år sedan även dessa spillror av den gamla gården fick vika för den snabbt expanderande storstaden. Och då man nu beger sig till trakten av Surbrunnsgatan—Sveavägen och söker föreställa sig hur den gamla malmgården tedde sig på sin tid, en av de många gröna oaserna på sommarnöjenas Norrmalm, känner fantasien ett nära nog lika stort motstånd, som då man blundar för att inplacera det gamla ”Tre Kronor” på platsen för Nicodemus Tessins fyrkant.

Akvarellen av Henriksdal, miniatyrporträttet av Henric Carger och fotografiet av fröken Emelie Carger har jämte fröken Cargers minnesanteckningar, varur ovanstående avsnitt är hämtat, överlämnats som gåva till Nordiska museet av fröken Sigrid Halldin, Helsingfors, hösten 1951.

RATIONALISERING HOS HANT- VERKARE PÅ 1700-TALET

av Bengt Bengtsson

Rationalisering av det mänskliga arbetet är en gammal historia. Så länge människan har producerat, har hon sökt att göra det enklare och billigare, hon har med andra ord rationaliserat sin produktion. De olika sidorna av denna rationalisering brukar kallas tempoarbete, standardproduktion, serietillverkning. Redan yxorna från stenåldern är exempel på standardvaror, låt vara i mera blygsam utsträckning än de produkter som i våra dagar gör skäl för namnet. De reproducerande arbetsmetoderna som i första hand tillämpas vid metallarbete, alltså gjutning och pressning, förde in ett industriellt drag i produktionen. Man utformar med omsorg en modell, som sedan reproduceras i stort antal i former av sand eller stansar av brons eller stål. Här är masstillverkningen betingad av metoden och modellen ger varje individ i massan dess form.

Helt annorlunda ställer det sig, då en tillverkning av flera föremål av samma form sker styckvis — då alltså formgivningen av varje pjäs sker individuellt. Även härvid förekommer i de flesta fall en modell eller snarare förebild, efter vilken produkterna får sin form. Grundläggande är här vanligen en ritning. Modellen kan bestå av en fullt färdig produkt, men den kan också delas upp i flera, så att varje stadium i arbetsprocessen vägledes av en modell representerande ett halvfabrikat.

Modellen kan göras i hel skala, t. ex. när det gäller möbler, men också i mindre skala, t. ex. beträffande arkitektur. Vid fartygs-

---

Denna uppsats ingår i en handskriven festskrift till förste intendenten Brynolf Hellner på 50-årsdagen den 2 dec. 1950.

byggen under 1600- och 1700-talen användes ofta modeller i 16-dels eller 32-dels skala, varvid man alltså utgick från tummets indelning i sexton streck.

Från modellen kommer *mallen*. Denna representerar en del av modellen eller oftare en linje, profil eller skärning hos denna. Mallen användes inte för mått i egentlig mening; för detta ändamål finns *tolken*, varmed produktens dimensioner kontrolleras. Mallen är alltid i full skala. Efter den uppritas eller modelleras produkten och i vissa fall användes den också för kontroll av svängda linjer och profiler under arbetets gång. Vi finner den tidigt inom keramiken, vilket bl. a. framgår av svenska fynd från medeltiden, inom skeppsbyggeriet, där man enligt Rålamb 1691 gjorde mallar i full storlek efter skalmodellen och i mångsidig användning inom 1700-talets möbelsnickeri, för att nu nämna några typiska exempel.

Modellen och mallen användes vid tillverkning av tredimensionella föremål; ytdekorationen — sömnad, gravyr etc. — använder sig av *mönstret*, som är att betrakta som en tvådimensionell modell. Mönstret får ej förväxlas med ritningen, som — i den mån den förekommer — är grundläggande även för den tredimensionella modellen och därmed också för mallen och mönstret.

Med utgångspunkt från de här nämnda hjälpmedlen skall vissa drag inom äldre tiders hantverk granskas. Jag kommer då att välja sådana exempel, där man utgående från föremålens form kan sluta sig till en rationalisering av produktionen.

Ett allmänt känt typexempel på användning av modeller är tillverkningen av militär utrustning, framför allt vapen. Att denna metod kom till användning även på andra områden, kan vara värt att här nämna. Den påfallande överensstämmelsen i formgivning och dekoration hos banden till kvartopsalmboken, tryckt av J. G. Burchardis boktryckeri 1697, låter oss förmoda att bokbindarna erhållit direktiv i någon form. Så var också förhållandet. Kanslikollegium lät tillverka ett modellband och Stockholms bokbindareämbete, vilket erhöll i uppdrag att fördela arbetet bland sina medlemmar, fick tillsägelse att all bindning skulle ske med detta band som förebild.

Bild 1—4. Militära "standardkalkar" från 1700-talets början. Nr 1 tillverkad av Johan Schenck i Stockholm 1701, de övriga av Erik Bengtsson Starin i Stockholm 1707.

Inom silversmidet från karolinsk tid finns ett exempel på en liknande företeelse, ehuru arkivaliska belägg saknas. Under tiden 1707—1710 tillverkades för krigsmaktens räkning ett relativt stort antal nattvardskärl. I Stockholm var Erik Bengtsson Starin den störste leverantören, närmast efter honom kommer Rudolf Wittkopf. I landsorten fick enstaka guldsmeder beställning på nattvardstyg åt respektive orters regementen.

Fallet Starin är här av intresse. Han har skapat en lång rad nattvardskalkar efter samma modell, en militär "standardkalk", om uttrycket tillättes, vars tidigaste kända exemplar är gjort av en annan guldsmed, nämligen Johan Schenck 1701, bild 1—4. Likformigheten hos kalkarna betonas ytterligare av det enda undantaget, nämligen en kalk vars nod inte sitter mitt på holken utan placerats omedelbart under kuppen, beroende på att holkens två partier lötts samman mellan fot och nod, bild 4. I varje detalj är kalken lik de övriga, men detaljerna har kombinerats annorlunda. Att det existerat en modell för dessa kalkar bestyrkes ytterligare därav, att typen återfinnes i väsentligen samma utformning hos andra statligt beställda kalkar, t. ex. några av Sven Wallman för regementen i Göteborg.

Inom 1700-talets silversmide är det ofta svårt att peka på före-

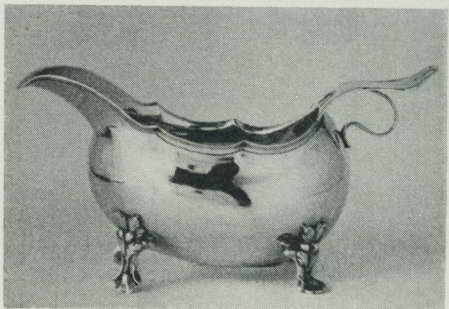
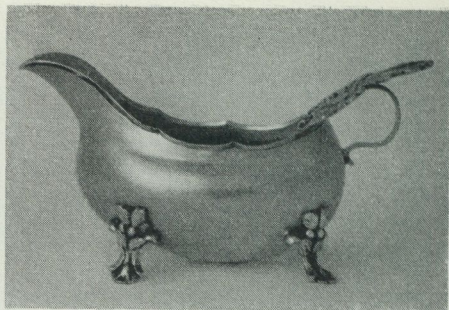

Bild 5—8. Gräddsnipor, tillverkade av Pehr Zethelius i Stockholm 1775, 1777, 1779 och 1780.

mål, för vars utformning en ritning eller modell blivit gjord; vi måste tills vidare acceptera de flesta som originalmodeller i sig själva. Men när det gäller vissa mästare med stor produktion kan man urskilja föremålsgrupper, som i sin tur låter sig uppdelas efter modeller. Vi väljer våra viktigaste exempel ur Zethelius produktion.

Pehr Zethelius, mästare 1766—1810, verkade under såväl rokokon som under den gustavianska stilepoken. Han var under hela sin verksamhet en av de ledande stockholmsmästarna. ”Rent hantverksmässigt stod han på höjden av sin tids kunnande, han behärskade rokokoformerna suveränt, och han ägde en utomordentligt säker konstnärlig känsla” (Munthe). I de många bevarade alstren från hans verkstad finner vi ett rikt fält för studiet av de förlagor av olika slag som användes inom verkstaden.

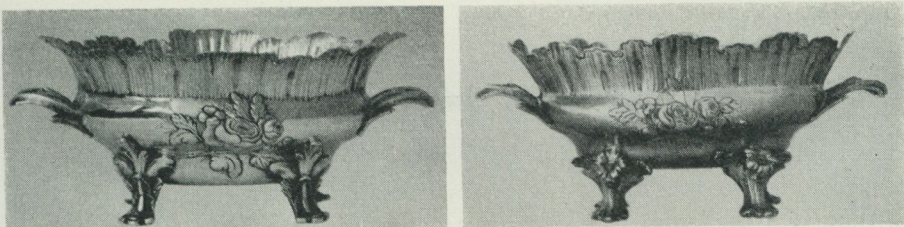

Bild 9 och 10. Skålar, tillverkade av Pehr Zethelius 1771 och 1772.

Jag skall här nöja mig med att granska ett par av de mest typiska utslagen av de rationaliseringsmetoder, som tillämpades i Zethelius verkstad.

Redan en ytlig granskning av Zethelius produktion av rokokosilver avslöjar flera "standardmodeller". De här avbildade gräddsniporna är tillverkade efter samma modell, såväl beträffande korpus som gjutna detaljer, bild 5—8. Även de ciselerade ornamenten på livet, när sådana förekommer, är identiska; vi återkommer senare till detta. Snipornas datering visar att någon utveckling från dekorerad till odekorerad snipa icke ägt rum — något som Munthe söker utläsa av två ur serien löstryckta exempel. De dekorerade ha stämplats 1775, 1777 och 1779 och de släta åren 1777 och 1780.

En under 1770-talets förra hälft mycket populär skål är den med en utåtvängd, relativt oregelbundet vågig brädd, liksom formad efter ett stelnat böljeslag eller som om man blixtpgraferat en vätska just när ett föremål fallit ned i den. Denna skål finns bevarad i ett relativt stort antal exemplar, inte bara från Zethelius verkstad utan också från andra, t. ex. Isak Sauters och Bernhard Borings (Svenskt silversmide, II, bilderna 583 och 584). Så som skålen utformats och dekorerats hos Zethelius, är den att betrakta som en av hans mest typiska standardvaror, där variationerna i profilering, ciselering och de gjutna ornamenten inte kan bortskymma överensstämmelserna, bild 9—10. Även hos andra mästare kan vi iakttaga samma tendenser. Två av de här avbildade kaffekannorna är gjorda av Petter Eneroth i Stock-

holm. Korpus, gjutgods och ciselering, allt är gjort efter samma mallar eller mönster, bild 11—12.

De nu nämnda föremålstyperna torde räcka till för att illustrera standardiseringstendenserna hos Zethelius och hans samtida ämbetsbröder. Men det är nödvändigt att göra klart för sig det tekniska tillvägagångssättet för att man skall få en riktig uppfattning om hur stora avvikelserna från det gemensamma schemat får vara utan att standardkaraktären försvinner — med andra ord, hur stor toleransen är.

Äldre tekniska handböcker i ämnet nämner vid beskrivning av arbetsprocesser så gott som uteslutande föremålets avsedda vikt och hur mycket råämnet med hänsyn därtill skall väga. Det senares mått ställes i relation till de slutgiltiga måtten. Ritningar omtalas aldrig.

Den måttbestämda ritningen användes av guldsmederna först på 1800-talet, då deras produkter ofta sattes samman av flera delar eller tillverkades av plåt, som löddes ihop i en fog, till skillnad mot 1700-talets vanligen helslagna käriformer.

Man utgår alltså under denna äldre period från en till mått och vikt bestämd plans, en relativt tjock plåt, som sedan slås upp till skålförm. Huvudsaken är att skålen blir regelbunden och väl proportionerad, inte att de slutgiltiga måtten exakt stämmer överens med ett på förhand givet schema. Inte heller vikten kan bli exakt lika hos alla de på detta sätt tillverkade skålarna; om sprickbildning uppstår på plansen, måste den skavas och filas eller också får man rentav klippa bort ett stycke. Smärre skiljaktigheter i mått och vikt betyder alltså ingenting, det väsentliga är att huvudschemat följs.

Zethelius skålar och gräddsniopor och Eneroths kaffekannor skiljer sig också sinsemellan genom olika proportioner och genom större eller mindre elegans. Här är det den utförande hantverkarens skicklighet och smak som ger utslaget. Skålarnas "böljehagskant" blir än svängd, än rak och kaffekannans korpus ena gången slank, den andra mera trind. Men sådana olikheter kan inte bortskymma det faktum, att det är en och samma modell som varit förebild för alla dessa föremål inom samma kategori.

Även dekorationen standardiserades av Zethelius. Skålen på

Bild 11 och 12. Kaffekannor, tillverkade av Petter Eneroth i Stockholm 1775 och 1774. Bild 13. Kaffekanna av Pehr Zethelius 1771.

bild 9 är ciselerad på livet med en bukett av blommor och blad. Vi återfinner samma bukett, blomma för blomma och blad för blad, ja linje för linje på alla de andra skålarna. Och den dyker upp även på andra håll. Vi finner den t. ex. på en kaffekanna, bild 13, och på ett sockerskrin, avbildat i Svenskt silversmide, II, bild 532. En annan liknande bukett, som också kan kännas igen i alla detaljer på flera slag av föremål, är den som förekommer på gräddsniorna.

En förhållandevis stor del av Zethelius produktion synes ha bestått av "standardvaror" av den typ som här skildrats. Exemplet från hans gustavianska tid endast berikar bilden. Typiska är här de ensartat utformade sockerskålarna med en liten sockerhuggande putto på locket från 1780-talets första år och de obeliskformade ljusstakarna från 1796—99. (Svenskt silversmide III, bild 140 och 208).

Samma tendenser kan spåras hos de flesta andra guldsmeder från 1700-talet — vi har redan sett exempel från Eneroths verkstad — såvida blott de levande exemplen på deras produktion lämnar tillräckligt stoff för bedömning av frågan. En undersökning av t. ex. uppsalaguldsmeden Carl Lemons produktion av bägare skulle helt säkert bli givande i detta hänseende.

Från silversmidet vänder vi oss till möbelhantverket. Och även här väljer vi ett av de mest framträdande namnen: Christian Linning, verksam mellan 1744 och 1779. Sigurd Wallin och efter honom Marshall Lagerquist har framhållit överensstämmelserna mellan individerna i vissa grupper av byråar som Linning signerat. I själva verket kan man räkna med i huvudsak två modeller, den ena till typen tidig med den bukiga kroppen horisontellt avdelad ungefär en tredjedel av höjden uppifrån, bild 14—16, den andra typologiskt senare och helt rokokomässig, utan avsats och i sin obrutna enhet ett spel av äkta rokokolinjer, bild 17—19. På den utställning över Linning, som våren 1950 var anordnad i Nordiska museet, var dessa två modeller rikt representerade, och då byråarna var utställda i rad längs en vägg kunde man med en blick längs raden tydligt iakttaga identiteten i formerna hos de olika exemplaren inom respektive grupper. Man kunde också beundra den uppfinningsrikedom och konstnärliga fantasi, med vilken Linning förstått att variera fanermönstren och anbringa de förgyllda bronsbeslag som ger ytterligare liv åt ytan. Linning utgick från den "standardiserade" enhetstypen och gav den individualitet först genom ytdekorationen.

En säregen linningbyrå på utställningen gav nyckeln till tillvägagångssättet, då det gällde att överföra modellens eller ritningens linjer till arbetsstycket, bild 19. Byrån ifråga är nämligen inte bukig på det vanliga sättet, utan från utskjutande partier vid hörnen smalnar den inåt mitten så att resultatet blir konkavt i stället för konvext. Men dess tvärsektioner överensstämmer helt med Linnings "mogna" byråtyp, endast med den skillnaden att de förekommer på skilda ställen! Den vanliga byråns mittsektion finns alltså här på två ställen, ganska nära hörnen osv. Förklaringen kan endast ligga i en konsekvent genomförd användning av vertikala profilmallar. Utgår man härifrån, blir den konkava byråns tillverkning inte märkvärdig i och för sig, om den också estetiskt sett betecknar ett mindre lyckat experiment.

Utformningen av en träyta kräver en mall för att resultatet skall bli gott. Skall ytan bli slät behöves endast en linjal. Skall den svängas, alltså vara slät i vertikalled men fasonerad horison-

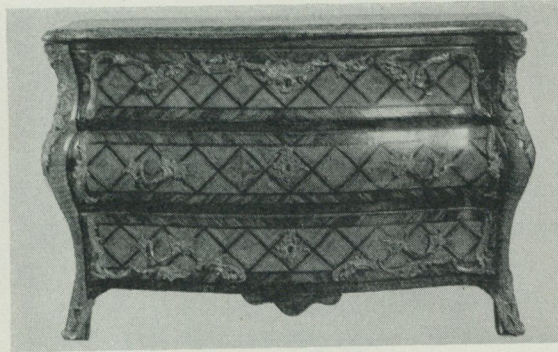

Bild 14—16. Byråar, tillverkade av Christian Linning och tillhörande hans till stilen tidigare serie. Bild 17—19. Byråar, tillhörande en stilistiskt sett senare typ. Byrån på bild 19 är "konkav" med mitten inåtsvägd och två "bukar". Observera skillnaden i längd mellan samtliga byråar inom varje grupp.

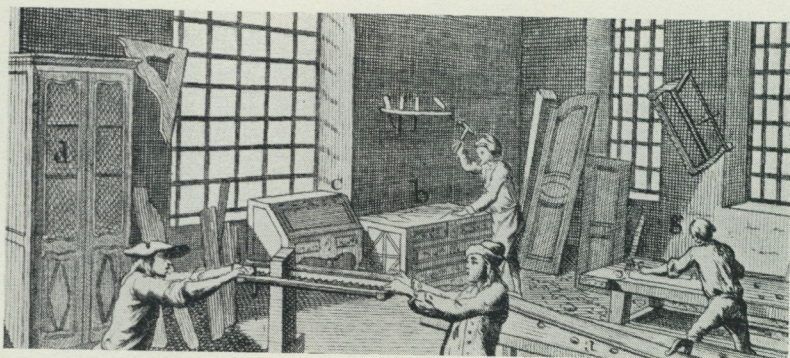

Bild 20. Snickareverkstad. Vid fönstret hänger en mall. Detalj ur kopparstick i Diderot och d'Alembert: Encyklopedie, Paris 1751—1780.

talt, tillkommer utom linjalen en mall för den horisontala linjen. Skall ytan bli fasonerad både vertikalt och horisontalt, t. ex. bli bukig, tillkommer ett system av horisontala och vertikala mallar, enklast utformat på så sätt att ett antal vertikala mallar kombinerar med en horisontal mall. Överfört i ritningsform skulle detta system närmast påminna om spantrutan till ett fartyg. Tyvärr är litteraturen på detta område fattig på upplysningar om hur mallarna användes; den fasta uniformiteten hos Linnings entypsbyråar vittnar emellertid om att de inte användes på en slump. Linning synes ha tillämpat just det ovan skisserade systemet av vertikala mallar, eftersom hans byråar av samma typ inte håller en enhetlig längd trots överensstämmelsen i profiler och djupmått.

Överhuvudtaget är väl den bukiga rokokobyrån den hantverksprodukt, som mer än någon annan redan genom sin form måste vara beroende av mallar för sitt rätta formande; jämbördiga är möjligen vagnskarossen från samma tid och det kravellbyggda fartyget. Sigurd Wallin har i sin uppsats om Linning påpekat överensstämmelsen i former mellan Linnings och andra samtida snickares möbler; han ser lösningen till detta problem i ett för Stockholmsnickarna gemensamt, av ämbetet förvaltadt mönsterförråd av principiellt samma slag som de av tenngjutarna gemen-

Bild 21. Mönster av papper för kammakare. 1800-talets mitt.

samt ägda gjutformarna. Wallin nämner ”modeller eller ritningar”, men jag skulle snarare vilja tala om mallar, påtagliga ting av trä eller papper, lämpade att låna från verkstad till verkstad och samtidigt lätta att kopiera. Wallin har i sin granskning av Lagerquists avhandling också understrukit dennes framhållande av det sannolika i att stilskiftningar och andra nymodigheter inom konsthantverket spreds lika mycket genom vandrande gesäller som genom kopparstuckna mönsterböcker. Ser vi rent praktiskt på denna fråga, vad vore lämpligare för ändamålet än några mallar, klippta i papper och hopvikta i gesällboken? En ritning är besvärlig att göra och kan ta stor plats om den skall bli riktig i detaljerna, men en mall är lätt att klippa till och kan inte missförstås.

Detta gäller naturligtvis inte endast möbelsnickare. Talet om importerade ornamentsdetaljer för guldsmederna faller till marken, när man tänker på de vandrande gesällernas möjligheter att i fickor och ränsel föra med sig gjutmodeller och papperslappar, klippta som mallar för korpusarbete eller med avgnidna gravyr-mönster. Bokbindargesällerna bar på sig avtryck av nya förgyllningsstämplar och skraddare-, skomakare-, kammakare- och bagaregesällerna pappersmönster för kläder, skor, kammar och krokoner, bild 21—22. Det var inte nog med att gesällen fick nya intryck under sina resor, han bar också med sig sådana intryck i konkret form i fickan.

Vi har i det föregående kunnat konstatera, att framstående hantverkare under 1700-talet i sina verkstäder tillämpat en viss grad av rationalisering, bestående i en uppdelning av produk-

tionen i standardvaror, tillverkade efter modeller, samt likaså i en standardisering av dekorationen, som följt vissa ofta använda mönster. Vidare har vi funnit anledning att betona den betydelse för stilutvecklingen, som dessa konkreta mallar och mönster med största sannolikhet haft, i det att de fördes från plats till plats av de vandrande gesällerna.

Den rationalisering, som bevisas av dessa förhållanden, torde emellertid ha sträckt sig längre. Hantverkarens utbildning under skräväsendet avsåg allsidighet, inte specialutbildning. Mästerstycket, som utgjorde utbildningens slutliga mål, skulle visa att mästaren behärskade varje gren av sitt yrke. Det är emellertid självklart att lust och fallenhet var ojämnt fördelade och att det därför inom en verkstad bland gesällerna fanns specialister på vissa grenar. Att detta utnyttjades av mästaren för rationalisering av produktionen torde vi kunna ta för givet. Sålunda vågar vi i Zethelius verkstad förutsätta en viss grad av arbetsfördelning med t. ex. en korpusarbetare som från plansen slog upp gräddsniplan, kaffekannan eller skålen etc., en annan som göt de dekorativa fötterna, handtagsfästena, knopparna osv. och en tredje som ciselerade de färdigslagna pjäserna. Likaså torde hos Linning ha funnits gesäller som uteslutande haft till uppgift att tillverka stommarna till byråar, sekretärer osv. medan det egentliga ebenistarbetet med fanerets påläggning hafts om hand av andra.

Vi ser häri exempel på tempoarbete i primitiv form; att kalla produktionen av detta slag för serietillverkning vore dock att gå för långt. Vissa drag av serietillverkning förefinnes, så t. ex. framställer gjutaren hos Zethelius en rad detaljer, som på ett relativt sent stadium monteras på produkterna och som utan förarbetning passar in på sin plats. "Det löpande bandet" åskådliggör lättfattligt serietillverkningens princip, där hopmonteringen av på förhand i stora serier tillverkade delar är det väsentliga. Så långt går varken Zethelius eller Linning; och man finner inte heller serietillverkning tillämpad i Stjärnsunds urfabrik, ett ställe där man otvivelaktigt skulle vänta sig den. Polhem avsåg — som Lundwall framhållit — att med Stjärnsund lägga grunden till en serietillverkning av ur, inte bara på platsen utan hos urmakare

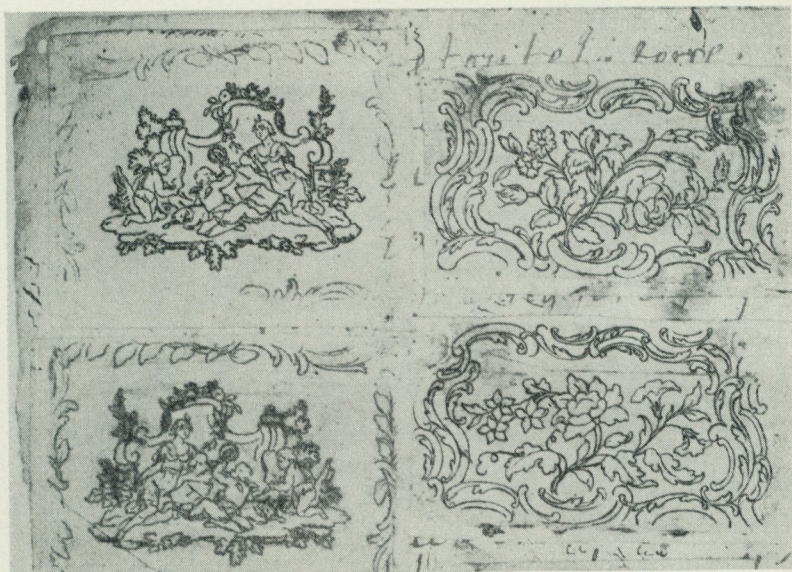

Bild 22. Mönster för modellering eller ciselering av lock till silversnuddosor. 1700-talets mitt.

var som helst dit urdetaljerna kunde sändas. Men inte ens på Stjärnsund kunde detta genomföras; Lundwall har med utdrag ur räkenskaper visat att Rinmans ord om att "styckearbete" inte förekom på Stjärnsund har fog för sig.

Vill man se exempel på serietillverkning under 1700-talet kan man knappast välja ett bättre än af Chapmans byggande av linjeskepp och fregatter på Karlskrona örlogsvarv. Genom ett sinnrikt system av modeller, grundade på noggranna ritningar och visande varje fas av byggnadsarbetet, och genom standardisering av varje därtill möjlig detalj och sist men icke minst genom att tillverka stävar och spant för sig i väldiga tredimensionella mallar lyckades han att på en och samma stapelbädd åren 1783—85 bygga tio linjeskepp. Inom parentes är detta samma metod, som Henry J. Kaiser tillämpade vid byggandet av de s. k. Libertyfartygen under andra världskriget, och som då utgavs som en epokgörande nyhet.

Det kan synas bisarrt att jämföra tillverkningsmetoder för så skilda produkter som gräddsnipor, byråar och linjeskepp, men som jag förut påpekat ligger likheterna i användandet av modeller, mallar och mönster. Ja, man kan beträffande af Chapman's tredimensionella mallar våga framkasta möjligheten av ett samband med de mallar som tillverkarna av rokokobyråar använt. Problemet är detsamma för skeppsbyggaren och byråsnickaren: att finna en metod att rätt forma en komplicerat buktig yta. Har alltså af Chapman inspirerats av byråns mallsystem? Möjligheten finnes, men bevis för eller emot lär inte stå att erhålla.

Maskindrif medför i och för sig inte driftsrationalisering i djupare mening, det lär oss exemplet Stjärnsund. En verkstad kan å andra sidan helt sakna maskiner men ändå tillämpa rationaliserade arbetsmetoder såsom standardisering, tempoarbete och serietillverkning; detta visas av Zethelius, Linning och af Chapman. Oftast utexperimenteras en förenklad produktionsprocess rent hantverksmässigt och först senare fulländas den genom uppfinnandet av en maskin. Exempel på detta lämnas av förlagsbandet, som förelåg färdigt på 1830-talet, men som i och med maskiner för förgyllning, häftning, rundning, skärning etc. blev en maskinprodukt.

Den tekniska utvecklingen inom hantverk och industri är en synnerligen svårbemästrad forskningsuppgift, som rymmer ett otal invecklade problem. Att fästa uppmärksamheten på ett par av dessa har varit avsikten med denna uppsats.

KONSTNÄRSFAMILJEN KYLBERG PÅ SÅTENÄS

av Sigurd Wallin

På Såtenäs herrgård i Västergötland — för närvarande flygkårsförläggning — levde under nästan hela 1800-talet familjen Kylberg, som jämte flera andra intressen också odlade konsten. Detta har bland annat medfört ett så föga vanligt förhållande som att man ur de olika familjemedlemmarnas talrikt bevarade teckningar kan få en livfull och nyanserad bild av hemmet och livet inom detta, sådant det levdes på denna herrgård på slätten vid Väneren med Vänersnäset mitt emot och Halle- och Hunnebergs karakteristiska silhuett skymtande vid synranden i sydväst.

Äldst i familjen var änkefru Regina Kristina Kylberg, född Örn (född 1769, död 1850), vilken som änka förvaltade Såtenäs. Hennes man Laurentz Kylberg var född 1752 och dog 1808. Men efter hand gick ledningen över till den kraftige, dugande och talangfulle sonen kapten Lars Wilhelm Kylberg (född 1798, död 1865), som blev fader till en stor barnskara, upphovsman till ett betydande reformarbete på jordbrukets och folkundervisningens områden och dessutom centrum för familjens konstutövning. Hans yttre levnadsdata äro i korthet att han 1816 blev underlöjtnant vid Värmlands fältjägerregemente, 1821 löjtnant och 1823 tog avsked med kaptens namn. Han hade 1822 gift sig med Maria Elisabet Ahlberg (född 1798, död 1874) och bosatte sig 1823 på fädernegården, till en början på Blaxtorp mitt emellan Såtenäs herrgård och sockenkyrkan Tun. År 1831 flyttade han in på Såtenäs, där familjen sedan utvecklade sig och levde till dess föräldrarna 1864 överflyttade till Vänersborg, ett år före kapten Lars Wilhelm Kylbergs död. De fjorton barnen presenteras här-

med i ett sammanhang med angivande av födelseåren. Deras levnadsöden skola icke i detta sammanhang betraktas annat än blott i den mån de stå i förhållande till de många teckningarna från hemmet, där flera av namnen förekomma som signaturer — eller oftare som senare gjorda påskrifter — och där barn i alla åldrar figurera som modeller. De fjorton syskonen äro följande: Hjalmar 1824, Oscar 1825, Wilhelm 1827, Marina 1828, Laura 1830, Wilfrid 1831, Ivar 1833, Mathilda 1834, Ellen 1836, Gustaf 1837, Claes 1838, Lars 1840, Johan 1841 och Regina 1843.

Som ung kadett har Lars Wilhelm Kylberg 1813 ritat av Karlbergs slott med stela former och barnsligt gräll färgläggning, men alltifrån de första officersåren äro hans topografiska akvareller, laveringar och teckningar på ett helt annat sätt konstnärliga med en subtil naturuppfattning. Och ända till sina sista år fortsatte han ymnigt denna genre och fyllde sina skissböcker med vyer från vitt skilda delar av Sverige. Motiven överförde han ej sällan i olja och dessutom ha hans alster ofta reproducerats i tidens med litografier illustrerade topografiska litteratur.

I ett helt annat maner förekommer han som karikatyrtecknare i Boyes Magasin för konst, nyheter och moder. Här chargerar han groft och klumpigt, och detta kan ej bara skrivas på Boyes litografiska reproduktioner, ty originalteckningarna visa samma egenskaper.

Ett blad bland Såtenästeckningarna pekar på Lars Wilhelm Kylbergs närmaste konstnärliga samhörighet. Det är utförligt signerat och dedicerat "Wetterling del. Kylberg sculp. Tillegnadt Friherre Fred: Boye. Kornhamn N:o 9. 1821 den 5 Mars kl. 11 e. m." Alexander Wetterling var givetvis Kylbergs närmaste konstnärsvän och därmed inrangeras han också naturligt i den icke fåtaliga skara av militärer som uppträder i Karl-Johans tidens konstnärskretsar. Teckningarna från Såtenäs visa på flerfaldiga sätt Alexander Wetterlings nära vänskap med familjen Kylberg, där han väl betraktades som konstnären gent emot amatörer och elever. I en interiör, bild 3, gjord av Lars Wilhelm Kylberg, ser man denne själv visa för Wetterling sina arbeten, som hänga i täta grupper på det lilla rummets väggar. Värden uppträder ledigt i en blå- och vitrandig arbets- eller nattrock medan

artilleriofficeren Wetterling står i spänd hållning, mörkklädd och med sporrar på klackarna. Underskriften lyder "Också en Diogenes inför sin Djefwul till Alexander". I en blyertsteckning har Marina Kylberg återgett Wetterling vid staffliet, bild 5, och bland teckningarna från Såtenäs ligger en och annan som kan antas vara av hans hand.

Lars Wilhelm Kylberg betraktade säkerligen icke sig själv som konstnär av facket, därtill var han för hårt engagerad av andra områden, praktiska uppgifter med en klart reformerande inriktning. Det gällde dels jordbruket, dels skolundervisningen. På Såtenäs gjorde han sig känd som framstående jordbrukare och hans verksamhet på detta område fullföljdes här av sonen Ivar Kylberg. I pedagogiken var han en trogen anhängare av sin ungdomsvän greve Torsten Rudenschöld och höll själv skola för godsets barn. För sin egen stora barnskara var han en allvarlig uppfostrare, vars stränghet var så känd i orten, att grannbarnen bringades till lydnad med hotelsen att annars skickas till Såtenäs. Att teckning rikligt ingick i denna uppfostran framgår otvetydigt av påskrifterna på det bevarade teckningsmaterialet, där nog ingen av familjens medlemmar helt saknas. T. o. m. de många barnens mor Maria Elisabet Ahlberg är representerad, fastän med en kopieringsövning från 1808, då hon var tio år. De många ritningar som beröra Såtenäs, hemmet och hemlivet där förmedla genom själva fylligheten en livfull bild med en gemensam älskvärd och ljus ton, hur varierande än skickligheten kan vara alltifrån rena barnteckningar till mer eller mindre drivna övningar och stundom små studier av rätt betagande finesse. Ser man dem som vittnen om en utpräglad stilepoks heminredning, få de ett mervärde, som ej kan förbises i betraktande av hur sporadiska de inblickar av denna art äro, som vi kunna få av svenska förhållanden. Här kan man på ett ovanligt sätt få se hela serien av rum i ett stort empirehus och även följa ändringar och skiftningar under en familjs livstid där. I den mån det låter sig göra har det därför sitt intresse att lokalisera interiorteckningarna inom byggnaden och fastställa tidpunkten. Härvidlag borde barnens tillväxt kunna vara till ledning, men med det myller vari de förekomma i detta hem blir det snarare en svårighet, ty vid

nästan vilken tid som hälst fanns det en liten flicka eller pojke, oftast flera, som kunde bilda naturligt staffage i rummen. Ett hjälpmedel som denna högst bildintresserade familj tidigt tog i bruk var kameran, och en serie av fotografiska bilder komplettera teckningarna, i vissa fall med mycket smakfullt avvägd komposition och i sitt åldrade skick med en verkligt vacker ljusverkan och en stämning som utplånar tidsavståndet.

Såtenäs herrgårdsbyggnad hade uppförts vid slutet av 1780-talet som en rymlig tvåvåningsbyggnad och hade under hela den Kylbergska tiden sin yttre karaktär fullt i behåll. En synehandling från år 1810 ger besked om rumsdispositionen under kapten Lars Wilhelm Kylbergs föräldrars tid. Bottenvåningen hade en stor matsal mitt för förstugan, köksavdelning i hela den högra sidan, till vänster innanför salen två gästrum och för övrigt ett par förvaringsrum. I övervåningen, som var något högre i tak, var bostaden och sällskapsrummen belägna. En sal låg mitt över den nedre salen. Den vänstra hälften upptogs av lilla och stora förmaket, kabinettet och sängkammaren, den andra sidan av ett par rum och utmed hela gaveln en stor oinredd salong. Så bodde alltså fru Regina Kristina Kylberg, född Örn, under sin tidigare änketid, då hemmet väl stod orört från mannens dagar. Vilka förändringar och omflyttningar som företogos inomhus vid den yngre familjens inflyttning 1831 och sedermera när barnen alltjämt växte till, därom ge tillgängliga inventarier inga uppgifter. Sannolikt fingo ej några oinredda utrymmen stå kvar under dessa förhållanden.

Emellertid visar bildmaterialet att en stor rörlighet karakteriserat rummens lösöre, såväl möbler som väggarnas tavelhänger. Man ser samma rum med helt ombytta möbler, med moderniserade gardinuppsättningar och med väggarna fyllda av tavlor i helt andra kombinationer än tidigare.

Det lilla urval av Såtenäsbilder som här äro avsedda att ge en föreställning särskilt om herrgårdshusets inre kan kräva en viss kommentar både i fråga om lokalerna inom huset, de uppträdande personerna och tidpunkten för bildernas tillkomst. I fråga om dateringar med hjälp av dräktmoderna har föreståndarinnan för Nordiska museets modedräktsamlingar fru Gunnel Hazelius-Berg

Bild 1 och 2. Fru Regina Kylberg i sängkammaren på Sättnäs. Av Marina Kylberg omkr. 1845—46.

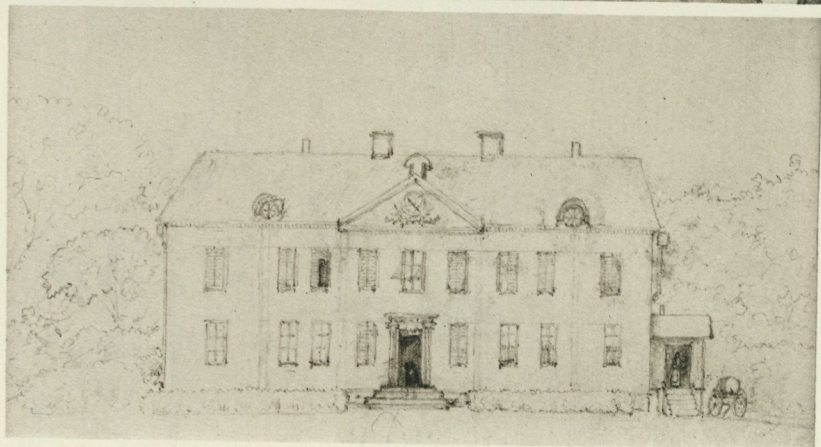
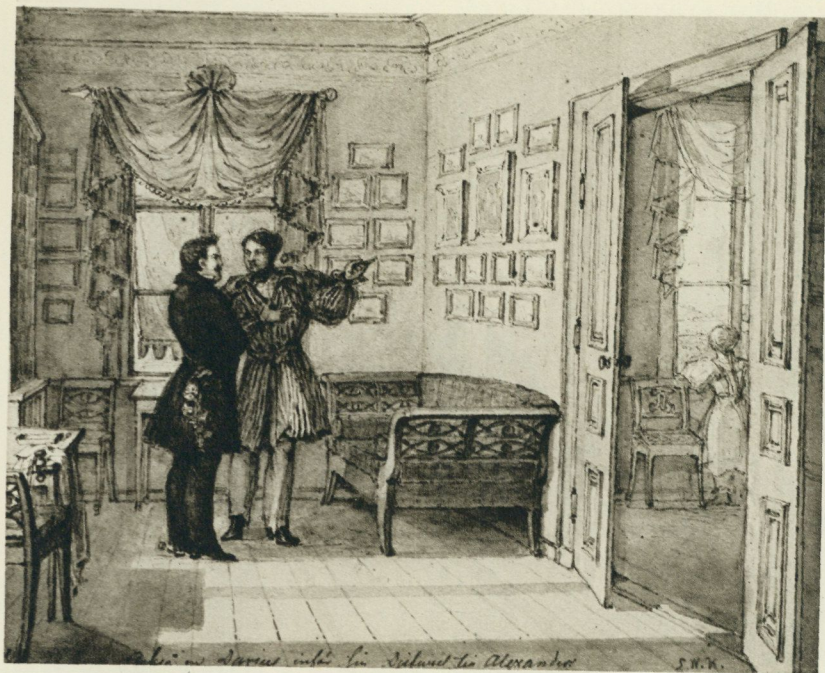

Bild 3. Alexander Wetterling och Lars Wilhelm Kylberg. Av L. W. Kylberg omkr. 1835. — Bild 4. Säternas, gårdsfasaden.

Bild 5. Alexander Wetterling. Av Marina Kylberg omkr. 1850.

Bild 6. Övre salen och lilla förmaket. Av Marina Kylberg. — Bild 7. Samma rum åt andra sidan. Fotografi omkring 1870.

KONSTNÄRSFAMILJEN KYLBERG

Bild 8 och 9. Övre salen. Av Ellen Kylberg omkr. 1855—60 och på 1860-talet.

SIGURD WALLIN .

Bild 10. Ivar Kylberg. Fotografi omkr. 1870.

Bild 11. Fru Kylberg, född Ahlberg, med barnbarn och dotter. Foto omkr. 1870.

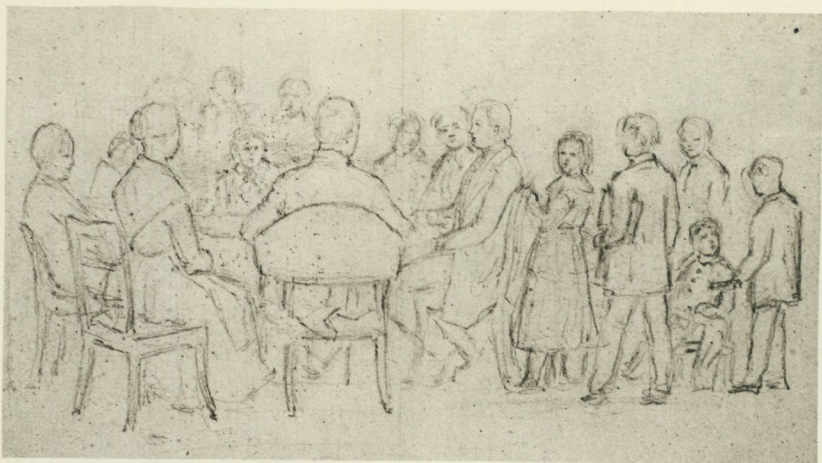

Bild 12. Familjen på Sätenäs omkr. 1850. — Bild 13. Två av de yngsta barnen. Av Marina Kylberg omkr. 1845.

ställt sina detaljkunskaper om dräktsnitt och modejournaler till förfogande, och inom de gränser som härigenom uppställts ha personbestämningar försökts även i vissa fall där familjetraditionen ej haft något att förmäla.

Exteriören av herrgårdshuset, bild 4, kan vara gjord när som helst under den Kylbergska tiden. Huset stod ju alltifrån byggnadstiden oförändrat till det yttre. Bilden visar gårdsfasaden med köksingången längst till höger vid gaveln. I båda våningarna upptas mittpartiet av förstugorna. Till vänster i övervåningen har sängkammaren de två fönstren och kabinettet det ensamma fönstret närmast gaveln. Trädgårdsfasaden var i det hela lik gårdsfasaden och hade också i mitten en dörr ut från den nedre salen. På ett par ställen var fönsterantalet mindre i bottenvåningen än i rummen mitt över.

Äldst av teckningarna är den ovan nämnda, som är signerad av Lars Wilhelm Kylberg själv och visar honom tillsammans med Alexander Wetterling. Kapten Kylberg flyttade in på Såtenäs 1831 och Wetterling återkom samma år från en flera års utlandsvistelse. Möblering och dräkter tyda på åren närmast härefter och om flickan vid det inre rummets fönster är äldsta dottern Marina, född 1828 skulle tiden omkr. 1835 vara naturlig. Sommarluset dämpas av den nedhissade markisen utanför fönstret i det ljusa hörnrummet. Gardinuppsättningen är arrangerad noga efter empiremodet och rummets användning spåras av att ett sömnadsarbete sitter fastklämt i en syhållare på bordshörnet vid det vänstra fönstret. Med utgångspunkt från rumsdispositionen av år 1810 har man knappast något annat hörnrum att välja på än övervåningens kabinett med blick till höger in i stora förmaket. Men om kapten Kylberg vid sin inflyttning lämnade sin mor i orubbad besittning av sängkammaren med angränsande utrymmen — vilket bild 1 förefaller att betyga — kan han tänkas ha för sin del tagit antingen rummen mitt under i bottenvåningen eller ock inrett den stora salongen och delat upp den i två eller tre rum och sålunda fått ett eget kabinett för sina många inramade teckningar och akvareller och för sin unga frus handarbetsgöromål.

Ett årtionde senare fanns hela barnskaran och den lilla Marina vid fönstret, klädd i trettioalets stora balongärmar, var nu en

sjuttonåring och ganska försigkommen i teckningskonsten. Härom vittnar en hel serie av situationsbilder från småsyskonens barnkammare — bild 13 är en av dessa — där man kan räkna in Ellen, Gustaf, Claes, Lars, Johan och den närmast tvååriga Regina. Detta år 1845 eller nästa har Marina gjort akvarellen bild 1 med sin farmor, fru Regina Kylberg, född Örn, omgiven av småttingarna sittande i sin stora sängkammare och med dörren öppen in till hörnkabinettet. Sängomhänge och möbelöverdrag äro i blekt violett medan kabinettet har röd empiregardin och stolklädsel. Närbilden av farmor i tålmodig porträtteringsställning är väl samtidig och tagen i en annan soffa i samma rum. Det är en lavering som fullbordats med penna.

Den stora familjgruppen bild 12 tycks utan svårighet kunna rymma hela syskonskaran och närmast härstamma från omkring år 1850.

Av dräkten att döma bör även Marinas blyertsteckning av Wetterling vid staffliet, bild 5, vara från omkring 1850.

Härpå följer uppslaget med fyra bilder, 6—9, från ett och samma rum, en sal med tre fönster och i fil med denna åt ena sidan ett, åt den andra två rum. Då dessa senare skulle höra till köksavdelningen, om det vore fråga om bottenvåningens sal, får man förutsätta att det föreställer salen i övervåningen och att rummen på bilderna 7, 8 och 9 äro vad som år 1801 hette gästrum och salong, och att det inre rummet på bild 6 är 1801 års lilla förmak. Man ser då att salongen verkligen tagits i bruk och nu deltar i de fortgående ommöbleringarna och att lilla förmaket fått innerväggen klädd med sparlakansängar i rad.

Bild 8 är en blyertsteckning av Ellen Kylberg och visar enligt påskrifter kapten Lars Wilhelm Kylberg och hans fru Maria Elisabeth, född Ahlberg, sittande vid bordet samt dottern Marina och sonen Lars vid biljarden. Med hänsyn till dräktmod och den unge mannens ålder borde teckningen vara från omkring 1855—60.

Bild 9, en akvarell av Ellen Kylberg, är något senare än den föregående, därom vittnar både klänningen och möbelformerna. Det sittande paret är föräldrarna, som få till granskning överräckt en teckning av en av sina döttrar.

Sist bland de tre bilderna med samma perspektiv är fotografien

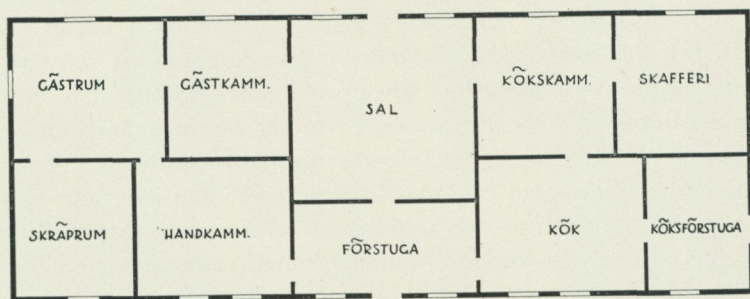
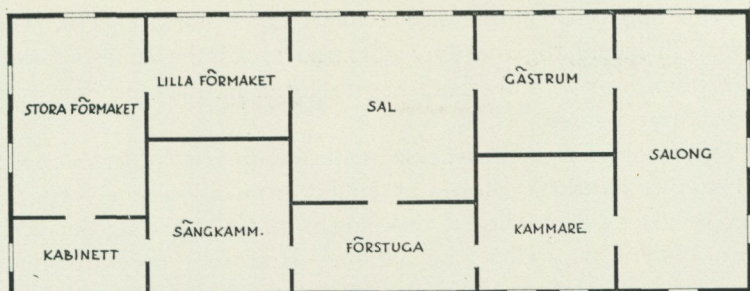

Bild 14. Huvudbyggnaden på Sätenäs. Schematiska våningsplaner i skala 1: 300 enligt en synhandling från år 1810.

bild 7, som ingår i en samling, vilken bör vara tagen omkring år 1870. Den observation man omedelbart kan göra av denna serie bilder från en och samma rumsfil i samma familjs hem under minst ett årtionde är att varken möbler eller tavlor här haft någon varaktig stad. Väggarna äro i alla uppenbarelseformer tätt tavelhängda och det förefaller som om målningar i större format efter hand trängt ut de mindre sakerna. Möblerna från gustaviansk och empiretid blandas allt mer upp med 1800-tal, taffel, korgmöbler och gungstolar, och ett skrivbord i nygotiska former flyttar från närmsta fönstret i salen till längst bort i rumsfilens slut. Det mellersta rummet i denna följd har på 1870-talet blivit musikrum, där man på en av fotografierna ser Ivar Kylberg med systrarna Ellen och Regina öva på fiol, klaver och kammарorgel.

Akvarellen bild 6, av Regina Kylberg, kan ej utan vidare sättas

in i tidsföljden. De gustavianska stolarna med starkt engelsk rygghöjd och medaljongerna över dörrarna tyckas ha funnits i salen hela tiden, och de stora landskapstavlorna ha inga pendants på den motsatta sidan.

TVå fotografier ur den nyssnämnda samlingen, bilderna 10 och 11, visa de motsatta sidorna av ett hörnrum av samma form och läge som det i den tidigaste teckningen bild 3. Vare sig det verkligen är detta rum eller icke, visar en jämförelse hur inredningssmaken skiftat från 1830- till 1870-talets början. Den släta empireväggen med bred figurrik bård under taklisten har utbytt mot en tapet med livligt bladmönster. Gardindraperingen på ett förgyllt träspjut har ersatts med raka mörka kappor och skira vita långgardiner. Den borgerliga senempirens soffa och stolar ha vikit för helstoppad soffa och länstol i former som bekvämt omsluta kroppen, sådana som 1800-talets nyrokostil införde. I denna omgivning finner man nu Ivar Kylberg, som 1863 övertagit Sätene efter fadern och på den andra sidan hans mor fru Maria Elisabet, av barnbarnen stundom kallad farmor Ahlberg, här omgiven av förslagsvis ett par av de äldsta av dessa barnbarn samt sin egen yngsta dotter Regina Kylberg.

Av bilderna i denna uppsats tillhör nr 3 Nationalmuseum, alla de övriga sjökaptens Gustaf Kylberg. Det är tack vare hans älskvärda initiativ som Göteborgs Museum och Nordiska museet fått ta del av det mångintressanta innehållet i de samlingar av teckningar, målningar och fotografier, som han själv och den övriga Kylbergiska släktkretsen förvarar med utpräglad pietet och ingående kunnskap. Tacksamheten är stor mot kaptens Kylberg för denna hans generositet att tillföra den kulturhistoriska forskningen nytt kunnskapsmaterial om en bildproduktion av högt intresse och om en utpräglad konstnärsfamilj.

MATBESTICK I ROKOKO

av Kersti Holmquist

I förteckningen över de stockholmsguldsmeder, som måndagar och torsdagar under året 1763 vandrade till kontrollverket för att få arbeten proberade och stämplade, bryts raden av skråbundna "silfverarbetare" och "jouvelerare" av en främmande titel. Det är "fabriqueur" Isac Trybom som gått vid sidan av Stockholms guldsmedsämbyte med dess mästerskapsfordringar och i stället öppnat egen verkstad med Kommerskollegii privilegium på fickan.

1740 års riksdag hade fastslagit, att manufakturister och fabriker inte fick arbeta på de områden som av ålder tillkom skråhantverkarna. Beträffande guldsmedsyrket tillämpades bestämmelsen så att Kommerskollegium beviljade privilegier för tillverkning av produkter, som dittills utgjort en ringa del av guldsmedernas hantering men vilka nu från 1700-talets mitt blivit allt mer efterfrågade och spridda artiklar. Det gällde urboetter och det gällde även den föremålsgrupp som Trybom kom att specialisera sig på.

Den 18 januari 1763 föredrogs i Kommerskollegii manufakturdivision en ansökan av guldsmedsgesällen Isac Trybom att få förfärdiga urfoder, och eftersom "Urfoders förfärdigande af Guld och Silfver är ett giöromål hwarmed Guldsmedsembetet sig inte egenteligen befattar" och urfabrikerna dessutom klagat över bristen på boetter, fick han sitt tillstånd med order att rätta sig efter kontrollstadgan. Hans arbetssedlar på kontrollverket visar också, att han verkligen förfärdigade urfoder under det första året. Men den 27 februari 1764 skrev han för första gången ned ordet

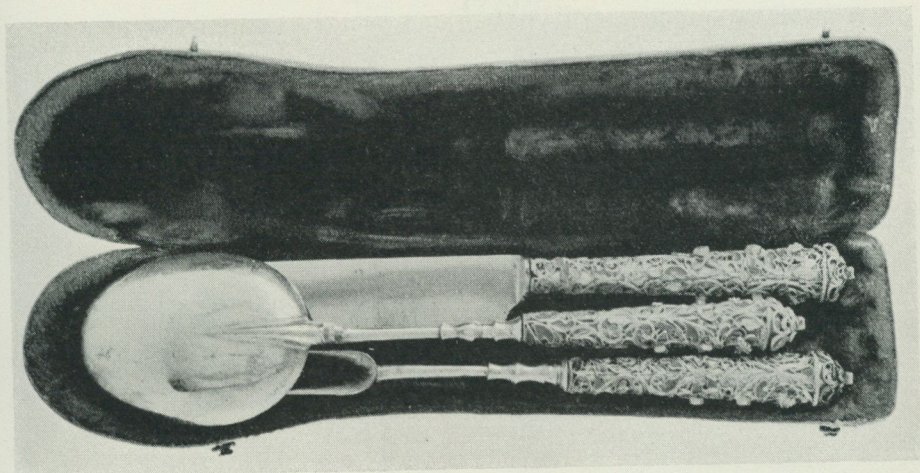

Denna uppsats ingår i en handskriven festskrift till förste intendenten vid Nordiska museet fil. dr Brynolf Hellner på 50-årsdagen den 2 dec. 1950.

”knivskaft” på sin arbetsedel, och det är detta ord som så en-
vist kom att upprepas år efter år ända fram till 1784 — en bjärt
kontrast mot de skråorganiserade silverarbetarnas arbetssedlar
med deras brokiga innehåll av mjölk- och kaffekannor, kospän-
nen, punschslevar, snusdosor, tumlare, käppknoppar, témaskiner
osv. Den 11 januari samma år hade han fått Kungl. Maj:ts till-
stånd att tillverka knivskaft.

När Trybom började sin verksamhet var steget ännu tämligen
långt till 1800-talets prydliga rad av matverktyg i olika format,
som inramade tallriken på bordets vita damast där samtliga verk-
tyg var av silver och i enhetlig uniform av exempelvis ”ny
engelsk” eller ”olga”-modell. Visserligen kunde sked, kniv och
gaffel redan under 1600-talets slut ha likadana filigranmantlade
silverskaft, men varje bestick bildade i allmänhet en sluten enhet,
som förvarades i saffianklätt fodral med ägarens initialer i guld-
tryck, bild 1. Denna sed med personligt matsilver har för övrigt
sena utlöpare i 1800-talets resebestick.

Den moderna skedtypen med platt skaft, som slog igenom vid
1700-talets början, lånade även sin form åt den mer sällsynta
silvergaffeln. Kniven däremot, som av funktionella skäl behöll
det rundade, fyllda skaftet, eftersträvade man ej att innesluta i
enheten genom samma ornament och liknande utformning. I
många fall har knivskaftet troligen varit av ett helt annat mate-
rial. Från 1700-talets förra hälft har bevarats fler silvergafflar
än knivar. Det visar sig även vid en genomgång av stockholms-
guldsmedernas arbetssedlar från 1750-talet att gafflar tillverka-
des i ett betydligt större antal än knivskaft för att inte tala om
skedarnas mångfald. Medan skedar och gafflar räknas i dussin-
tal eller möjligen i halvdussin, förekommer knivskaften oftast
i enstaka exemplar eller i par men sällan i halv- eller heldussin.
Endast de mest produktiva guldsmederna svarar någon gång
för större antal. Rokokomästaren Kilian Kelson redovisar vid
olika tillfällen ett halvt dussin knivskaft, och Jonas Ronander,
en av de flitigaste guldsmederna i huvudstaden och därmed i
landet, har på sin arbetsedel den 28 januari 1754 1 1/2 dussin
gafflar, 1 1/2 dussin skedar och 1 1/2 dussin knivskaft. Men detta
är som sagt rena undantagsfall.

Bild 1. Matbestick av delvis förgyllt silver, filigranmantlade skaft med emaljlinläggningar; skeden stämplad av Johan Ulrik Kickow, Stockholm, 1690. I privat ägo.

När Trybom den 27 februari 1764 lämnade sin första arbets-sedel på knivskaft — 8 stycken — överskred han med ett slag den övriga sammanlagda produktionen under januari och februari och med de snabbt därpå följande posterna på 16, 24 och 15 knivskaft har han definitivt tagit ledningen inom knivskaft-tillverkningen. Det är alltså här fråga om produktion av en speciell guldsmedsartikel i stor skala, den enda som förekommer vid denna tid med undantag av boettmakarnas urboetter.

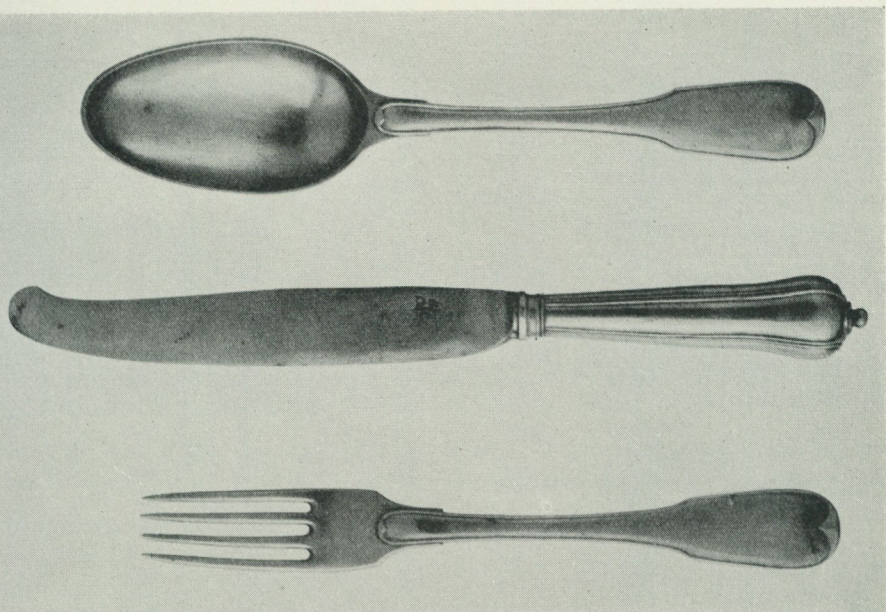
Enligt hallordningen 1770 måste manufakturisten vara utlärd mästare i sitt yrke, vilket fabrikören inte behövde, under det att båda i motsats till den vanlige hantverksmästaren stod utanför skråtvånget. Men trots att Trybom inte avlagt mästarprov var han troligen en kunnig guldsmed med en gedigen gesällutbildning bakom sig. Enligt Stockholms mantalslängd för 1755 var han detta år 23-årig guldsmedsge-säll hos Jonas Ronander. Ronander som blev mästare 1749 och dog 1781 var en av de skickligaste rokokomästarna och från hans verkstad utgick en stor och mång-sidig produktion. Hans namn har tidigare nämnts i samband med

tillverkning av knivar före Tryboms tid. I 1760 års mantalslängder står Trybom upptagen bland Lars Stabaeus åtta gesäller. Även där måste han ha tillbringat en nyttig lärotid, ty vid sidan av sin tillverkning av ålderdomliga bågare, kåsor och skedar som såldes på lappmarknaderna drev Stabaeus även en då fullt modern rokokotillverkning.

Isac Trybom bosatte sig i Klara på Västra Beridarebangatan nr 8 (?) i kvarteret Adam och Eva, och där återfinnes han i mantals- och kronotaxeringslängder t. o. m. 1780. Tillsammans med sin hustru Christina Elisabeth hade han fyra barn, tre söner och en dotter. I verkstaden arbetade i genomsnitt två gesäller och två eller tre lärgossar. Det var alltså en medelstor verkstad och motsvarade i storlek majoriteten av verkstäderna inom Stockholms guldsmedsämbe.

Under åren 1764 till och med 1783 var Trybom en trägen gäst på kontrollverket ungefär en gång i veckan med undantag för de sista åren. Hans produktion tecknar en stigande och sedan sjunkande kurva, där höjdpunkten ligger vid 1770-talets mitt. Det ständigt återkommande ordet knivskaft är någon gång utbytt mot ordet ljustakar på arbetssedlarna. Ibland redovisas gafflar tillsammans med knivskaften men i ett förvånansvärt litet antal då man jämför med det bevarade beståndet av Tryboms tillverkning, där gaffeln är ungefär lika vanlig som kniven. Troligen beror detta på att föremålen inlämnades till kontrollverket i så ofärdigt tillstånd, att man sedan kunde göra gafflar lika väl som knivar av dem. Sannolikt var de båda skafthalsarna liksom nu för tiden hoplödda vid inlämnandet, men de var ofyllda och omonterade för att vid vägningen vara så lätta som möjligt för att stämpelavgiften skulle bli låg.

Går man till handböcker från tiden för att få reda på någonting om tillverkningen av knivskaft, finner man att Hallens Werkstätte der heutigen Künste (del III, Brandenburg u. Leipzig 1764) endast nämner en tillverkningsmetod för knivens skälla, nämligen gjutningen. Detsamma är förhållandet med Krünitz' Oeconomische Encyclopädie, Berlin 1778. Fransmannen Pagé, som 1878 publicerade sitt verk i sex delar om knivsmide, La coutellerie, har ej någon uppgift om hur silverskaft tillverkades

Bild 2. Matbestick av förgyllt silver tillverkat av Jonas Ronander, Stockholm, 1774. Nordiska museet 161 021.

före 1764. Däremot nämner han att knivsmeden Govet i Paris detta år fick tillstånd att sätta upp en press (balancier) för att pressa (frapper) knivskaft, varigenom tillverkningen av silverskaft blev mindre dyrbar och formgivningen lättare. Moderna engelska handböcker nämner, att det i England under 1700-talets senare hälft blev vanligt med pressade knivskaft av tunt silver, vilka fylldes med en hartsartad massa. Framför allt framställdes de i Sheffield, som var en föregångsstad när det gällde industrialiseringen av silversmide och plätertilverkning.

Tryboms silverskaft är otvivelaktigt pressade. Nordiska museet äger ett tiotal av hans knivar och gafflar, vilka inkommit från skilda håll, men ett par av dem är i mycket dåligt skick. I sitt medfarna tillstånd avslöjar de emellertid en hel del om tillverkningstekniken. Ytan är bucklig och repad och hartsfyllningen

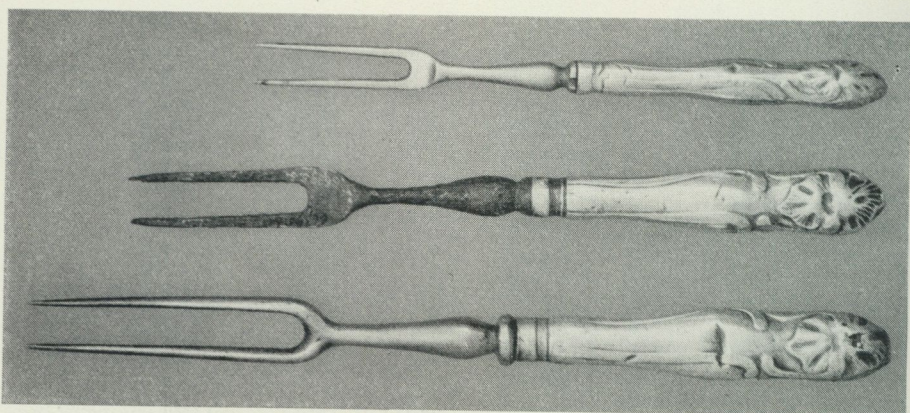
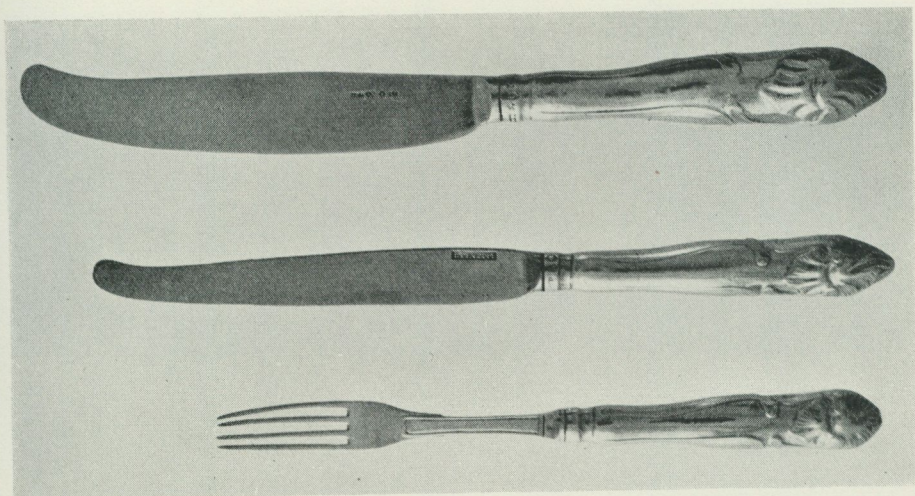

Bild 3. Gafflar stämplade av Isac Trybom, 1770, 1768 och 1770. Nordiska museet 116 518, 66 395 och 17 165.

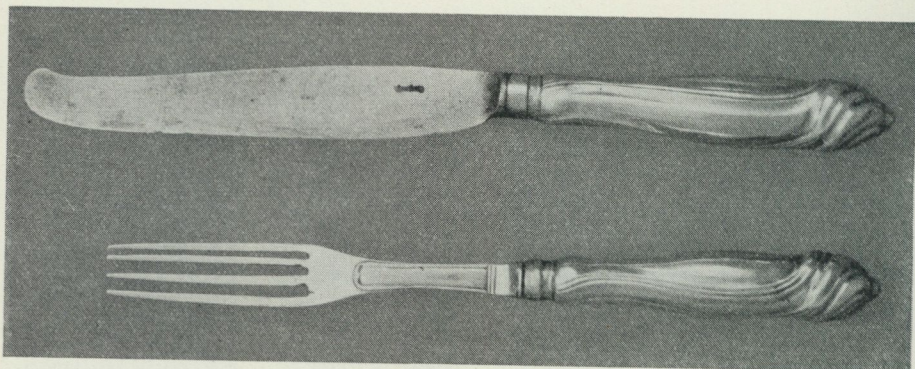
lyser fram under den söndertrasade tunna silverplåten. Endast genom pressning kan man av så tunn plåt framställa föremål av denna typ. Tyvärr är det inte lätt att finna jämförelsematerial från andra guldsmeder. Knivarna från rokokotiden är tämligen sällsynta, om man undantager Tryboms och hans efterföljares produktion. Och gafflar med fyllda skaft är ännu mindre vanliga, ty liksom tidigare hade gaffeln i ett bestick samma utförande som skeden, medan Trybom och hans lärjunge utnyttjade sin materialbesparande teknik för såväl knivar som gafflar. Nordiska museet har emellertid en kniv av Jonas Ronander, Stockholm, 1774, som får tjäna såsom jämförelsematerial, bild 2. Den har ett betydligt tyngre och grövre utseende än Tryboms knivar. Sannolikt är den gjuten. Vid en jämförande vägning visar det sig, att en kniv av Isac Trybom från 1780 väger 37 gram och Ronanders kniv 130 gram. Tryboms kniv är 213 mm lång och Ronanders 236 mm, varav skaften är 95 resp. 94 mm. Utan att göra en noggrann beräkning av fyllningens och stålbladets vikt måste man ändå komma till det resultatet, att Ronanders skaft är avsevärt mycket tyngre än Tryboms. Är detta en enstaka företeelse eller var det verkligen så, att Tryboms tillverknings sätt skilde sig från

Bild 4. Kniv av C. G. Renander, kniv och gaffel av Isac Trybom; serien består av sju knivar och sju gafflar stämplade av Trybom 1765—1772 samt två knivar stämplade av Renander 1790 och 1799. I privat ägo.

övriga guldsmeders? Arbetsmedlarnas viktuppgifter på ofyllda knivholkar av silver ger följande upplysningar:

”24 knivskaft väger tillsammans 12 lod” står det exempelvis på Tryboms arbetssedel den 23 januari 1775. Det är inte mycket — $\frac{1}{2}$ lod eller 6,6 gram stycket. Vikten på hans skaft kan variera på olika arbetssedlar, men den är snarare lägre än högre i de flesta fall. Siffrorna verkar nästan osannolika, när man jämför dem med övriga guldsmeders viktsiffror på knivskaft. 1754 vägde 5 kniv(?)skaft av Isak Sauer 5 lod stycket. 1775 inlämnade Peter Åkerman $1\frac{1}{2}$ dussin knivskaft à 64 lod, dvs. omkring $3\frac{1}{2}$ lod stycket. Jonas Ronander gjorde samma år 12 knivskaft och 10 par spännen, som tillsammans vägde 72 lod. Om man räknar med att spännena vägde 3 lod paret, har även dessa skaft en vikt på över 3 lod stycket. För att slutligen ta exempel från storguldsmeden Per Zethelius inlämnade han 1775 till kontrollverket 12 knivskaft à 5 lod stycket, 1780 4 knivskaft à 4 lod och 1784 7 knivskaft à 3 lod eller 39,6 gram stycket. Såväl knivarnas ut-

Bild 5. Kniv av C. G. Renander 1787, gaffel av Isac Trybom 1782; en av två knivar, en av två gafflar. Nordiska museet 206 202, 206 204.

seende som dessa viktsiffror visar, att guldsmederna ännu använde sig av den äldre, mer materialdragande och tidskrävande gjutningsmetoden med undantag av Trybom, som hade tillägnat sig den nya pressningstekniken. Med sin materialbesparande metod och sannolikt billigare priser stod han sig tydligen gott i konkurrensen med Stockholms storguldsmeder på 1760 — och 70-talen. År 1775 exempelvis tillverkade han i allmänhet fler knivskaft per månad än övriga guldsmeder tillsammans, även om man utgår ifrån att ungefär hälften av de s. k. knivskaften användes som skaft till gafflar.

Enligt mantalslängden för 1770 hade "Fouteral fabriqueur" Mr. Isac Trybom detta år två gesäller och tre lärgossar. En av lärlingarna var den 19-åriga Carl Gideon Renander, som senare visar sig vara Tryboms unge styvbror. I 1775 års kronotaxeringslängd står Renander upptagen som guldsmedsgesäll och arbetar fortfarande hos Trybom. Samma år anhöll han emellertid om tillstånd att få öppna egen verkstad och hans ansökan föredrogs den 2 mars i Handels- och manufakturdivisionen av Kungl. Kommerskollegium. I protokollet heter det: "Föredrogs af Guld och Silfwer fabriques arbetare gesällen Carl Gideon Renander ingifwen ansökning om Privilegium att för egen räkning få här i Staden idka denna slöjd hwaröfwer Hall och Manufakturätten

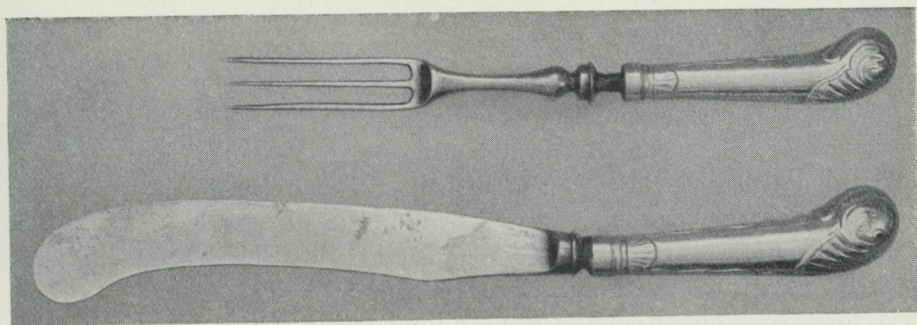
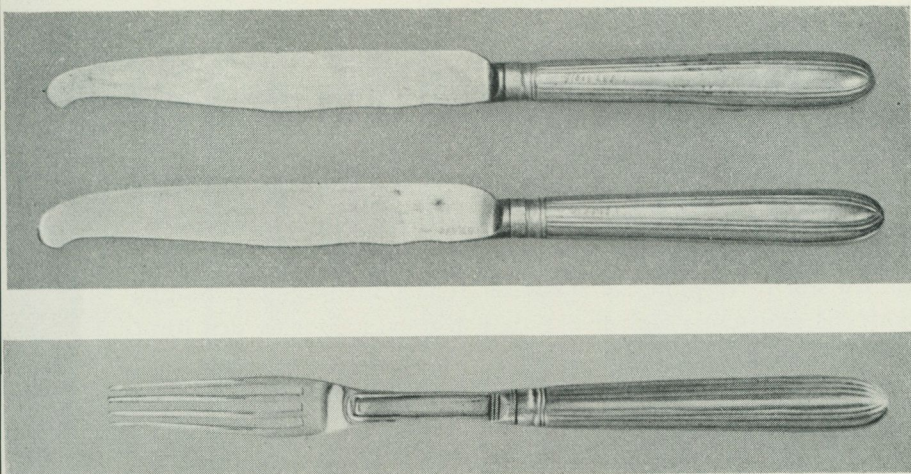

Bild 6. Matbestick av C. G. Renander 1795. Nordiska museet 111 021.

blifwit hörd samt Deputerade för Ståhl och Metall Fabriques Societeten jämte Guld och Silfwerarbetaren Isac Trybom med utlåtande inkommit och resolverades det hade bemälte Renander att förfärdiga och för Hall och Manufakturriätten härstädes ingifwa det af dess läromästare, förbemälte Isac Trybom, föreslagna mästareprof bestående uti ett par Engelska Bord Ljusstakar med tunna pipor samt några sorter Engelska knifwar och gafflar. Om hwilket alt Hall och Manufakturriättens intygande till Kongl. Collegium borde inlämnas då Kongl. Collegium öfwer denna ansökning sig vidare wille utlåta”. Från detta år finns bevarade två par ljusstakar, stämplade av Trybom och det är troligt, att det mästestycke, som förelades Renander, var av samma typ, bild 8. Foten är driven på vanligt sätt, medan det hartsfyllda skaftet pressats i två hälfter och därefter löts ihop. Dessa Tryboms stakar skiljer sig från andra rokokoljusstakar vilkas skaft är gjutna antingen i ett stycke eller i två hälfter. Beträffande Renanders mästestycke tycks saken ha stannat på denna punkt, ty hans namn förekommer inte vidare i Kommerskollegii protokoll under detta eller de närmast följande åren. Tydligt satte han i gång med sin tillverkning utan att avlägga mästarprouv, ty redan den 19 juni samma år står han antecknad i kontrollverkets stämplingsböcker. Även han kallas för fabrikör. Han finns även upptagen i 1775 års hallrättsberättelse, där det meddelas att han sysselsatte en lärling i sitt ”Silfwer och

Guld arbete på Engelska sättet". Troligen syftar detta uttryck på den pressningsteknik som Trybom och Renander använde sig av. Det ligger annars nära till hands att tänka på pläter i samband med en engelsk metod att bearbeta silver. Men Renander tillverkade föremål av samma typ som Trybom, vilka stämplades som fullhaltigt silver. Om Renander hade drivit plätertilverknin-
 ning vid sidan av sin silverhantering, hade han med all säkerhet varit tvungen att proba och stämpla dessa produkter med speciella stämplor, liksom argent haché-arbetarna måste lämna in sina föremål av försilvråd mässing till stämpling. Hans namn förekommer emellertid inte i kontrollverkets protokollböcker annat än i samband med ren silvertillverkning.

Renanders knivar och gafflar är så lika Tryboms att man knappast kan skilja den ena tillverkningen från den andra utan att se på stämplarna, bild 3—5 och 7. Trybom har mästarstämpeln IT eller ITB. Märkligt nog stämplor han ofta knivens stålblad med sitt namn, I. TRYBOM. Renander har stämpeln CGR — varken namnen eller stämplarna förekommer i Upmarks stämpelbok. Storleken på skaften varierar dock ganska kraftigt liksom vissa detaljer. Renander har i allmänhet större skaft än Trybom. Men i stort sett tycks båda ha arbetat med två huvudtyper. Det är graciösa och lätta skaft med en omisskännlig rokokoprägel, vilket är ganska sällsynt i fråga om svenskt mat-silver. Båda typerna är plastiskt utformade. Den ena har en oregelbundet formad spiral i toppen, som upplöses och långsamt flyter nedför skaftet i vida slingor, bild 5. Den andra får främst sin karaktär av en kraftigt utformad mussla som kröner det smidigt svängda skaftet, bild 3 och 4. Renander har dessutom tillverkat en annan typ, där skaftet är utfört som en pistolkolv, en vanlig form under rokokon ehuru ornamenten växlar, bild 6. Flera av knivarna har fått behålla sina ursprungliga blad med deras mjuka svängning. Tryboms båda knivar från 1780 och 1781 samt gaffeln, daterad 1783, med en stram vertikal reffling på skaften visar, att han följde med stilströmningarna och även försökte arbeta i gustaviansk stil, bild 7. Men samtidigt arbetade han även i rokokostil. Som förut nämnts minskade hans produktion under 1780-talet och den 11 december 1783

Bild 7. Knivar av Isac Trybom 1780, 1781, Nordiska museet 137 610, samt en gaffel av samma mästare från 1783, i privat ägo.

lämnade han in sin sista arbetsedel. Ur mantals- och kronotaxeringslängder för Stockholm är han försvunnen men dyker upp ännu en gång i stockholmspapper. Det är i bouppteckningen efter bruksbokhållaren Anders Renanders änka, Anna Holmberg, död den 30 december 1786. Bland barnen i ett föregående gifte nämnes där sonen Isac Trybom, guld- och silverarbetare i Eskilstuna. Bouppteckningen är undertecknad av sonen Carl Gideon Renander. Trybom återfinnes 1787 och ett par år framåt i mantalslängden över "Eskilstuna Fristad". Han har säkerligen haft en verkstad där av ett eller annat slag, då fristaden just var avsedd för metallarbetare, som befriades från kronoutsylder på villkor att de hade en verkstad. Silver tycks han inte ha stämplat där, ty kontrollverkets handlingar rörande Eskilstuna har ingenting att förtälja om hans fortsatta verksamhet.

Renander kan man däremot följa i kontrollverkets protokollsböcker ända till 1818. Han bodde först i närheten av sin broder och läromästare i kvarteret Skotten, Gamla Kungsholms Brogata 32—33 men flyttade på 1790-talet till Malmskillnadsgatan 23 i

kvarteret Upvaktaren. Enligt hustrun Magdalena Flodins bouppteckning 1809 ägdes huset av familjen. Mantals- och kronotaxeringslängderna visar att Renander endast hade sysselsättning för en gesäll och en lärgosse på sin verkstad. Tiden fram till sekelskiftet 1800 var han dock ganska produktiv — 1796 stämplade han exempelvis sammanlagt 767 lod, en ej föraktlig summa om man betänker att hans knivskaft vanligen vägde ett halvt lod stycket. Han förnyar sig emellertid inte; ännu på 1790-talet har han en stor tillverkning av rokokoskaft vid sidan av gustavianska skaft. Så sent som 1797 tillverkade han t. ex. knivar av den förut omtalade typen med musslan som Trybom hade utfört redan vid mitten av 1760-talet. Från teknisk synpunkt blev konkurrensen alltmera farlig för varje år. Från 1800-talets början finns en mängd tunna pressade skaft, tillverkade av Zethelius far och son m. fl. Renanders arbetssedlar från 1800-talet har ett helt annat utseende än de från 1700-talet. Han upphörde tydligen med sin exklusiva tillverkning av nästan enbart skaft och började göra snusdosor, teskedar, pipbeslag, ridikyllås osv. samt ett och annat knivskaft. Det var den typiske småguldsmedens tillverkning under 1800-talet, då ett par guldsmeder med Zethelius och senare Gustaf Möllenborg i spetsen tack vare bättre maskinell utrustning slog under sig större delen av guldsmedsproduktionen och lade monopol på allt utom den enklare och billigare tillverkningen. Den 26 februari 1818 stämplade Renander för sista gången och försvann sedan ur mantals- och kronotaxeringslängder. Någon bouppteckning är inte bevarad i Stockholms stadsarkiv. Från Renanders sista år som guldsmed finns bevarad en rund skål med svagt karnisformad profil och något utsvängd kant, daterad 1815.

Det finns flera exempel på att Tryboms knivar och gafflar bevarats i hela serier. I privat ägo finns exempelvis fjorton gafflar helt av silver med ätterna Beck-Friis' och Staël von Holsteins alliansvapen av samma typ som på bild 5. Kombinationen stämmer in på riksrådet greve Joakim Beck-Friis (1722—1797) och hans hustru friherrinnan Vilhelmina Staël von Holstein (1725—1786). En annan ägare har 25 knivar och 25 gafflar av "mussel"-modellen varav 19 resp. 15 har tillverkats av Trybom år 1779. De övriga tillhör Renanders produktion. En tredje serie i privat

Bild 8. Ljustake av silver. Skaftet pressat i två hälfter och hoplött. Stämplad av Isac Trybom 1775. I privat ägo.

ägo består av sju knivar och sju gafflar, dessutom har samma ägare två knivar av Renander, bild 4. Egendomligt nog är olika årsbokstäver ofta representerade i en och samma serie. Möjligen beror detta på att serierna kompletterats undan för undan och att man vid arvskiften inte givit akt på att föra samman föremål med samma årsbokstav.

Enligt Krünitz' *Oeconomische Encyclopädie* 1778 var den tvåhornade gaffeln vid denna tid ännu vanligast, men på franskt sätt tillverkades även tre- och fyrahornade gafflar. I Tryboms och Renanders produktion finns alla tre typerna, men endast de fyrahornade gafflarna är helt av silver. Sannolikt har dessa i första hand använts såsom dessertgafflar. De två- och trehornade gafflarna har däremot ståltänder. Fruktknivar med silverblad blir tämligen vanliga vid 1800-talets början. De förekommer inte i Tryboms tillverkning såvitt jag kunnat se. Renander redovisar däremot knivblad av silver på flera arbetsedlar från 1790-talet. En hel silvertillverkning med stämpeln CGR från 1796 har bevarats; jämte tillhörande gaffel är den försedd med grevliga ätten Horns vapen.

Tryboms och Renanders knivar och gafflar utgör en mycket liten del av den samtida silvertillverkningen i Stockholm. Men av allt att döma tycks den genom de nya metoderna i utförandet vara det första ledet i den standardiserade matsilverproduktionen, som nådde sin fulla utveckling under 1800-talet, då matbesticket var en av guldsmedernas viktigaste varor och då silvret blev ett så vanligt material för tillverkningen av matverktyg, att begreppet matsilver skapades.

SMÅLÄNDSK SYN PÅ SKÅNE

av Mats Rehnberg

Folklivsforskaren är en iakttagare som uppmärksamt betraktar varje bygds egenskaper, det må gälla odlingar, byggnader, redskap, arbetsmetoder eller andra drag. Kunskapen om motsvarande förhållanden på andra platser möjliggör jämförelser eller karaktistiker.

Den som av vetenskapliga skäl tränat iakttagelseförmågan kan ibland börja undra, hur mycket vanligt folk observerar och lägger på minnet vid kortare eller längre besök i en ny miljö. Krigsåren erbjöd lämpliga tillfällen att undersöka denna fråga.

Under beredskapsåren 1939—45 fick ett mycket stort antal svenskar anledning att vistas i nya trakter. Förbanden var långa perioder bundna till vissa försvars- och bevakningsavsnitt. Inom dessa områden pågick bevakningstjänsten, skedde de dagliga be-fästningsarbetena och utfördes talrika övningar av olika slag. Lokalkännedomen ökades genom att truppen på fritiden, dvs. under kvällar, söndagar och fripass då delar av styrkorna var lediga från direkt bevakning eller övning, av beredskapsskäl måste vistas inom ett begränsat område där de snabbt kunde larmas.

Beredskapstjänstgöringen på nya platser utgjorde för en mycket stor del av truppen en första mera grundlig konfrontation med en annan del av landet. Detta gav nya erfarenheter mot vilka man reagerade på olika sätt.

Denna uppsats ingår i en handskriven festskrift till professor Sigfrid Svensson på 50-årsdagen den 1 juni 1951.

Under de sex år då min museitjänst en eller flera gånger årligen avbröts för kortare eller längre militära tjänstgöringsperioder, gavs det rika möjligheter att studera hur de inkallade upplevde för dem nya miljöer. Redan under de första förvirrade april-dagarna 1940 kom uppmärksamheten att riktas mot dessa problem. Av långt driven militär sekretess var de inkallade förbjudna att i brev omtala var de befann sig. Åtminstone de första månaderna 1940 var hemlighetsmakeriet dessutom ytterligare ökat genom att alla brev från truppen skulle inlämnas till befälet, som skulle genomläsa opusen och tillse att mamma inte fick del av några militära hemligheter. En småländsk småbrukarson som ville låta sin fader förstå i vilket sällsamt land han hamnat, då han var förlagd i Husie utanför Malmö, skrev att de kommit till en underlig provins där rödfärgen måtte vara förbjuden, ty korna var svarta och husen vita. Ett annat år, när bataljonen lastat ur i mellersta Skåne, inträffade nya anledningar till förvåning över kreaturen. En hygglig hemmason från Lagan fick se en flock feta kor stå till buken i klöver. Han slängde tömmarna åt en rapportkarl och rusade med piskan i högsta hugg mot korna som skrämde skumpade undan. Kuskens förvåning blev stor när han kunde konstatera att hela raden av kor avsiktligt var bunden i klöver. Från barnsben hade han hemma lärt sig att det alltid var risk att korna skulle dö, om de kom ut i klöver och föråt sig.

Efter att under ett par år ha iakttagit hur mannarna reagerade i olika för dem främmande bygder, lät jag i december 1943 utsända en del direkta frågor till c:a 200 man vid fältpost 21212 eller andra kompaniet vid Kronobergs regemente. Manskaper där var sammansatt av folk från Kronobergs län, södra delen av Kalmar län och Blekinge. Huvudparten var bondsöner, lantarbetare, arbetare, hantverkare och butiksanställda.

Frågorna hade följande lydelse:

1. Hade Du varit i Skåne någon gång tidigare, innan Du kom dit som soldat?
2. Vad var det allra första, mest iögonenfallande enligt Din åsikt, då Du första gången kom till Skåne? (Redogör litet för om det var slätten, pilarna, gårdarna, djuren, språket etc.)

3. Vad tycker Du är det märkligaste eller mest iögonenfallande eller typiska i själva landskapsbildens utformning?
4. Vad tycker Du på motsvarande sätt om de skånska bondgårdarna eller byggnaderna i allmänhet beträffande material, form, hygien etc.
5. Vad fann Du på motsvarande sätt anmärkningsvärt beträffande jordbrukets skötsel, odlingsväxter, djur, redskap, anordningar etc.?
6. Vad fann Du egenartat i de större eller mindre samhällena?
7. Vad fann Du olikartat etc. beträffande människorna, deras språk, sätt och seder, hygien och andra vanor.

Sammanlagt 51 man insände skriftliga svar. Detta antal utgjorde ungefär 25 % av de tillfrågade. De övriga hade av olika skäl inte kommit sig för med att skriva.

Av det totala antalet svarande visade det sig att 60 % aldrig tidigare varit i Skåne. Av de övriga hade de flesta endast varit där på en kort cykeltur eller som deltagare i en fotbollsmatch. Blott ett par man kunde sägas ha vistats där någon längre tid som arbetare eller dylikt.

Fråga nr 2, som tog sikte på det mest iögonenfallande vid första intrycket, gav sammanlagt 29 olika uppgifter, av vilka dock några utgjorde olika perspektiv på samma företeelse. I första hand nämndes givetvis slättlandskapet (36 svar). Närmast i antal följde den skånska dialekten (16 svar). Det är som synes ett långt hopp till något intryck närmast efter slätten. I tredje rummet kom låglandskorna (13 svar), därefter alléerna och pilträden (9 svar) och de kringbyggda gårdarna (9 svar). Man måste dock konstatera att byggnadsskicket i dess helhet tilldragit sig uppmärksamheten i sammanlagt betydligt flera fall, vilket framgår av det följande. Sålunda observerades med stark förvåning att bostadshus och fähus är ihopbyggda (6 svar) och att Skåne utmärks av ett så särpräglat byggnadssätt som korsvirke (5 svar). Att gårdarna ligger utspridda har framhållits (4 svar) liksom också förekomsten av halmtak på boningshusen (4 svar). Väderkvarnarna har väckt uppmärksamhet (3 svar) och man har ansett hygien på gårdarna undermålig (3 svar). Ett par iakttagare har frapperats av att de såg så många kyrkor samtidigt (2 svar) och

att så många byggnader på landsbygden var uppförda av tegel (2 svar). Lika många har velat uttrycka sig erkännamt för att de rönt så vänligt bemötande (2 svar). Likaledes antecknades avsaknaden av gärdesgårdar eller staket (2 svar) och uppskattning av de goda vägarna (2 svar).

Spridda iakttagelser (vardera 1 svar) gäller sådant som de fina utsikterna, skogsbristen, bokskogen, den förstklassiga maskinparken i godsladugårdarna, hygienien i ladugårdarna, hästarnas kvalitet, rikedomerna på gäss och kalkoner, att korna tjudrades, sockerbetsodlingen eller den sävliga arbetslunk som någon trott sig finna.

Det är möjligt att exemplifieringen i själva frågeformuleringen lockat till att i första hand ange slätten, språket, gårdarna m. m.

Den tredje frågan avsåg att söka förmå försöksobjekten att efter vistelsen i Skåne eftersinna, vad de verkligen ansåg karaktéristiskt i landskapsbilden, alltså i viss mån en omvärdering och fördjupad analys av det första intrycket. I första rummet nämnes åter slättlandskapet men nästan genomgående med understrykande av dess egenskap av åkerlandskap (17 svar). Att vederbörande verkligen försökt ge något annat än en upprepning av svaret på föregående fråga om de första intrycken, framgår av att slätten nu bara nämnes hälften så många gånger. Närmast i tur följer kyrkorna, som uppmärksammats dels på grund av sitt antal, dels på grund av att de ofta anges ligga ensamma på åkrarna ett stycke från annan bebyggelse (7 svar). Att landskapet verkar omväxlande finner flera (6 svar) liksom att gårdarna ligger ensligt och glest (6 svar). De milslånga åsarna har uppmärksammats (5 svar) liksom pilarna (4 svar) och väderkvarnarna (4 svar). Man prisar de goda och talrika vägarna (3 svar), korsvirkeshusen (3 svar) och de goda utsikterna (3 svar). Bokskogen har räknats som typisk (2 svar) liksom bristen på barrskog (2 svar). Med viss förvåning har man iakttagit bristen på skärgård vid kusten (2 svar). Enstaka iakttagelser (1 svar vardera) gäller att städerna saknar backar, att terrängen är så kuperad i slättbygden, att det är ont om sjöar och träsk, att stängsel saknas, att järnvägarna är särskilt talrika och att folk och djur bor tätt inpå varandra.

Den fjärde frågan som gällde landsbygdens byggnadsskick blev

ganska enhetligt besvarad. Man påtalade i olika tongångar hygien som ansågs bristfällig (36 svar), något som ofta motiveras med att djurhus och bostäder var sammanbyggda (16 svar). Att byggnadsmaterialet var tegel noterades med beröm (13 svar). Halmtaken räknades som typiska men av tvivelaktigt värde (7 svar). Somliga ansåg gårdarna praktiskt (2 svar) och andra opraktiskt (2 svar) inredda. En tyckte att gårdarna ofta var illa underhållna, en annan att de var bra och ännu en att de gamla gårdarna var trevliga och vackra (1 svar vardera).

Beträffande den femte frågan — om jordbruket — har självfallet det vanligaste omdömet blivit att detta stod på ett högt plan (23 svar), att det i hög grad var utrustat med maskiner (19 svar) och att kor (9 svar) resp. hästar (8 svar) var välskötta. En intressant iakttagelse som upprepades av många var att redskapen sköttes illa och fick stå ute i alla väder, ofta även på vintern (9 svar). Rapsodlingen (8 svar), vetemängden (8 svar), sockerbetorna (6 svar) och senapen (5 svar) hörde till det som särskilt uppmärksammades.

Spridda iakttagelser (vardera 1 svar) rörde bruket av 3 draghästar, skygglapparna på hästarna samt de kuperade hästsvansarna.

Ett par man har antecknat att de ansåg vagnarna ha ovanligt höga och smala hjul (2 svar), andra att foderhissarna var en nyhet för dem (2 svar). En småländsk beväring ansåg att man slösade genom att ofta lägga gödseln lös på södersidan. En annan uttryckte sin förvåning, då han för första gången såg betmassa.

Den sjätte frågan om städer och samhällen måste anses betydligt svårare att besvara, men iakttagelserna var också mera nyanterade. Den mest redovisade iakttagelsen, som dock inte omfattade särskilt många svar, var att de smärre samhällena i så hög grad vuxit upp vid en väg som kantades av en rad hus på vardera sidan. Man har vidare frapperats av att husen här ofta var sammanbyggda — till skillnad från villabebyggelse på andra håll i landet (3 svar). Vidare har man ansett, att boningshusen i de mindre samhällena merendels var mycket små och smyckade med någon liten plantering (3 svar). Det har vidare uppmärksammats att gatorna ofta är stensatta också i småsamhällena, trots sten-

bristen i Skåne (3 svar). En iakttagelse som fyllt flera beväringar med särskild glädje var möjligheten att i Malmöhus län kunna inköpa pilsner i nästan vilken affär som helst (3 svar).

Enstaka iakttagelser (1 svar vardera) har gällt att så många gator är asfalterade, att man har tegelhus i nästan samma stil i alla småsamhällen, att husgavlarna ofta är klädda med asfalt-papp, att trädgårdsgångarna brukar kantas med tegelstenar och att det är tätt med butiker också i småsamhällen. Vidare har man uppmärksammat att småsamhällena tycks kunna uppstå utan industri, att de mindre samhällena verkar fattigare än städerna och att folket där går sämre klädda. Mejeri, kyrka och ofta järnvägsstation hittade man också i smärre samhällen liksom även värdshus med ölrättigheter. Från de större städerna finns nästan inga iakttagelser mer än att parkerna är vackra (1 svar) och att städerna saknar grönskande omgivning (1 svar). Denna brist på iakttagelser beträffande större städer är förklarlig genom att de tillfrågade främst härstammade från landsbygden eller mindre städer.

Den sjunde frågan gällde beväringarnas tankar om skåningarna själva. Det underliga språket står i främsta rummet (27 svar), varvid några tycker det är fult (9 svar), en del anser det trevligt (3 svar) och resten endast att det är underligt, särskilt de ovanliga benämningarna på saker och ting.

Då det gäller karakteristiken av skåningarnas egenskaper nämnes i främsta rummet deras gästvänlighet (8 svar) och tillmötesgående (7 svar), ofta understruket att det gällde mot de inkallade. Bland åsikter som uttalats återfinns också att skåningarna är tröga och sävliga (6 svar), glada och vänliga (6 svar), feta (5 svar), gemytliga (4 svar), pratsamma (3 svar), skrytsamma (3 svar), dryga (3 svar) och självsäkra (2 svar), frigjorda (2 svar) och egenkära (2 svar).

Mer speciellt personliga erfarenheter torde ligga bakom uppgifterna om hur trevliga de skånska flickorna är (4 svar), medan ett par trott sig konstatera särskild rikedom på horor i landskapet (2 svar). En uppfattning som många delat var att folk, särskilt på landsbygden, skulle vara snuskigare än i Småland och Blekinge (10 svar).

Spridda uppgifter (1 svar vardera) gäller att skåningarna är frågvisa, framfusiga, snarstuckna, lata, högdragna, oåtkomliga, egenkära, lokalpatriotiska, hjälpsamma, ogästvänliga, kamratliga, lugna.

Ett par beväringar tycker sig ha funnit, att maten är mycket viktig i Skåne (2 svar) och ett par andra att spriten spelar stor roll här (2 svar).

Någon har funnit att folket arbetar även på helgdagar, ja t. o. m. jul- och påskdagar om det behövs. En annan påpekar att det är ordentligt reglerade arbetstider och tider för vila. Ytterligare har någon observerat att lördagseftermiddagarna alltid hålles som verklig fritid. Klasskillnaden mellan husbönder och drängar anses påfallande stor. Man förvånas över att folk äter senap i stället för pepparrot till torsk. En iakttagelse, att det är svårt att bli bekant med skåningar, motsäges av en annan, att obekanta gärna tilltalar varandra. Med förvåning har man lyssnat till personnamn av typen "Anna Per Jöns". Vidare uppmärksammades, att skåningarna inte hälsar på obekanta människor på vägen såsom fallet är hemma i Småland. Någon ansåg att skåningarna svär mycket och en annan frapperades av att potatisen sparkades upp med trätofflor eller togs med händerna.

Något särskilt uppseendeväckande eller ur folkloristisk synpunkt märkligt resultat gav inte denna lilla improviserade undersökning. I viss utsträckning är svaren ganska självfallna. Mången gång kan man i uppgiftslämnarens person och hemort finna förklaringen till att han observerat ett eller annat. Sålunda är det ungdomar från det högkyrkliga och nykterhetsbetonade Varend som observerat att lantarbetarna ofta arbetade på helgdagar eller att ölförsäljningen inom Malmöhus län är friare än på något annat håll i landet etc. I en hel del fall kan man märka ganska bristfälliga och godtyckliga iakttagelser.

I flertalet fall har svaren varit ganska vaga och onyanserade. Detta beror givetvis på att det varit svårt för dessa ynglingar att i ord formulera sina intryck eller göra jämförelser. Endast ett fåtal exempel skall här anföras. "Människorna verkade frodiga, talträngda, en aning frågvisa, språket icke Sveriges vackraste,

men ändå trevligt i mitt tycke, särskilt de olika benämningarna på en del saker och ting. Gästfriheten var god, sättet kanske en aning framfusigt."

"En markant skillnad med folket här hemma var att man umgås icke med varandra. En bonde i Skåne tycks knappast känna sin granne, men ber heller inte sin granne om hjälp vid olika arbetens utförande om så skulle påfordras", skriver en bondson från Virestad.

"Jag får det intrycket att Sverige är större, när jag kommer till Skåne än jag annars tycker att det är när jag går här uppe bland skogarna", yttrar en fabriksarbetare från Sunnerbo.

"Vägen var som en kanal genom husraderna", konstaterar en glasblåsare från Målerås på tal om samhällena kring Lund. "Det ser ut som om man hade kommit någonstans i utlandet, när man tittar på byggnadsstilen för så ser det inte ut här hemma i Sverige, om jag får säga, både boningshus, kyrkor, slott och andra saker", konstaterar en glassipare i Kosta.

Skåningarna hade "ett mera öppet och gladare sätt än de nordligare folken som är mera allvarliga och inbundna på något sätt", tycker en bonddräng från Örsjö i Nybrotrakten. Skåningarnas "sätt och seder var mycket efter dom i Blekinge, för dom hade inte en utan många ovanor. Utom kvinnorna, dom var fina", dekreterar en fiskare från östra Blekinge.

"Här i Småland ligger åkrarna inne i skogen och därnere i Skåne ligger skogsdungarna ute i åkrarna", sammanfattar en bondson från Torsås i Södra Möre.

Resultatet av detta försök att uttröna hur folk från en trakt iakttagert bygd och folk i en annan trakt kan varken sägas vara särskilt lyckat eller misslyckat. Genom att de utfrågade utgjordes av smålänningar och blekingar, var skillnaden mellan hembygden och Skåne många gånger inte så stor. Svaren hade förmodligen blivit annorlunda om frågorna hade ställts till exempelvis en norrländsk trupp som vistats i Skåne. Några märkliga resultat torde inte vara att nå genom undersökningar av detta slag. Men det var lockande att för en gångs skull fråga folk vad de själva iakttog av folklivet.

HOVMARSKALKINNANS PAVILJONG

av Erik Andrén och Andreas Lindblom

Bland byggnaderna på Svindersvik tilldrar sig den s. k. paviljongen ett särskilt intresse dels på grund av sin egenartade form och blandning av olika byggnadsmaterial, dels genom sina vackra och välbevarade inredningsdetaljer från den gustavianska tiden. Huset består av en smal vinkellänga, byggd av tegel, med själva vinkelspetsen avfasad och utformad till ett entréparti med tre portaler, bild 4. Det triangulära utrymmet bakom vinkellängan utfylles av en stor salong med två små sidoutrymmen, allt av trä.

I den allmänna översikten av Svindersviks bebyggelse (Fataburen 1951, sid. 33 ff.) har redan antytts att paviljongens byggnadshistoria erbjuder vissa svårlösta problem. Att den av tegel uppförda vinkellängan och den timmerbyggda salongen tillhör två olika byggnadsperioder står utan vidare klart; likaså att vinkellängan är äldre än salongen — det framgår bl. a. av de båda oljemålningar som visar paviljongen före tillbyggnaden, bild 2 och 3. Men när byggdes vinkellängan? Och visar de båda målningarna verkligen samma hus?

Den äldre oljemålningen torde ha tillkommit vid slutet av 1750-talet. Vi ser en vinkelbyggnad med slätputsade fasader, avfärgade i gult och inramade av rusticerade hörnkedjor i grått. Huset har höga smala fönster i bottenvåningen och små kvadratiska fönster i övervåningen. Ovanför den smala taklisten finns en låg attika med ovala fönster; dess uppgift är uppenbarligen att dölja yttertaket som utgöres av ett lågt pulpettak med fall mot baksidan. De ovala fönstrens funktion är tydligen dekorativ, icke praktisk.

På ett par små teckningar, signerade Anna Johanna Grill och sannolikt tillkomna i början av 1750-talet, återfinner vi vinkelbyggnaden i samma skick som nyss beskrivits. En av dessa teckningar visar husets andra fasad, den som vänder sig rakt mot söder, men här har fönsterindelningen en helt annan karaktär, bild 1. Fönstren är höga och tätt sittande; det vill synas som om det bakom denna fasad icke finnes smårum i två våningar utan bara ett stort högt och soligt rum. Alltså närmast ett orangeri eller möjligen en luftig sommarmatsal, en föregångare i så fall till den nedan omtalade salongen. En dylik användning förefaller erbjuda den enda rimliga förklaringen till fasadens egenartade utformning.

Längst till vänster på teckningen ser man längans gavel med ett fönster av normal form i varje våning och till höger den avfasade vinkelspetsen, tredelad liksom nu men med endast två portaler och i mitten ett fönster i bottenvåningen.

Då man betraktar huset sådant det återges på oljemålningen får man ovillkorligen intryck av en i tegel uppförd byggnad. En närsynt granskning avslöjar rent av fina våg- och lodräta sprickor i putsen. Emellertid tyder dessa fogsprickor på ett orimligt stort tegelformat — måhända är det därför här fråga om en träbyggnad vars fasader försetts med stora reveteringstegel som fäste för putslagret.

Den andra oljemålningen, signerad 1784 av Carl Petter Hilleström, visar däremot otvetydigt en tegelbyggnad och att denna är identisk med den nuvarande vinkellängan är säkert. Den av tuktad gråsten lagda grunden, sockeln av släthuggna sandstenskvadrar, de oputsade fasaderna, allt har sin motsvarighet i det ännu bevarade huset. En enda detalj har förändrats: de små fönstren till den delvis inredda vindsvåningen kan man inte återfinna på oljemålningen. Men redan vid en flyktig granskning av teglet härstädes ser man att dessa fönster är sekundärt upptagna. Murbruket kring fönstren har nämligen avvikande färg och tegelskiften visar vissa ojämnheter.

Före år 1784 har alltså den äldsta vinkelbyggnaden ersatts av en om- eller nybyggnad i tegel. Man har därvid använt den gamla stengrunden och bibehållit östra längans tunnvälvda källare. Även

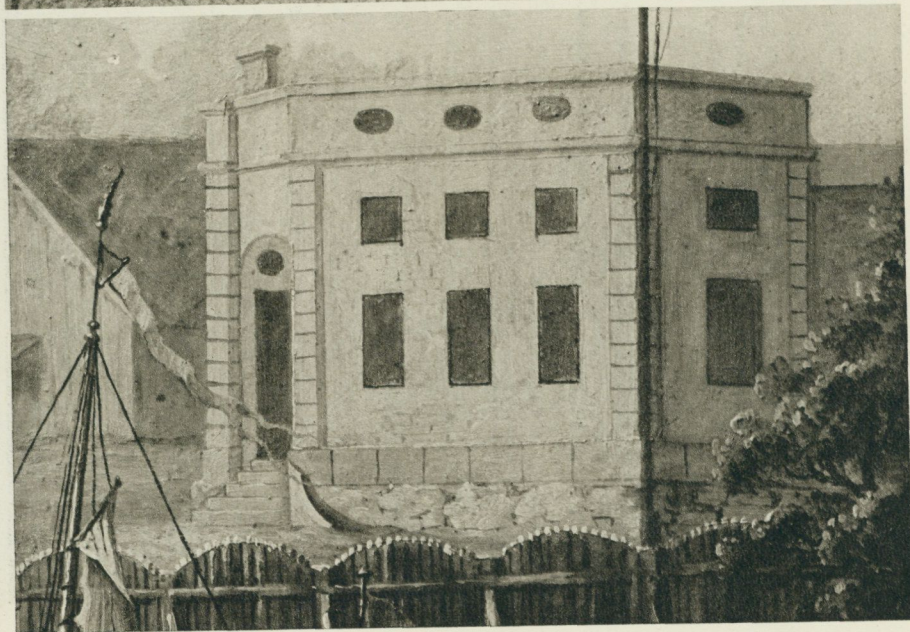

Bild 1 und 2. Svindersvik. Paviljongen på 1750-talet enligt en teckning av Anna Johanna Grill (överst) och en oljemålning i Stadsmuseet (nederst).

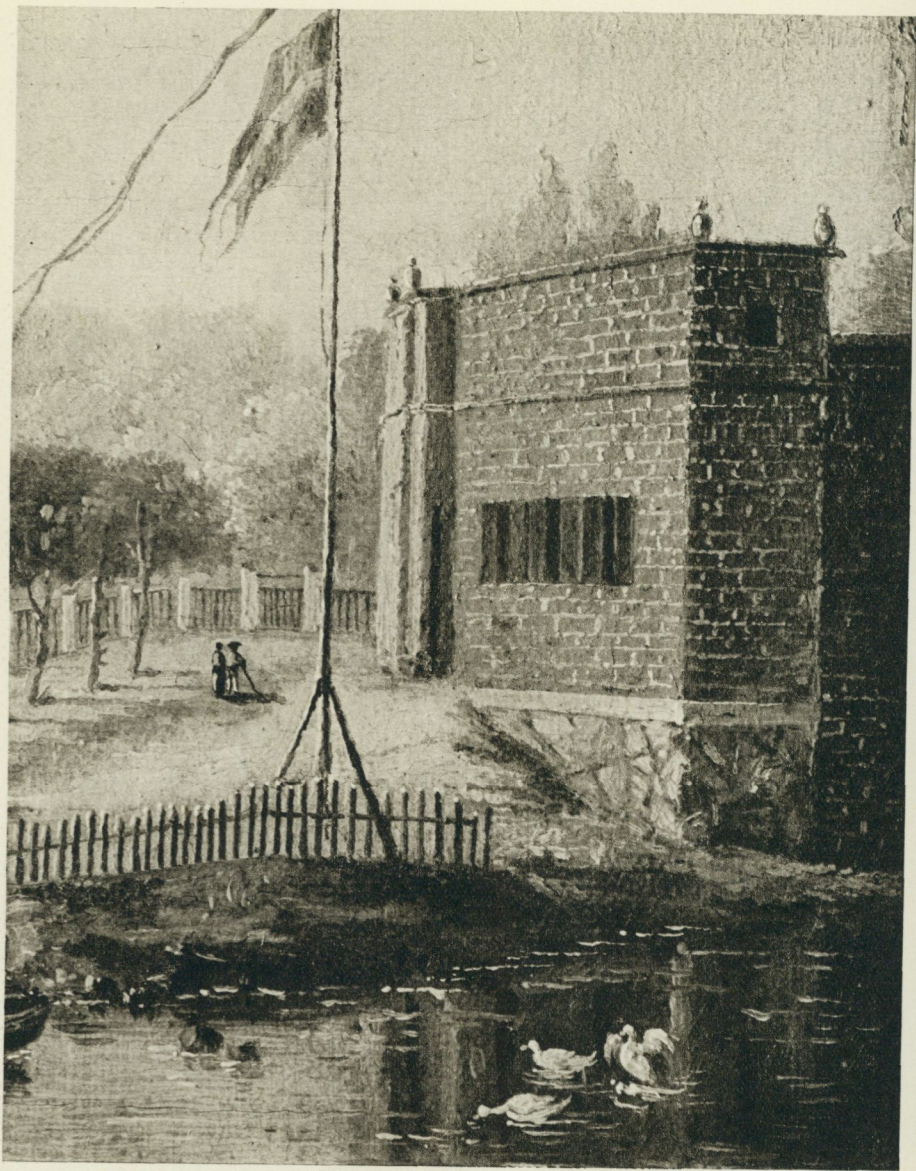

Bild 3. Paviljongen på Svindersvik 1784. Detalj ur en oljemålning av Carl Petter Hilleström. Nordiska museet, inv.-nr 217 359.

under västlängan fanns ursprungligen en sådan källare; men här låg av någon anledning det förmodade orangeriets golv en halv meter högre än nu. Då man vid ombyggnaden önskade sänka golvet till förstugolvets nivå, blev man därför nödsakad att bila bort tunnvalvets hjässa varigenom källaren blev obrukbar. Vid dessa byggnadsarbeten utökades också västlängan så att den blev dubbelt så lång som förut samt indelad i fyra rum.

Vad som förorsakade denna om- eller nybyggnad och när den skedde är ovisst. Om vår förmodan att den äldre byggnaden var ett reveterat trähus är riktig, misstänker man att en partiell eldsvåda varit orsaken, låt vara att inga brandspår numera kan iakttagas på husgrunden. Det kan också ha uppstått rötskador i det varma och fuktiga orangeriet som motiverat kraftiga åtgärder. Frågan om tidpunkten för förändringen är lättare att ge ett plausibelt svar på. Husfiguren på en 1774 daterad gårdskarta tyder snarast på att ombyggnaden då ännu ej ägt rum — kartans skala är dock så liten att man inte bestämt kan avgöra detta. Vidare har man påträffat vissa tapetfragment från ombyggnadstiden, vilka visar klart gustavianska stildrag och näppeligen kan dateras tidigare än mitten av 1770-talet. Allt talar sålunda för att den nuvarande tegelbyggda vinkellängan byggts antingen i slutet av 1770-talet då Claes Grills dotter och måg ägde gården, eller kort efter 1780 då den försålles till friherrinnan Catharina Charlotta De Geer, född Ribbing, änka efter hovmarskalken Charles de Geer af Leufsta.

Då tegelhuset stod färdigbyggt och nyinrett innehöll det en åttkantig förstuga, till höger därom två gästrum vilka i 1787 års bouppteckning efter "Hovmarskalkinnan", som hon där och även eljest brukade kallas, benämndes förmak och sängkammare, och till vänster likaledes ett par gästrum med samma benämning. De två västligaste utrymmena i denna länga, "kamrarna n:o 3 och n:o 4", stod ej i direkt förbindelse med gästrummen utan hade var sin dörr direkt ut i det fria — den ena av dessa dörrar är senare omändrad till fönster. Dessa båda lokaliteter hade enklare inredning med kalkmålade väggar i stället för tapeter och tydligen var de inte gästrum i vanlig mening utan avsedda för gårdsfolket eller möjligen främmande domestiker.

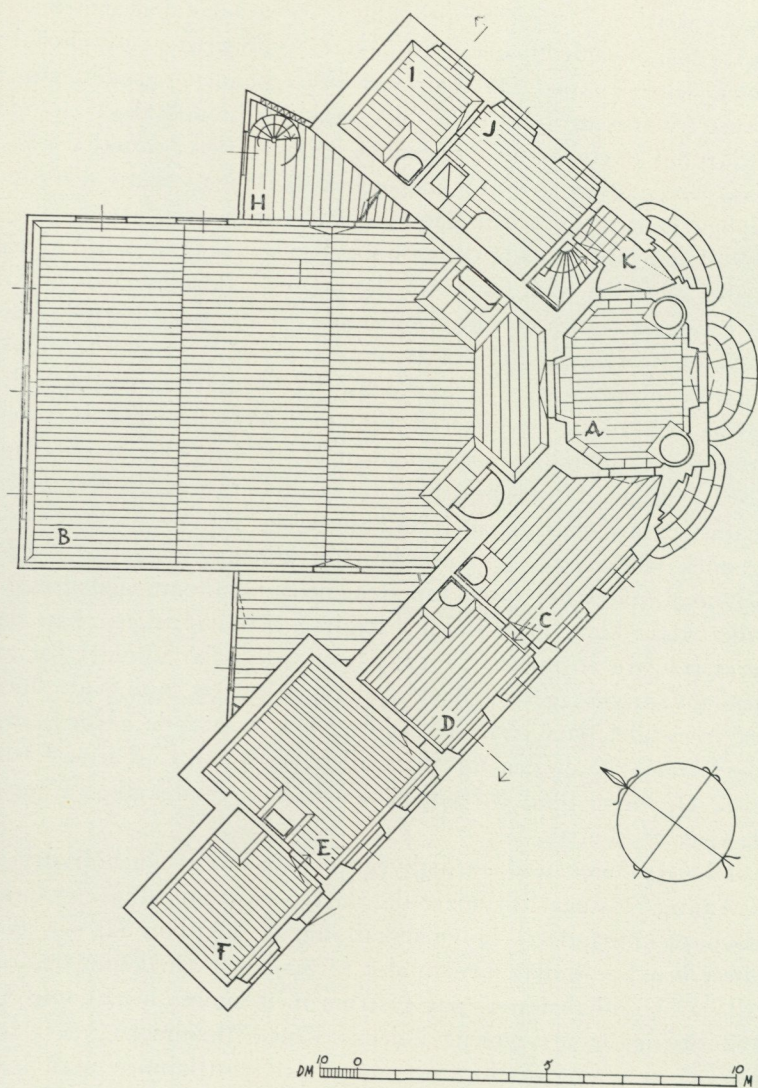

Bild 4. Plan av paviljongen på Svindersvik. A Förstugan i den av tegel byggda vinkelformade längan. B Den stora salongen i det av timmer byggda partiet. Skala 1: 200. Uppmätning av Sander Rosén 1950.

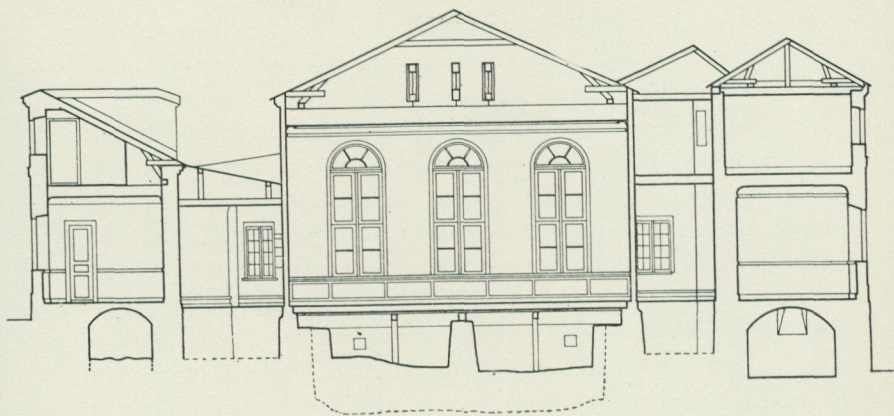

Bild 5. Sektion av paviljongen, sedd mot norr och nordväst. Skala 1: 200. Uppmätning av Sander Rosén 1950.

Från förstugan ledde troligen en bakdörr ut till den triangulärt formade terrass som här höjde sig över den låga strandlinjen. Denna terrass inramades på två sidor av de röda tegelmurarna och avslutades på den tredje genom en enkel balustrad mot sjön. Rester av terrassmuren finns ännu bevarade under stora salongens golv.

Så långt hade man alltså hunnit 1784 då Hilleström målade sin utsikt över Svindersvik. Men kort därpå förändrades paviljongens karaktär. Ty tre år senare, närmare bestämt i den nyssnämnda bouppteckningen, omtalas det väldiga mittrummet "stora salen" eller "salongen". Den är konstruerad som ett timmerhus med rödmålade, panelade väggar, försedda med fem väldiga rundbågiga fönster som frikostigt släpper in ljuset och den härliga utsikten över viken i norr och i öster ända bort till stora segelleden. Genom timrade tvärväggar förenas salongen med tegellängornas ändpartier, varigenom ytterligare rumsutrymmen utvinnes. Enligt en tradition som säkert har mycket för sig skulle denna tydligen hastigt hopkomna salongsbyggnad uppförts i samband med en fest för Gustav III som säkerligen icke hade något emot att gästa hov-

marskalkinnan på hennes sommarställe; vi vet nämligen att han gärna deltog i hennes charmanta supéer i det De Geerska huset vid Västra Trädgårdsgatan i Stockholm.

Genom stora ytterdörren går vi in i förstugan. Den präglas helt av gustaviansk anda. På ömse sidor om entrén står två kakelugnar, nej, den högra är bara en attrapp, ett skåp som skickligt imiterar sin visavi, bara med den skillnaden att de ursprungligen så klara färgerna (grönt och manganviolett) i hög grad bleknat. Ett i sanning lärorikt exempel på hur sann den bild är som keramikern ger oss av en tidsålders koloristiska smak och hur försiktig man får vara när man bedömer denna efter målning av annat slag. I kakelugnarnas nischer står två allegoriska figurer utförda av bronspatinerat bly. Enligt hovmarskalkinnans bouppteckning fanns de där redan 1787. ("2 st. bilder af bly, broncherade"). Statyerna tillhör den i Sverige utomordentligt sparsamma kategorin av småskulpturer från renässansen eller den tidiga barocken och får därigenom, även om exemplarens kvalité ej är den högsta, ett särskilt värde. Marshall Lagerquists gissning att mästaren kunde vara Giovanni da Bologna har verkligen besannats. Den ena utgör hans populära allegori Arkitekturen, den andra Fortuna. Båda framställes som nakna kvinnogestalter, den förra sittande med cirkel, linjal och vinkelmått, den andra stående med ett klot nedtill, en symbol för osäkerheten och flyktigheten, samt stödjande sig på ett roder, till erinran om att hon styr människornas öden. Originallet till Arkitekturen, av marmor, finns i Museo Nazionale i Florens och småkopior i brons hör ej till sällsyntheterna i de kontinentala samlingarna. Av Fortuna fanns en dylik i Kaiser Friedrich Museum, Berlin; hon kallades där oriktigt för Venus.

Väggbeklädnaden i förstugan utgjordes 1949 av gråmålade papperstapeter med stänkning från 1800-talets förra hälft, men när konservator Sven Dalén tvättat dem rena framkom vackra vita fält med ramar och blomstergirlander i manganviolett. Ej nog därmed. På baksidan av dessa tapeter fanns en bleknad dekoration bestående av blomkransar och rocailler, inramade av à la grecque-bårder, allt i rosa, tydligen en något äldre dekoration som ännu bär den flyende rokokons prägel. Om dessa senrokoko-

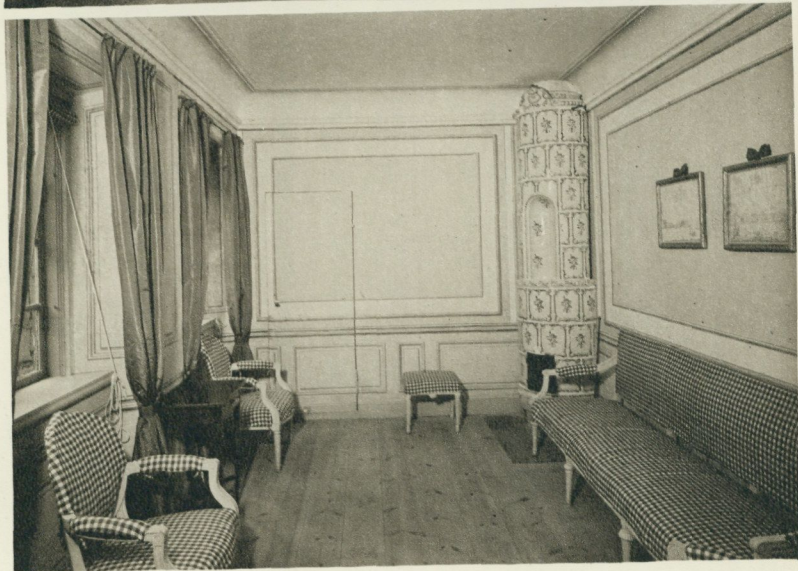
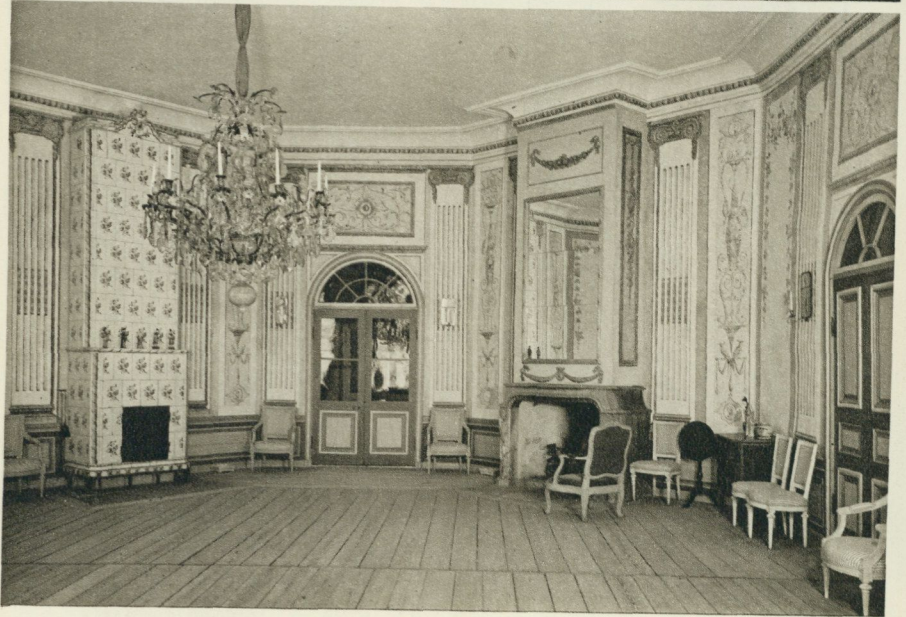

Bild 6. Paviljongens förstuga med entrédörren flankerad av skåp och kakelugn.
Bild 7. Förmaket till vänster om förstugan.

Bild 8 och 9. Stora salongen i det av trä utbyggda partiet.

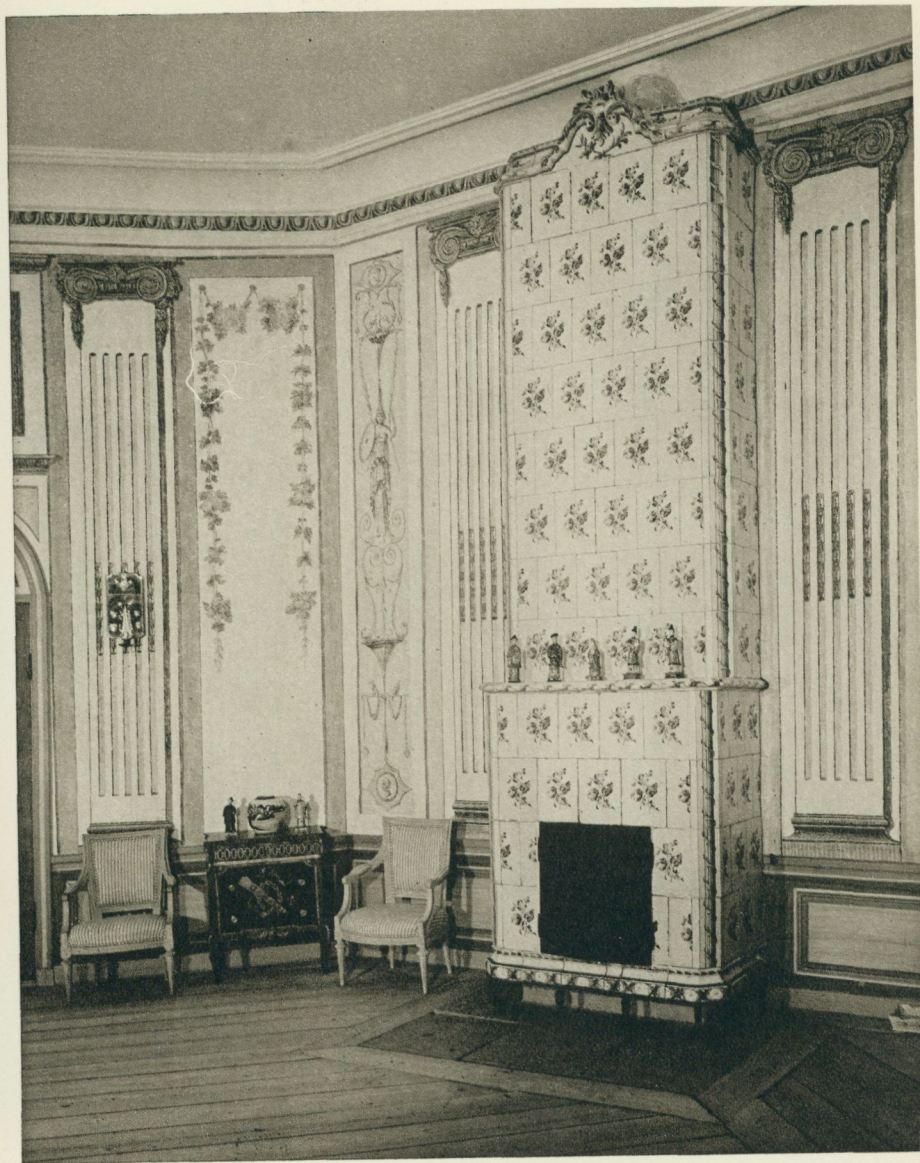

Bild 10. Kakelugnen i stora salongen är dekorerad i blått och vitt.

Bild 11. Ovanför den långa soffan hänger hovmarskalkinnans porträtt i pastell av J. Forsslund.

tapeter förut använts på Svindersvik eller ej, vet vi inte men det är ganska troligt att så varit fallet; sparsamheten med tapetmaterialet är i varje fall helt naturligt och ofta förhanden i äldre tider. Även två bänkar fanns här 1787, möjligen identiska med de nuvarande. Dessa har försetts med nyvävt "grönrutigt lärft" som det står i bouppteckningen.

Innan vi går in i stora salongen gör vi en hastig visit i rummen till vänster. Det första som kallades "förmaket till vänster om salon" har nu fått möbler — soffa, fåtöljer, taburetter och spegel vilka sedan sjuttonhundratalets slut alla befunnit sig på Svindersvik. Vidare en kakelugn som intressant nog kommer från Grillska huset vid Stortorget och alltså har ett direkt samband med Svindersviks ägare. Två par nygjorda "gröna tafts gardiner" stämmer med bouppteckningen. På väggen lägger man märke till Anna Johanna Grills ovan omtalade blyertsteckningar föreställande Svindersvik. Vad väggdekorationen beträffar, så har den rekonstruerats efter fragment härrörande från den ursprungliga beklädnaden av papper. Tyvärr är dock den blomdekoration som smyckat den vita bården innanför bladlisten alltför fragmentarisk för att kunna kompletteras.

Nästa rum kallades av hovmarskalkinnan "sängkammaren till vänster". Dess "fyrastolpiga, röda damastsäng med paradetäcke och sängkläder" är för länge sedan försvunnen men har ersatts med en sådan som egendomligt nog tidigare kommit till Nordiska museets samlingar med bestämd uppgift att den tillhört familjen Grill. Det är en magnifik rokokosak med en elegant drake upptill av Hårlemans välkända snitt. Den gula sidendamasten är visserligen ej den ursprungliga utan en 1800-talsimitation men passar ypperligt på platsen. För övrigt har möbleringen skett med ledning av bouppteckningen så gott man kunnat och huvudsakligen med Svindersviksinventarier. Väggnas dekoration, mycket snarlik den i föregående rum, är rekonstruerad på enahanda sätt som där. Kakelugnen är densamma som befann sig på platsen när museet förvärvade stället.

Det tredje rummet slutligen, "kammaren n:o 3", har tyvärr undergått åtskilliga förändringar. Av någon ursprunglig väggbeklädnad fanns inga spår. Vi har därför här känt oss oförhind-

rade att sätta upp en praktfull empiretapet av papper med orangeröd botten sirad med ett schablonerat mönster i gråvitt; tapeten som tillvaratogs i det nyssnämnda förmaket har till åtskilliga delar kompletterats av Dalén. Inredningen härstädes är för övrigt ej gjord för att rekonstruera den ursprungliga, utan fastmer för att skapa en interiör passande till tapeterna. Här står sålunda den utsökta vita kakelugn med målad ornering i guld och bronsgrönt som på sin tid smyckade det Grillska huset vid Stortorget och vilken komponerats som ett postament för Sergels Amor och Psyke. På väggen mitt emot hänger ett annat verk av Sergel, den av nuvarande huvudmannen för släkten direktör Claes Grill till museet nyligen skänkta porträttmedaljongen av Anna Johanna Grill (den tredje av släkten med samma förnamn), vilken ju var svärdotter i huset. Som änka efter sonen Adolf Ulrik Grill porträtterades hon av Sergel 1805. Gipsmedaljongen har en ursprunglig brun bronspatinering.

Vänder vi nu tillbaka och går igenom förstugan till de små rummen på östra sidan om salongen kommer vi till de två som i bouppteckningen kallas för resp. förmaket och sängkammaren till höger om salen. I ett av dessa rum anträffades för några år sedan fragment av en utmärkt vacker gustaviansk papperstapet vilka tillvaratagits. Under senare tid har rummen använts som kök och kökskammare. Av praktiska skäl har Nordiska museet låtit dem få behålla denna karaktär för att i reparerat skick tjäna enahanda syfte, särskilt med tanke på representativa och liknande ändamål.

Innan vi tar den stora salongen i närmare betraktande bör vi kasta en blick in i de båda trekantiga krypin som befinner sig på sidorna om denna i vinklarna mot tegelbyggnaden. Båda kallas 1787 för skänkkammare. Där fanns då liksom nu möbler och inredning avsedda för serveringsändamål. De tre "matborden" och ett "rödbetsadt bord med sitt täcke af grönt kläde" som då omtalas står alla kvar på sina platser.

Nu äntligen får vi ta den stora salongen i skärskådande. Man hajar till, ty detta är förvisso en av den gustavianska tidens skönaste festsalar i vårt land. När museet 1949 kom i besittning av Svindersvik var väggarna överdragna med en tjock papperstapet,

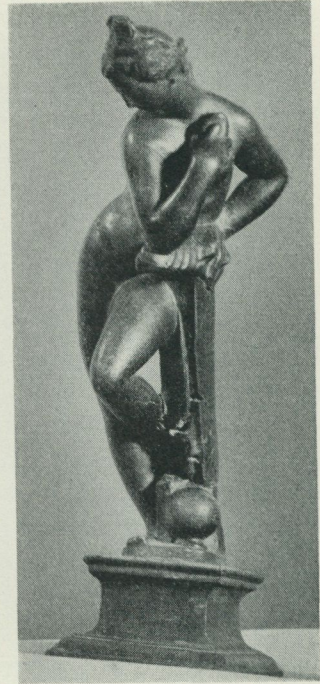

Bild 12 och 13. Arkitekten och Fortuna. Allegorier gjutna i bronspatinerat bly och återgående på original av Giovanni da Bologna. Svindersvik, inv.-nr S. 165.

målad i en kraftigt ockragul färg och upptill dekorerad med en klistrad, tryckt draperibård i blått. På enstaka ställen hade man rivit bort bitar av tapeten och konstaterat spår av underliggande målning på lärft. Men ingen kunde väl ana att en sådan rikedom doldes där bakom och ej heller att målningarna skulle vara så väl bevarade. Dalén och hans skickliga medhjälpare har utfört ett gott arbete som bestått dels i själva framtagandet, dels i kompletterandet av sådana partier (arkitekturdetaljer, bårder, rankor, blommor etc.) vars ursprungliga utseende var absolut säkert; där- emot har ingen som helst "uppfriskning" av färgerna ägt rum, utan deras åldrade epidermis finns kvar överallt. Tack vare att målningarna helt är utförda i limfärg har de på ett lyckligt sätt

behållit den rätta färgskalan: vita fält, inramade i olika skära och tegelröda nyanser med detaljer i blått, olivgrönt och ockragult. Måhända bör man räkna med en viss blekning och naturligtvis har mycket av fräschören gått förlorat vid övertapetseringen, men hela dekorationen ger en långt riktigare bild av den gustavianska tidens färgsmak än vad en oljemålad inredning med dess gulnade färger skulle göra.

Det rektangulära, i södra ändan tresidigt avslutade rummet är indelat med joniska, refflade pilastrar mellan vilka två olika smala fält inplacerats i växlande rytm, det ena fältet har en dekoration av medaljonger, figurer, vaser, fåglar etc. i rent klassicerande anda, det andra blomsterfestoner och girlander av omisskännlig rokokokaraktär. Dörröverstyckena är klassicistiska. Mot denna ljusa och lätta dekoration kontrasterar bröstpanelens och dörrarnas mustigare färgskala med mahognyrött på ramstyckena samt gult och rödviolett i profileringarna kring de ljust marmoretrade fyllningarna. En säregen effekt ger också kakelugnens blåa och vita; i förbigående sagt torde den möjligen vara Sveriges högsta, den mäter nämligen inte mindre än 4,65 meter. Dess pendang är en utsökt spis av kolmårdsmarmor med en överbyggnad av grågrönt trä på vilken befinner sig förgyllda festoner (rosor eller lager) i relief jämte mittspegel och på sidorna målade röda fält.

Spisen är av den franska typ som på 1730-talet tillverkades i stor skala för att fylla Stockholms slotts behov. Dessa spisar komponerades helt säkert av Hårleman, varom bevarade ritningar av hans hand bär vittne. I olika storlek och med obetydligt varierande former står de alltjämt kvar i många av slottets salar. Denna enkla äldre rokokotyp viker vid mitten av 1700-talet för mjukare former och rikare dekor. Bild 17 visar hur nära Svindersvikspisen står de kungliga, det är egentligen bara förekomsten av de C-formade profilkrönen på slottsspisarna som saknas i Svindersvik. Lagg märke till de ytfyllande ornamenten på sidan av voluten; ett fyrsidigt avsmalnande fält, därefter en oval, var efter fältet fortsätter nedåt i en spets.

Huruvida spisen beställts av Grill på 1740-talet eller den förvärvats av friherinnan De Geer på 80-talet, låter sig ej avgöra. I förra fallet skulle den som modern fått sin plats i det nybyggda

Bild 14. Döbattanger med orörd originalmålning leder in till salongens båda skänkekamrar.

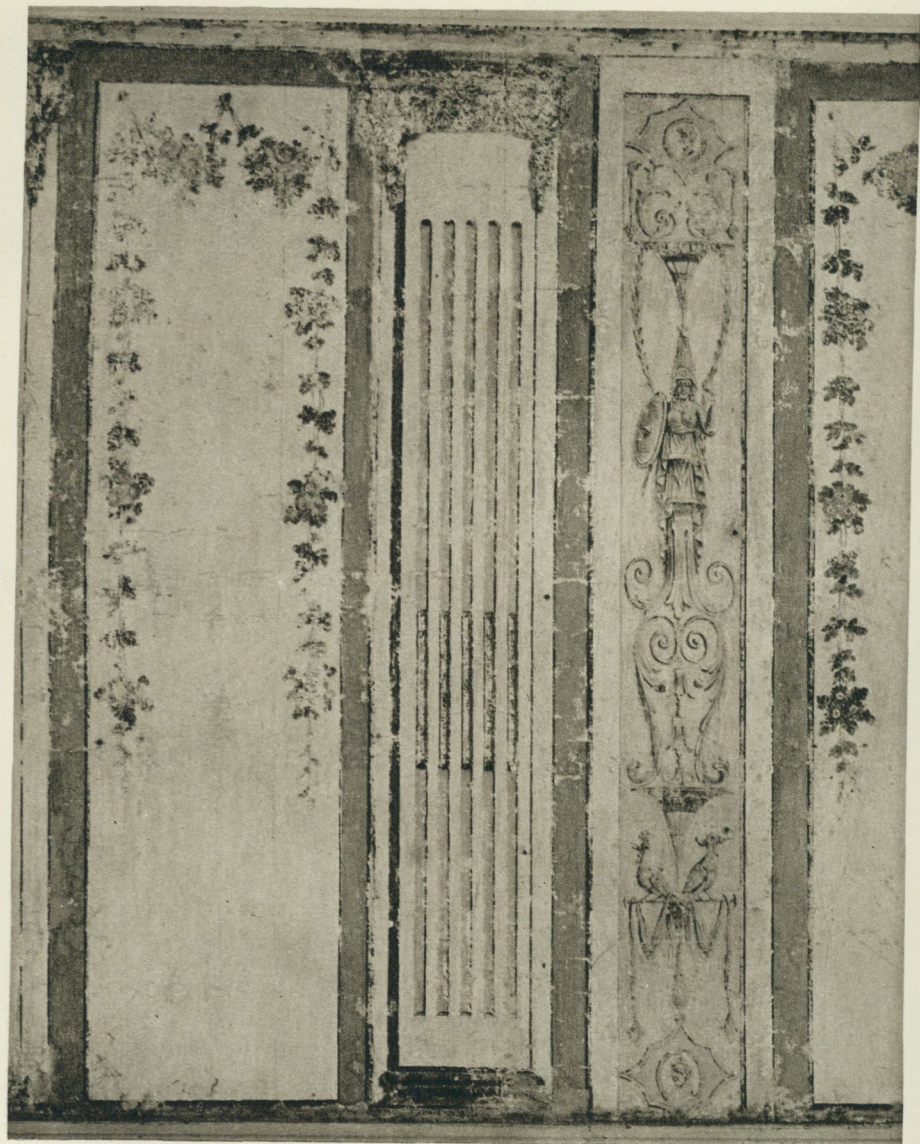

Bild 15. En detalj av den framtagna vävtapeten — före konserveringsarbetet — visar hur väl den bevarats trots övertapetseringen på 1820-talet.

stenhuset på Svindersvik, i senare fallet har den väl tillhört det myckna som utrangerades från slottsgemaken under Gustav III:s tid.

Med avseende på rummets möblering kan först som sist sägas att den till väsentliga delar är densamma som då den levnads-lustiga hovmarskalkinnan lämnade detta jordiska med alla dess fröjder och sorger, av vilka Svindersvik sannolikt dock mest bevittnat de förra. Bouppteckningen talar om en ljuskrona samt en ”soffa med 10 dynor, rödt och hvitt lärft och 9 karmstolar med dito öfverdrag och 13 st. fauteuiller med dito öfverdrag”. Av dessa finns allt så vitt man kan förstå kvar med undantag för 9 fåtöljer som fått nygöras. Nytt rött och vitt lärft av 1700-talstyp har anskaffats som överdrag. Utom de nyssnämnda inventarierna kan antecknas att de förgyllda konsolborden med vita marmorskivor och ett av de båda spelborden i hörnen alltjämt finns kvar.

I övrigt har rummet möblerats så noggrant som möjligt efter bouppteckningen. Sålunda har kinesiska figurer, vaser och krukor tagits ur Nordiska museets förråd, kompletterat genom välvillig deposition från Nationalmuseum och Statens etnografiska museum. Den gustavianska pendyl som omtalas i bouppteckningen har ersatts med en annan sådan. Vad rummets två gustavianska byråar angår, tillhör den ena Svindersviks gamla inventarium; det är den intressanta möbeln av Reimers som beskrivits av Lagerquist i *Fataburen* 1951.

Om vi nu mindre som turister än som konsthistoriker betraktar detta rum, kommer vi till den slutsatsen att det genom sin gustavianska dekoration intar en mycket intressant plats i vår konst-historia. Det är ett känt förhållande att under loppet av 1770-talet den strama franska klassicismen slog igenom i våra kungliga slott och i de mera förnäma rikemanshemmen. Det är den stil med sina monumentala pilastrar som enklast kan karakteriseras genom namnet Ange-Jacques Gabriel och vars första betydande skapelse i vårt land utgör den av Jean Eric Rehn ritade nya inredningen av Drottningholms bibliotek (1760). I och med Louis Masreliez' hemkomst 1784 lanseras den nya, pompejanskt betonade stilfas som i Sverige kallas för sengustaviansk och vars första mera be-

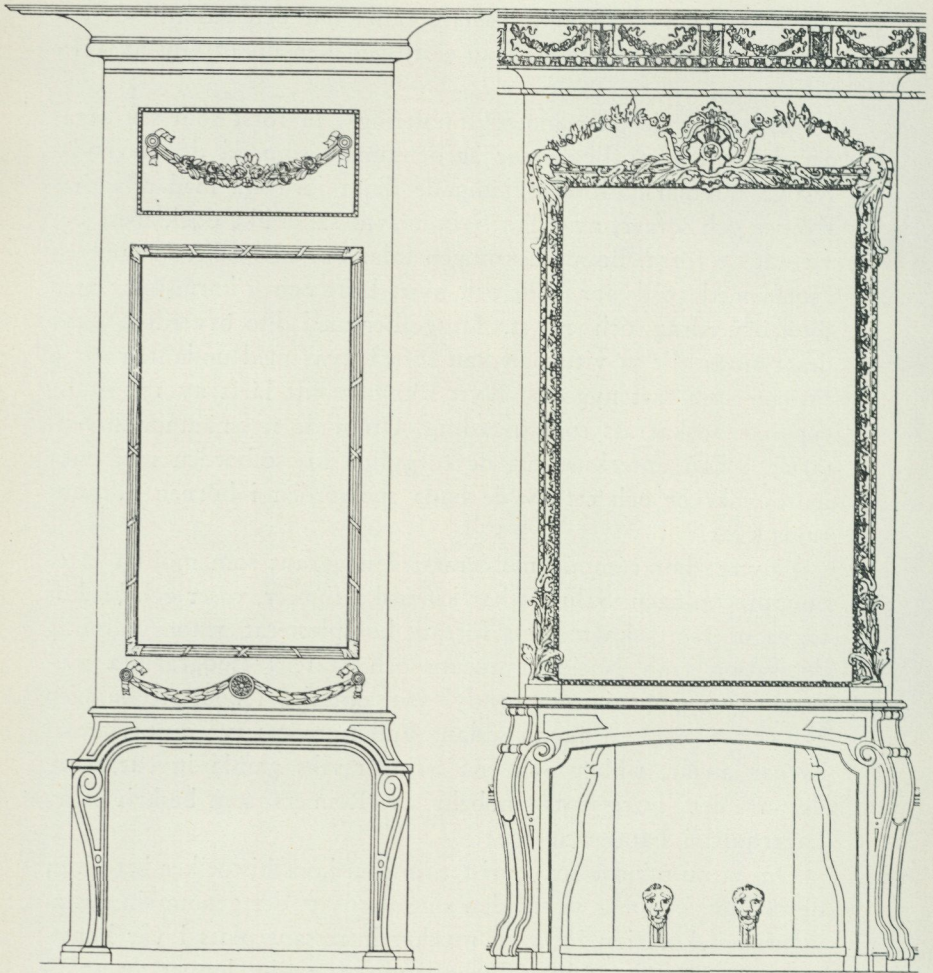

Bild 16. Den öppna spisen i stora salongen på Svindersvik. Eldstadsöppningens ram av kolmårdsmarmor visar enkla rokokoformer, medan den i trä byggda överdelen är stramt klassicistisk. Uppmätning av Sander Rosén 1950. — Bild 17. Spis i Oscar II:s matsal i Stockholms slott, sannolikt komponerad av C. Hårleman på 1730-talet. Efter Stockholms slotts historia, del 3.

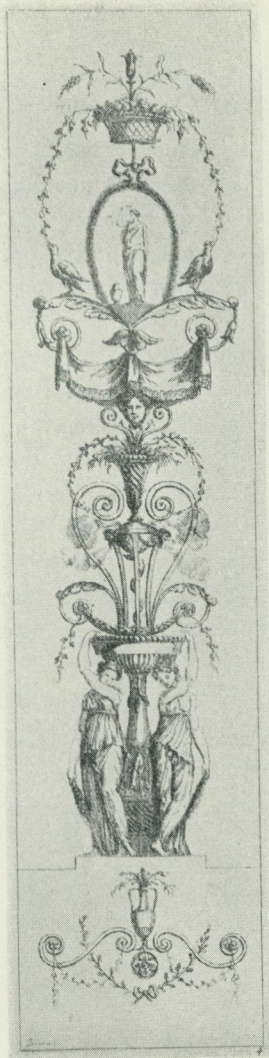

Bild 18 och 19. Franska ornamentstick, avsedda som förlagor för rumsinredningar, t. v. av F. Boucher fils, t. h. av J. L. Prieur. Liknande stick kan ha tjänstgjort såsom förlagor för väggfälten i stora salongen på Svindersvik.

tydande monument utanför Stockholms slotts murar blev Gustav III:s paviljong på Haga, målad 1789—92.

Hovmarskalkinnans paviljong har däremot som vi ovan påpekat restaurerats och utbyggts mellan 1784 när Hilleström d. y. målade sin tavla och 1787, det år då den levnadsglada ägarinnan överraskades av döden, vilket hände i månaden maj när hennes sommarställe Svindersvik stod i sin fagraste skrud. Dess inredning representerar ett intressant stadium omedelbart före den masreliezska stilens genombrott. Med sin blandning av strängt klassiska motiv och lekfulla rokokoelement, med sina enkla pärlgrå och lärftsklädda möbler efterlämnar den ett fängslande intryck av svensk smak. Vill man söka efter utländska förebilder just till salongens dekoration, är det till Frankrike man i första rummet bör vända sig men ifråga om väggfältens figurala motiv har vi dock en känsla av att de lika mycket hänger samman med Rom som med Paris. Ornamentstick av Jean-Louis Prieur, François Boucher d. y. och Giov. Battista Piranesi erbjuder härvid goda analogier, bild 18 och 19. Sannolikt kommer forskningen snart att kunna klara upp hos vilken kopparstickare Svindersviksmästaren hittat sina förebilder.

Detta ljusflödande rum har lyckligtvis bevarats och kunnat rekonstrueras i nära nog orubbat skick. Med sin förening av materiell enkelhet och färgstrålande festivitas skänker det oss en levande erinran om svunna tider, då Terpsichore svävade fjäderlätt över det enristströdda skurgolvets tiljor och glada människor bejublade livets och naturens skönhet under ett sommarnöjes alltför hastigt svinnande månader.

ETNOLOGKONGRESSEN 1951

En internationell kongress för europeisk och västerländsk etnologi hölls under tiden 26 augusti—1 september 1951 i Nordiska museet. Genom detta värdskap och även på annat sätt bidrog museet verksamt till kongressens lyckliga genomförande. Kongressens president var professor Sigurd Erixon. Som vicepresidenter fungerade tillsammans med ett antal kolleger från andra deltagande länder fil. dr Gösta Berg, docenten Åke Campbell samt professorerna Sverker Ek, Dag Strömbäck och Sigfrid Svensson. Docenten Albert Eskeröd var kongressens generalsekreterare med intendenten Mats Rehnberg som vice sekreterare och föreståndare för kongressbyrån. Kassaförvaltare var bankdirektören Ragnar Hambræus.

Kongressens förhandlingar, föredrag etc. ägde rum i Nordiska museets föreläsningssal, i salen för tillfälliga utställningar, där bl. a. med tanke på kongressen en tillfällig utställning över årets fester ordnats, samt i Institutet för folklivsforskning. Kongressbyrån var under själva kongressdagarna förlagd till den nyordnade skråutställningen. I souterrainvåningen närmast föreläsningssalen hade en internationell utställning över etnologisk nyutkommen litteratur ordnats av bibliotekarien Sam Owen Jansson.

Kongressen räknade omkring 230 deltagare från sammanlagt 19 olika länder. Större delen av föredragen hade på förhand stencilerats och distribuerats till kongressdeltagarna för att dessa lättare skulle kunna delta i diskussionerna. Inom varje föreläsningssal fungerade bandupptagningsapparater, varigenom diskussionerna ordagrant kunde upptagas för renskrivning och arkivering.

Kongressen ordnades av en svensk organisationskommitté med understöd av statsmedel och med ett särskilt anslag från Unesco för stipendier till vissa deltagande vetenskapsmän utanför Skandinavien. Detta senare anslag möjliggjordes genom att kongressen

genomfördes i ett visst samarbete med CIAP (Conseil International des Arts et des Traditions Populaires) i Paris, en till Unesco direkt ansluten organisation för etnologisk forskning.

Efter kongressen företog ett 70-tal utländska deltagare en exkursion till Hälsingland och Dalarna. Härvid besökte man bl. a. Växbo vid Bollnäs, Edsbyns hembygdsgård, Ärteråsens långfäbod och Norrboda by i Ore, Zornmuseet i Mora, Rättviks kyrkstallar samt Rättviks hembygdsmuseum, Bergslagens museum i Falun, Ornässtugan m. m. — En annan exkursion var anordnad till Skåne med uppehåll i Lund.

En av kongressens dagar voro förhandlingarna förlagda till Uppsala, där olika institutioner besöktes.

Kongressens organisationskommitté utsågs av kongressens plenarförsamling att tills vidare — i första hand till den internationella kongressen i Wien 1952 — fungera som samarbetsorgan för europeisk och västerländsk etnologi.

Mats Rehnberg

VIKTOR ALMQUIST IN MEMORIAM

En personlighet som i Nordiska museets historia satt varaktiga spår har år 1951 gått ur tiden. Viktor Almquist, nära befryndad med Artur Hazelius genom att hans maka var dennes systerdotter, blev redan 1897 ledamot och skattmästare i museets nämnd. I denna egenskap kvarstod han under trettioåtta år, slutligen jämväl såsom nämndens ordförande. Särskilt under den brydsamma perioden efter Hazelius' 1901 timade död, då framtiden för dennes väldiga verk tedde sig allt annat än ljus och arvtagarna frestades att dela upp hans efterlämnade rike, blev Almquists viljestyrka och hans trofasthet mot frändens idéer av stor betydelse.

När sålunda år 1904 den viktiga frågan om det definitiva gestaltandet av museets väldiga hall skulle avgöras, ställde han sig i stort sett på sonen Gunnar Hazelius' sida som ville värna om faderns tanke att i hallens samtliga arkader återge scener ur svenskt folkliv. Det gällde härvid en uppgift där museets skapare varit banbrytare; i syfte att levandegöra samlingarna hade denne nämligen redan på 1870-talet begagnat sig av tablåartade panoramor med naturalistiskt modellerade figurer. 1904 års beslut blev en kompromiss i den museala realismens tecken: endast åtta interiörer av allmogestugor anordnades, alla utan figurer.

År 1951, till 50-årsdagen av Hazelius' död den 27 maj, återställdes en av de mest populära bland hans panoramor, "Lillans sista bädd", en Rättviksinteriör med figurerna hämtade från Amalia Lindgrens kända målning. Ättioåringen Viktor Almquist orkade ej vara med vid detta tillfälle. Men hans sista brev till mig, skrivet med hans karakteristiskt energiska stil, var ett tack för vår pietet mot museigrundarens minne.

Viktor Almquist vid talarstolen i Nordiska museets hall under Hazeliusjubileet 1933.

Almquist var en idérik och stridbar natur med ett lynne som påminde om hans farbror skalden Carl Jonas Love. Redan då han var ung jurist i fångvårdsstyrelsen genomdrev han nya idéer. Som ordförande i den stora utredning vilken bl. a. ledde till avskaffandet av straffpåföljden "förlust av medborgerligt förtroende" och införande av villkorlig dom blev han pionjär för det alltjämt fortgående reformarbetet i humanitetens tecken, vars grundtanke är att straff skall leda både de dömda och samhället till gagn, ej motsatsen. Att han blev en av de tidigaste föreläsarna i vårt land för dödsstraffets avskaffande var sålunda självklart.

Men överdirektören i fångvårdsstyrelsen hade många andra strängar på bågen och lyran. Han hade ärvt sin släkts litterära ådra och intressen. Även om hans egna tidiga diktsamlingar nu är glömda, så torde likväl hans insatser som ordförande i Samfundet De Nio bestå. Och som prosastilist förblev han alltid ganska beundrandsvärd, varpå Nordiska museets arkiv äger åtskilliga vittnesbörd. Ett karakteristiskt exempel erbjuder hans magistrala

"Lillans sista bädd", Hazelius' mest berömda panorama, rekonstruerat i Nordiska museets hall 1951.

formulering av ingressen till nämndprotokollet dagen efter Hazelius' död:

"Sistlidne gårdag, annandag pingst, klockan något före nio på morgonen hade Nordiska museets stiftare och styresman, ledamoten af dess nämnd fil. dr Artur Hazelius af hjärtförflamning hastigt och utan föregående sjukdom aflidit i sin bostad å Skansen. Flaggorna hade hissats å half stång och sorgebudskapet af Skansens klockor burits ut öfver stad och land. Den man, hvars lif slutat, hade med rastlös möda och ihärdig viljekraft i fosterlandets tjänst och till dess ära utfört ett verk, som vunnit samtidens beundran och kärlek. Han hade genom sitt flärdfria väsen, sitt varma och trofasta hjärtelag i förening med en öfverlägsen andlig begåfning kring sig samlat vänner och medhjälpare, som gjort till

sin uppgift att i förlitande på hans klara blick följa honom på de vägar, han, efter att städse hafva med samvetsgrannhet pröfvat gifna råd, såsom goda anvisade.”

Under de fyra årtionden Almquist tillhörde museets inre krets ägde en väldig utveckling rum av dess verksamhet. Han deltog häri med liv och lust, ibland kanske en aning för energiskt tyckte en och annan. Naturligtvis kunde det ej heller undgås att tiden i viss mån gick den gamle förbi. Men det är mig personligen kärt att minnas hur helhjärtat han stödde mig då jag för tjugutre år sedan övertog styresmannaposten efter Gustaf Upmark och vi alla både nämnd och tjänstemän hade att lotsa institutionen genom krisåren omkring 1930.

”Men not measures”, detta gamla förnämliga engelska ord, så föga användbart i det kollektivt och byråkratiskt betonade moderna samhället, passar särskilt bra när man tänker på Almquists personlighet och livsideal. Vi skall minnas honom som en sentida nationalromantiker och vara honom tacksamma för hans äkta patriotism både när han gladdes över det goda i tiden eller flammade av indignation inför det som han med rätt eller orätt menade vara uttryck för feghet eller svek mot vår historiska uppgift eller bristande ansvarskänsla inför arvet från våra fäder.

Andreas Lindblom

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

EN ÖVERSIKT FÖR ÅR 1951

Enligt lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader (Svensk författningssamling 1942: 354) ha förutom vad som angavs i föregående årsbok följande byggnader blivit registrerade som byggnadsminnesmärken under år 1950: Kyrkhusen n:r:is 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 13 och 17 på Ammarnäs kyrkoplats, Sorsele socken, Lappland; Varvshusen i Gustafsberg vid Uddevalla, omfattande Slottet, Ettan, Tvåan, Bikupan och Snäckan; Kungsgården nr 1, Ovansjö socken, Gästrikland; Fornminnesparken 1¹, Tännäs socken, Härjedalen.

Under år 1951 ha följande byggnader registrerats: Bottarve 1²⁶, Vamlingbo socken, Gotland; Villa Carolina, Gustafsberg vid Uddevalla; Stiernsunds slott, Askersunds socken, Närke; Brunströmska gården, Kopparbergs köping, Västmanland.

S k å n e

Sövde gamla prästgård från år 1791, vilken nedtogs och magasinades av Färs härads hembygdsförening under 1930-talet, har av Gälds härads hembygdsförening återuppförts i Degeberga hembygdspark. En stuga från Boarp nr 2¹ i Norra Rörums socken, har av Frosta härads hembygdsförening flyttats till en hembygdspark i Hörby, till vilket område köpingen upplåtit mark. Hästveda hembygdsförening har inköpt och nedtagit ett boningshus å Rävninge nr 4. Ryggåsstugan Brahetorp nr 1, Vittsjö socken, har inköpts av professor H. Weimark, Lund, för att bevaras på ursprunglig plats. Riseberga hembygdsförening har inköpt backstugan Gundetorp samt såsom gåva erhållit Ruveröds vattenkvarn för att bevara anläggningarna på ursprunglig plats. Löddeköpinge kommun har inköpt Löddeköpinge väderkvarn av holländsk typ och skänkt den till Harjagers härads hembygdsförening. Föreningen "Det gamla Lund" har inköpt Odarslövs stabbamölla,

Villa Carolina, byggd omkr. 1850, tillhör de äldsta sommarvillorna i Gustafsberg.

bygd år 1647. Rönneberga hembygdsförening har inköpt Häljarps stabbamölla, uppförd år 1784.

Blekinge

En ny hembygdsförening har bildats i Olofström.

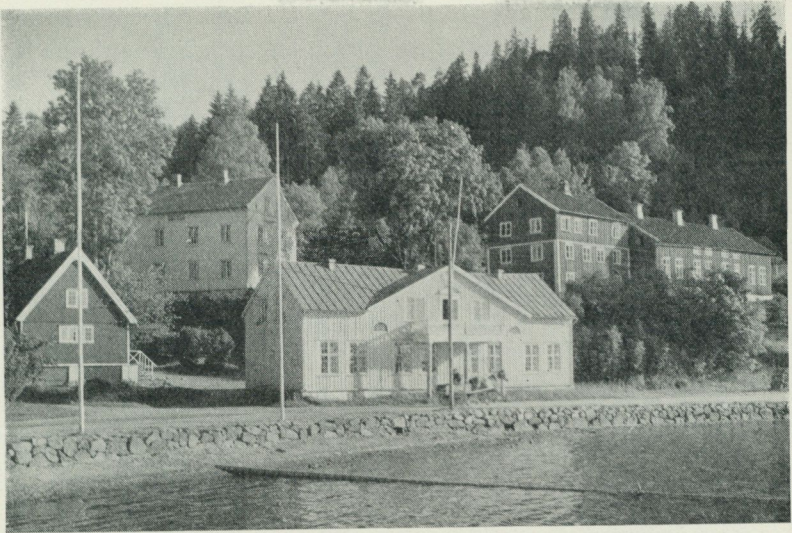
Halland

En stuga från Kalvhult, Förlanda socken, har av Nordhallands hembygdsförening flyttats till Järnvägsparken i Kungsbacka.

En målad rumsinteriör från år 1782, tidigare i en bondgård i Ekebränna, Våxtorps socken, har skänkts till Hallands museiförening, Halmstad.

Bohuslän

Gustafsberg utanför Uddevalla, Sveriges äldsta kustbadort, har undersökts av Nordiska museet och till vissa delar inregistrerats såsom byggnadsminnesmärke 1950 och 1951.

Gustafsberg. Fr. v. Köksbyggnaden, Slottet, Snäckan, Bikupan och Tvåan.

Västergötland

Föreningen Björntorps gammelgård i Skagersviks socken, har förvärvat en parstuga i två våningar. Kungslenastugan och Hornborgastugan i Skara stadsträdgård ha flyttats till Västergötlands museums Fornby. Götene hembygdsförening har låtit flytta en manbyggnad från Munkgården i Vättnäs och en backstuga från Holmestad till köpingens hembygdspark. — En ny hembygdsförening har bildats i Vårgårda.

Småland

Jönköpings län: Södra Hestra hembygdsförening har flyttat en stuga och en bod från torpet Hultalyckan till hembygdsparken. Bolmsö hembygdsförening har kompletterat sina anläggningar med en ladugård från Vinstad. Bottnaryds hembygdsförening har flyttat en loftbod från Lilla Älgåsen. Gryteryds hembygdsförening har på ursprunglig plats restaurerat den s. k. Rumpbolstugan. Bankeryds hembygdsförening har färdigställt sin från

Bankeryds stom hämtade stugubyggnad. Gällaryds hembygdsförening har fått dispositionsrätt till församlingens gamla prästgård. Stenberga hembygdsförening har flyttat en byggnad från Skärvete och iordningställt den som bygdegård. Forserums hembygdsförening har återuppfört en stuga från Kanarp, grosshandlare Ernst Aréens barndomshem, i hembygdsparken. Örserus hembygdsförening har flyttat ett torp från Sjövik och ombyggt det till samlingslokal. Hults hembygdsförening har från Hults station flyttat Albert Engströms barndomshem till hembygdsparken, där byggnaden delvis skall fungera som samlingslokal. Nässjö hembygdsförening har flyttat en handelsbod till hembygdsparken. I Jönköping har en kyrkogårdsmur upplagts kring Bäckaby kyrka. Nya hembygdsföreningar ha bildats i Järnäs och Ramkvilla.

Kronobergs län: "Riksdagsmannagården" i Alvesta har under året blivit färdigrestaurerad genom Norra Allbo hembygdsförening. Asa hembygdsförening har inköpt ett soldattorp i Musteryd, Loftsrydsby, för att låta restaurera detta på ursprunglig plats. Bergs hembygdsförening har erhållit en manbyggnad från Hults by. Granhults hembygdsförening har påbörjat restaurering av gamla prästgården vid Granhults kyrka. Göteryds hembygdsförening har fått stugan från Romarehylte färdigrestaurerad. Herråkra hembygdsförening har fått stugan från Askemon färdigrestaurerad. Lenhovda hembygdsförening har i en lada ordnat en utställning av delar av samlingarna; dessa ha under året blivit katalogiserade. Lessebo hembygdsförenings samlingar ha blivit ordnade och utställda i det s. k. stenmagasinet. Linneryds hembygdsförening har inköpt torpet Sandkullen, Virsryd. Ryssby hembygdsförening har inköpt en ladugård i Långhults Södergård. Urshults hembygdsförening har genom arvsfonden erhållit en manbyggnad i två våningar från Odensvallehults by. Örs hembygdsförening har flyttat ett soldattorp, omfattande stuga och ladugård från Knapstorp till tomten i Örsryd. Hembygdsföreningen i Hovmantorp har ombildats att omfatta Hovmantorps köping och Furuby. Nya hembygdsföreningar ha bildats i Odensjö och Tegnaby.

Kalmar län: Krusenstiernagården i Kalmar har undergått en större reparation. Läns museet har låtit restaurera den stora väder-

kvarnen vid Krafslösa. I Västervik har ett staden tillhörigt kvarter med småbebyggelse invid gamla kyrkan restaurerats. I friluftsmuseet Gästgivarhagen vid Vimmerby har en uthuslänga från staden uppförts som komplettering av museets stadsgård. Ankarsrums hembygdsförening har erhållit en av brukets gamla smedstugor, vilken ordnats som museum. I Loftahammar har en större väderkvarn restaurerats. I Mönsterås har den Wallenbergiska prästgården utrustats med möbler och inventarier, deponerade av Länsmuseum, som där velat återställa en enklare prästgårdsmiljö från 1700-talets slut. Väderkvarnen på Ryssby skans i Ryssby har iordningställt. Den sista väderkvarnen i Torsås socken har restaurerats genom hembygdsföreningens försorg. I Tunalän har häradets gamla tingshus i Ishult undantagits som kulturresevat.

Öland

Ett antal väderkvarnar har restaurerats med anslag av Kommittén för Ölandskvarnarnas bevarande. Böda hembygdsrets har erhållit en stuga, som skall bevaras på dess ursprungliga plats. Torslunda hembygdsförening har erhållit en äldre stuga. Ås hembygdsförening har förvärvat en äldre byggnad.

Östergötland

Arbetena på Valla friluftsmuseum i Linköping ha fortsatt med två byggnader från staden, Ågatan 59 och Nygatan 38, av vilka den förra iordningställt med några bostadslägenheter och ett par rum för samlingar, den senare ordnats som museum över bryggeri och bränneri. Från Nordiska museet har som gåva överlämnats en källarbod från 1600-talet vid Salvedal i Yxnerums socken. Boxholms bruks AB har skänkt en karolinsk flygelbyggnad vid Aspånäs i Malexanders socken till församlingen att flyttas och användas som hembygdsgård. Motala hembygdsförenings samlingar ha genom länsmuseumets försorg katalogiserats och omgrupperats. Svenska Metallverken i Finspång har i en gammal stenbyggnad utställt delar av sina industrihistoriska samlingar. I Trehörna har en äldre parstuga från Fifflefall flyttats för att bli hembygdsgård.

Sörmland

Restaureringen och nyuppställningen av samlingarna på Nyköpingshus ha slutförts under året. Porthuset har inretts som kansli. Åbrostugan vid Trostorps hembygdsgård i Trosa landsförsamling har fått sina 1700-talsmålningar restaurerade.

Närke

En nybildad hembygdsförening i Asker har inköpt en skalmejlåsgård från 1700-talet i Rogstorp. Den nybildade hembygdsföreningen i Svennevad har invigt sin hembygdsgård.

Västmanland

I Ramsberg har ny hembygdsförening bildats.

Värmland

I Eda har en torpstuga och en bastu förvärvat till hembygdsgården. Mangskogs hembygdsförening har förvärvat en manbyggnad från 1700-talet, Neragata i Takene, med tillhörande stall och visthusbod. I Nordmark har i samarbete med Uddeholms AB åtgärder vidtagits för att sätta i stånd Nordmarksbergs herrgård. Norra Ny hembygdsförening har förvärvat Valborgsgården i Ljusnäs by. Värmskogs hembygdsförening har restaurerat ett soldattorp på dess ursprungliga plats.

Uppland

Nya hembygdsföreningar ha bildats i Härnevi, Vaksala, Tillinge, Vendel och Vänge. I Edsbro har hembygds- och föreläsningsföreningen vid sin Gammalgård återuppfört den av Holmens bruk till föreningen skänkta gården från Björksättra. Litslena hembygdsförening har iordningställt Äby dragontorp, den s. k. Klangens stuga. Vidare har här en bastu från Kälsta by återuppförts vid Hummelsta. I Torstuna har hembygdsgården vid Härled iordningställts som samlingslokal och museum. Domaregården från Äsby, som av Korsnäs Sågverks AB skänkts till Knutby-Bladåkers hembygdsförening är under återuppförande vid Gammalgården. I Börje är Åkerby-Börje hembygdsförening i färd

med att återuppföra och iordningställa en från Örnstättra i Jumkil flyttad manbyggnad från 1700-talet. Tegelsmora gamla klockaregård har förvärvats av hembygdsföreningen. Hembygdsgården i Västerlövsta har kompletterats med en uthuslänga från Sävne. Väderkvarnen vid Ekeby by har på sin ursprungliga plats restaurerats genom Vänge hembygdsförening.

Dalarna

Med bistånd av Dalarnas hembygdsförbunds tjänstemän ha hembygdsgårdarna i Bjursås, Boda, Husby, Mockfjärd och Transtrand fått sina samlingar katalogiserade och nyuppställda. I Grangärde har hembygdsföreningens arkiv om c:a 1 000 bruks- och handelsböcker uppordnats.

Gästrikland

I Gävle stad har en hembygdsförening bildats under namnet Gävle gille. Efter en snabbinventering av järnbruk och andra industrier tillhörande Kopparfors AB har man igångsatt planeringsarbetena för ett järnbruksmuseum i en valsverksbyggnad i Wij, Ockelbo.

Hälsingland

Ritningar för ett sockenmuseum i Ljusdal äro under utarbetande. Norrbergsstugan i Delsbo har flyttat till hembygdsgården. I Edsbyn, Ovanåkers socken, har "Klars soldatstuga" flyttats till ett nytt friluftsmuseiområde. Woxna hembygdsgårds samlingar ha under året katalogiserats. En smedja har flyttats till hembygdsgården. Hyttruinen i Woxna bruk har restaurerats. I Söderhamn har gevärsfaktoriets rustkammare restaurerats. Fiskarkapellet på Agö har renoverats.

Medelpad

Inom fornhemmets område på Norra Stadsberget i Sundsvall pågår en omgruppering av byggnadsbeståndet, varvid hittills en långloge flyttats till lämpligare plats.

J ä m t l a n d

På Länsmuseum i Östersund ha avdelningarna för eld och lyse, mått, mål och vikt, järnhantering samt straffredskap nyordnats. Förarbeten ha vidtagits för att flytta en fäbodvall till Jamtli. Offerdals hembygdsförening har flyttat en äldre manbyggnad från Bångåsen. Vemdalens hembygdsgård har flyttats ned till kyrkbyn. Till Gammelmon i Sveg har en fäbodvall flyttats. Nya hembygdsföreningar ha bildats i Stugun, Mattmar, Åsarna.

Ä n g e r m a n l a n d

Gideå hembygdsförening har såsom gåva erhållit en parstuga i två våningar i Västergidsjö. Stugan har flyttats och återuppförts i Gideå.

V ä s t e r b o t t e n

En bod har flyttats till museiområdet i Skellefteå. Ny hembygdsförening har bildats i Byske socken.

L a p p l a n d

Lycksele hembygdsgille har på Gammaplatsen återuppfört en byggnad, där intill 1870 Svenska Missionssällskapet haft en flickskola inrymd. Västerbottens lapska museiförening har till sitt område flyttat Tärna äldsta kyrka, uppförd 1762, och en kyrkstuga. Vidare ha även några skolkåtor från Atostugan flyttats till Tärna. Jukkasjärvi hembygdsgård har under året färdigställts. Den omfattar två manbyggnader, härbre, lappläger m. m. Vid hembygdsgården i Arvidsjaur ha tre stugor från Borgarbacken, socknens forna handelscentrum, återuppförts.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1951

Allmogea vdelningen

Sedan någon tid tillbaka har principerna för den fortsatta insamlingen av föremål till avdelningen varit underkastade viss omprövning. Programmet ända från Artur Hazelius' tid att i största möjliga utsträckning tillvarata den äldre allmogekulturens föremålsbestånd har länge varit den ledande principen, men den kan i vår tid fullföljas endast i begränsad omfattning därför att så mycket av det äldre materialet försvunnit. En annan uppgift gör sig påmint, nämligen att belysa de kulturförhållanden som blev resultatet av industrialismens genombrott och de därav följande stora förändringarna på landsbygden. Det är dock härvid av utrymmeskäl nödvändigt att tillämpa en ganska stor begränsning.

En annan omständighet som riktar in museets förvärv på delvis nya linjer är kravet att få "miljö-helheter". Till grund härför ligger synpunkten att de enskilda tingen måste studeras inte bara i sin geografiska spridning och härkomst utan även i sitt samspel med andra saker och att man fördenskull bör i de fall detta är möjligt anskaffa helheter, t. ex. från en viss gård. En sådan helhet har i år förvärvats från Vika by i Mora socken, Dalarna. De förhållanden under vilka gården sköttes under de sista 20 åren gör att inventariet kan betraktas som representativt för 1800-talets senare del och tiden omkring 1900. En del av beståndet härrör dock från 1700-talets slut och 1800-talets början. Det är emellertid på sätt och vis ett utarmat inventarium, som måste jämföras med liknande i befintliga bouppteckningar för att ge en riktig bild, men det kan dock i stort sett anses vara bakgrunden till gårdens livsföring. Av de olika föremålsgrupperna kan nämnas en rikhaltig sortering av handredskap och husgeråd för gårdens yttre

och inre sysslor samt en hel del ämnen till doningar som man tillverkade hemma på gården. Vidare ingick i detta förvärv en del textil utrustning och dräkter. Detta inventarium från Vika är av särskilt värde som en parallell till Moragårdens på Skansen.

I samband med utställningen Årets fester (26/4—26/9) har en del föremål tillhörande årsfesternas firande tillförts avdelningen, bland dem fastlagsris av olika typer, tranbrev, påskbrev och påskkakor, ett ganska rikt urval av påskägg, s. k. tittägg av sockerglasyr, påskkarameller, ett urval nutida påskpynt, utrustning till två stycken "valborrar" med enkla masker för utklädningsarna vid valborgsmäsoelden i Floda i Dalarna, vidare julgransprydnader och olika tryck och prydnader för utsmyckning av konfekt, karameller och bakverk för olika årshögtider. I samband härmed har också en samling bröllops- och dopkarameller inkommit.

Den förra året nämnda insamlingen av de sista hundra årens bestånd särskilt av heminredning och husgeråd från en begränsad bygd, Urshult och trakten däromkring i Småland, har fortgått.

Dräktsamlingen har även detta år utökats med flera större helheter som omfattar allt vad som hört till en människas klädustrustning. Genom förmedling av fru Signe Forsberg som även tidigare varit museet till stor hjälp har förvärvats hela den garderob som tillhört en ringare i Tottarps församling, Skåne; genom en annan av museets medhjälpare, Eric Håkansson i Habo, hela garderoben och diverse personliga småsaker efter en ogift gammal kvinna som hushållat för sin bror, en f. d. indelt soldat i Habo, Västergötland, samt större delen av de kläder som burits av en småländsk hemmansägare. Genom denna metod att göra förvärven stora och fullständiga på några få punkter hoppas man så småningom kunna ge en bild av dräktskickets utveckling under 1800-talets slut och fram till våra dagar med beaktande av både de sociala och de individuella variationsmöjligheterna i fråga om klädernas form, material, funktion och mängd. Vid sådan insamling bortses icke heller från den trots standardiseringen även i vår tid märkbara geografiska differentieringen. Företeelser typiska för vissa områden i vårt land har också registrerats genom

nyanskaffningar; sålunda har genom fru Lisa Johansson, Vilhelmina, förvärvat en hel utrustning för en kvinnlig getare, dvs. en kvinna som vaktade djuren på bete i skogarna.

Till *textilavdelningen* har inkommit spridda delar av sängutrustning och mindre föremål inom heminredningen från 1800-talets slut och 1900-talet. Även i detta avseende har museet inriktat sig på att skaffa ett material som speglar den senare utvecklingen, då de hemmatillverkade varorna inte längre utgjorde grundvalen för bondhjemmets textilförsörjning.

Strövis har inkommit saker tillhörande näringslivets redskapsbestånd och även från andra kulturområden, däribland en speldosa med trettiosex strängar vilken spelas med vev; instrumentet är av en typ som under 1800-talet ofta byggts in i olika slags möbler, i detta fall ett bord, som vid förvärvet stammade från ren bondemiljö.

Vidare märkes en milstolpe av trä från Almunge socken i Uppland, en gåva från vägförvaltningen i Stockholms län. Milstolpen är av en typ som vanligen har varit utförd i sten och därför av särskilt intresse.

Från Skåne har museet fått tre påsar rökelse, köpta på apotek i Hälsingborg på 1890-talet och enligt givaren använda då man "rökade för trolldom".

Allmogevadlingens föreståndare har varit förste intendenten Eskeröd. Dessutom har vid avdelningen tjänstgjort intendenten Nylén, amanuenserna Wikland (fr. o. m. 1/12 1950) och Hallerdt (fr. o. m. 1/9 1951) samt under kortare perioder fil. kand. Marianne Olsson (1/12 1950—31/5 1951) och fil. stud. Per Gräslund (1/6—31/8 1951).

Lapska avdelningen. Från årets fältundersökningar i lappmarkerna (se Fältarbeten) har diverse gravfynd m. m. tillförts samlingarna. Bland inkomna gåvor märkes en seite från Petsamo, tillvaratagen av framlidne professor Väinö Tanner och skänkt av dennes maka professorskan Jenny Tanner samt från f. antikvarien Gustaf Hallström en samling föremål från svenska, finska och ryska lappmarker, omfattande bl. a. ett dabblo-spel, en amulettpåse, elddon och diverse jordfynd. Vidare har fru

Ebba Bergner skänkt ett par rentömmar flätade av kvinnohår. Enligt uppgift skulle tömmarna ha utförts av en lappkvinna som omkring 1890 sålde dem i Burträsk.

Bland inköpen noteras ett antal åtelstickor, ett bland äldre vargjägare i Jämtland och Härjedalen känt jaktredskap: en i båda ändarna spetsad enpinne, hästskoformigt böjd medelst en sena, som lades i åtel för varg, järv och lo. När åteln med stickan slukats och senare upplöstes, rätade stickan ut sig och tog så småningom livet av djuret. Genom inköp har även förvärvats ett antal kärl, verktyg och andra bruksföremål från Lule och Torne lappmarker.

Lapska avdelningens föreståndare har varit intendenten Man-ker.

Högre ståndsavdelningen

Årets nyförvärv domineras av fem stora föremålssamlingar. Främsta rummet intas av den imponerande kollektion möbler samt prydnads- och husgerådsföremål ur Gustaf V:s kvarlåtenskap som de höga arvingarna generöst överlåtitt. Huvudparten utgöres av sentida inköp och gåvor samt delar som tillhört numera utplånade 1800-talsinredningar. Detta utesluter dock ej att även föremål av hög ålder ingår i gåvan.

Grill-ättlingen fröken Ellen Thollander har överlåtitt till museet en samling omfattande över 300 nummer, bland vilka märkes värdefulla 1700-talsmöbler, bordssilver från 1800-talets början, ostindiskt porslin och arkivalier, enklare husgerådsartiklar och leksaker samt prydnadsaker och husgeråd från 1800-talet. Ur dödsboet efter rektor Nils Gabriel Andersson, Lidingö, har museet haft förmånen att få välja husgeråd och enklare prydnadsaker från 1800-talet vilka varit mindre väl representerade i museets samlingar. Vidare har fröknarna Maria Hertzman och Berta Almqvist överlämnat åtskilliga släktminnen som för museet är värdefulla.

1500-talet. Endast ett föremål stammar från denna tid, nämligen Gustav Banérs utsökta hängsmycke, skänkt av Nordiska museets Vänner. Förvärvet behandlas på annan plats i årsboken.

1600-talet domineras detta år av textilierna. Till den ovannämnda kungliga gåvan hör en sängkappa med viggmönster i brunt, blått, gult, rosa och svart silke, broderat i schattersöm, samt ett sannolikt franskt fajansfat med dekor i blått och genombrutet bräm. En mycket värdefull illustration till stormaktstidens borgerliga standard utgör en servett av helmönstrad linne-dräll, märkt 1658, vars första kända ägare är Västerviksborgmästaren Sven Johanssons dotter Margaretha Svendsdotter, f. 1723, som gifte sig 1742 med baron Johan Duwall. Ungefär jämnårig med servetten är ett tapetfragment, återgivande en hjortjakt med damer och herrar i tidens eleganta modedräkter. Den hör till den långsmala gobelintyp som i fullständigt skick kan vara tre à fyra meter lång och har nära förebilder i bevarade exemplar på kontinenten.

1700-talet. Äldst bland dessa förvärv är sannolikt en praktfullt skulpterad och förgylld spegel i Burchardt Prechts stil, vilken ingår i fröken Ellen Thollanders samling. I den kungliga gåvan återfinnes fyra föremål som likaledes härstammar från 1700-talets början. Det är ett stop av lergods, märkligt därför att det trots sin enkelhet utrustats med ett elegant silverlock, en fransk fajanstallrik fylld med naturalistiskt återgivna oliver, en snidad dryckeskanna av masur samt en s. k. presenterbricka av blåsigt och grönskimrande glas. Liksom det intressanta saltkar vilket direktör Åke Rockström överlämnat som gåva, kan denna bricka mycket väl vara tillverkad vid Kungsholms glasbruk.

Från samma tid härstammar två franska fajanstallriker med régencydekor i blått samt Erik Sparres och Christina Beata Lillies alliansvapen, inköpta i konsthandeln. När man i Sverige inom de förmögnare klasserna ville övergå från tennet till keramiskt servisgods, måste man före Rörstrandsfabrikens tillkomst (1726) begagna sig av utländsk vara.

Två trekantiga spelbord för det under 1700-talet mycket populära spelet l'hombre har under året inköpts i antikhandeln. Fröken Olga Trägårdh har överlämnat en gustaviansk vagga, härstammande från Ystad. Genom testamente av framlidne banktjänstemannen Carl Edman, Stockholm, har museet erhållit en gustaviansk spegellampett.

Det gångna året har inbringat en rik skörd av Grill-minnen som givetvis kommer att vidarebefordras till Svindersvik. Äldst är ett vackert drivet och fasonerat handfat av mässing, vilket märkligt nog ingick i den kungliga gåvan. Rangplatsen intas dock av de fem pjäserna ur Anna Johanna Grills ostindiska teservis i den tholländerska samlingen. De finns avbildade i förra årgången av Fataburen, sid. 103. Samma ursprung har ett fat och en tallrik ur en annan av de blåvita Grill-serviserna, liksom ytterligare en del ostindiskt porslin, som en gång kan ha tillhört familjen. Detta gäller även en ståtlig lackerad byrå med kineserier i guld, vilken med säkerhet kan följas tillbaka till Gustaf Tham, måg till Abraham Grill d. y. Ett vackert exemplar av Sergels porträttmedaljong av Anna Johanna Grill (III) är en gåva från släktens nuvarande huvudman direktör Claes Grill.

Tre par glaslampetter har inköpts i antikhandeln för att enligt de gamla inventariernas anvisningar pryda de målade pilastrarna i Svindersvikpaviljongens stora sal, likaså fyra 1700-talskakelugnar, vilka stammar från det Grillska huset vid Stortorget. Två av dem har redan placerats på Svindersvik, medan de övriga två lagras för kommande behov.

Från den De Geerska epoken på Svindersvik härstammar ett mycket intressant rokokospelbord av ek, två skinnklädda silver-schatull, några pjäser ur en Wedgewood-servis samt en kopparkastrull. Allt detta har godhetsfullt överlämnats av fröken Louise Wachtmeister på Christineholm jämte prover på taftgardiner.

Även Tyresö slott har under året tillförts en förnämlig gåva. Hovstallmästaren friherre Wilhelm von Essen har överlämnat två italienska byster av marmor föreställande Apollo och Diana samt Alexander Roslins porträtt av Ulrik Scheffer i en samtida förstklassig kopia. Bysterna, som står på gustavianska plintar, hemfördes sannolikt från Italien av Gustav III vilken skänkte dem till sin vän Ulrik Scheffer.

Överstekammarherren friherre Reinhold Rudbeck har överlämnat två fragment av en gyllenläderstapet från Edsberg, vilka är av stort intresse; det ena bär nämligen på baksidan en stämpel med texten "Stockholm april 1754". På detta sätt daterade gyllenläder är synnerligen sällsynta. Samma årtal bär en förgylld silver-

Ett par romerska marmorbyster föreställande Apollo och Diana har av friherre Wilhelm von Essen skänkts till museet och placerats på Tyresö.

sked, stämplad av J. D. Schwart i Karlskrona, vilken skänkts museet av civilingenjör Sigurd Edholm, Stockholm. När den tillkom, var kontrollstämplarna nyligen införda, vilket måhända är förklaringen till att denna sked märkligt nog stämplats med tennstämpeln i stället för med den lagenliga "kattfoten" (tre kronor).

Redan under renässansen blev det populärt att allegoriskt framställa de fyra världsdelarna; motivet odlades särskilt under barocken och levde kvar ännu under rokokon. Australien, som upptäcktes sist, tycks man i det längsta ha vägrat att räkna med. Museet har under året förvärvat en vacker serie väggfält som blott lider av det felet att Europa saknas. De tre dukar som bevarats är utsökt målade med de avlägsna världsdelarnas lockande exotika; de omges av målade rokokoinramningar.

Årets textila 1700-talsförvärv är mycket rika. Nattmössan var som bekant förr ett vanligt plagg som man bar hemma i stället för den obekväma peruken. Fru Ebba Geijer har överläm-

nat två intressanta exemplar av röd sammet med guldtrådsbroderier, vilka enligt traditionen tillhört fältmarskalken Samuel Gustaf Stjerneld. De bör ha tillkommit på 1730-talet men har olika snitt, den ena med kullen i ett stycke, den andra i kilar. En duk av vitt siden med applikationsbroderier i klara färger är daterad 1740; den har en blomsterurna i mitten och stora hörnblommor samt mindre, strödda blomkvistar. Från århundradets mitt är ett välbevarat stickat vitt sidentäcke med kattunsfoder, en gåva av fru Elin Hallberg.

En stolklädsel till en liten fåtölj, broderad med blommor och band i petit point, kan dateras till 1770-talet. Den är fullständigare och bättre bevarad än någon av museets övriga broderade stolklädselar från gustaviansk tid, vilket gör den till ett mycket välkommet förvärv. Fru Signe Andersson, Villa Kåa, Djurgården, har överlämnat ett parti röd sidendamast med grenverk, blommor och fjärilar i vitt, vilket enligt traditionen skall ha utgjort innerbeklädnaden i det tält som Gustav III använde under det finska fälttåget 1788. Från ingenjör Erik B. Nestius har kommit en liten kofta i 1790-talets snitt, sydd av ett äldre plagg av gult siden med sticksöm och broderad bård, och från fröken Maria Hertzman en rik samling dräktdelar, ett par örngott samt andra textilprover från 1700-talet.

1800-talet. Seklets förra del representeras av en soffa, en stol, en taburett samt en spegel i empire som ingår i framlidne banktjänstemannen Carl Edmans testamentariska gåva. En praktfull mahognysäng i empire, vilken en gång stått på Skogaholm, har inköpts. I den kungliga samlingen ingår från denna tid bl. a. några sängvärmare av tenn samt ett par praktfulla nattlampor av brons med transparenta skivor av mjukt porslin samt små förgyllda kannor, i vilka en dryck för natten hålles varm av ljusvärmen. En ljusstake av brons har en skärm med en bild av Haga-paviljongen. Museets minnesgode vän herr David Carlsson, Ulriksdal, har detta år skänkt oss två trumpetformade glasflaskor, av vilka den ena bär den talande inskriptionen "Gammalt Sädes Bränvin Er Rehnberg Söderköping".

Fru Dora Lamm har överlämnat ett par ljus med raffinerad empiredekor, vilka sannolikt tillverkades på 1820-talet i Samuel

Ludvig Lamms fabrik på Södermalm. Det är givetvis ytterligt sällan så förgängliga ting bevaras i 130 år. Fru Lamms värdefulla gåva utgör en nära nog unik illustration till elegansen i de prydnadsljus som ofta krönte Karl Johanstidens ståtliga stakar.

Porslinet intar en mycket framträdande plats i årets 1800-talsförvärv, vilket delvis står i samband med förra årets utställning av svenskt 1800-talsporslin. Den kungliga gåvan omfattar ett tiotal sällsynta Rörstrandspjäser från 1830- och 40-talen, bland vilka toaletgodset dominerar. Två tallrikar med bilder av de unga prinsarna Carl och Gustaf avtecknande sig mot Logårdsbarriären bär ävenledes Rörstrandsmärket, liksom en enkel servis, prydd endast av initialerna GOC, en gång prinsarna Gustafs, Oscars och Carls barnservis. Samlingen innehåller ytterligare tre prydnadspjäser från Rörstrand, medan Gustavsberg endast råkar vara representerat av ett askfat i form av en livboj med namnet på Oscar II:s lustyacht Drott. Ytterligare finns en engelsk tekopp med Oscar I:s och drottning Josefinas porträtt, en fransk toalettservis samt vackert kaffeporslin från Meissen. Under året har vidare inköpts ett stekfat från Rörstrand med en tidig version av det berömda Willow-mönstret samt en Gustavsbergsterrin med Stockholmsmotiv från 1840-talet.

Styrelsen för Stockholms Borgerskaps Änkhus har som resultat av en vindsröjning överlämnat ett stort antal prydnadsföremål som hemmets pensionärer lämnat efter sig. Porslinsvaser i form av svanor och andra överraskande naturalistiska former dominerar. I övrigt innehåller samlingen en rik sortering av de klockstall, nipperaskar och souvenirer som var så typiska för 80-talets byråar och ateniener.

Gjutjärnet spelade en stor roll under 1800-talet, även då det gällde prydnadsföremål. Doktorinnan Elsa Holm, Oskarshamn, har skänkt en ljuskrona av gjutjärn, vilken bör ha tillkommit senast på 1870-talet, och direktör Tage Petterson, Stockholm, en toalettspegel i samma material, vars ram är utformad som en trofé med vapen och fanor.

1800-talssilvret omfattar detta år ett vackert skrivställ, stämplat av Frans Holm i Vadstena 1875, vilket är en gåva från kommandörkapten Gustaf W:son Lilliehöök, en tandborste, som till-

hört friherrinnan Alice Ridderstolpe och nu överlämnats av hennes son friherre Gustaf Ridderstolpe samt en blomskål av norskt silver i den kungliga gåvan. Den senare prydde dagligen Oscar II:s och drottning Sofias bord.

Även i rektor Nils Gabriel Anderssons gåva ingår en del keramiskt gods, i främsta rummet prydnadsblomkrukor från 1800-talets slut och 1900-talets början. De tillhör en grupp föremål som på grund av sin oansenlighet sällan bevaras. Dessutom förekommer en del prydnadsting typiska för tiden omkring sista sekelskiftet, såsom ett par glasrutor av färgat glas med landskapsbilder, skålar och vaser av nysilver samt gipsavgjutningar av populära konstverk.

En mindre grupp föremål från samma tid och av i stort sett samma slag har framlidna konstnärinnan Siri Schottes stärbhus skänkt museet jämte en del dräktdelar från 1800-talets senare del.

Doktorinnan Mathilda Louise Bergström har skänkt en dopklänning av vit linnong med bred bård i plattsöm och utskårssöm, vilken drottning Desideria gav sin kammarfru Flore Josephine Constance Pontus, givarinnans svärmoder. Broderiet är dock vida äldre än snittet och har säkerligen tidigare haft annan användning. Från fröken Berta Almqvist kommer en stor samling släktninnen som är av betydande värde tack vare de fylliga uppgifter givarinnan kunnat lämna om snart sagt varje föremål. Så levande och sakrika notiser från en tid som ligger mer än hundra år från vår egen är ytterligt sällsynta. Fru Elsa Borgström, f. Lagercrantz, har överlämnat fem damastservetter med Malla Silfverstolpes märkning.

Den kungliga gåvan innehåller en mängd inredningstextilier, såsom mattor, gardiner, dukar och prydnadsföremål från 1800-talets mitt och senare del. En serie draperier i haute lisse belyser väl periodens stilutveckling. Från tiden vid sekelskiftet stannar en hel rumsklädsel av högsta kvalitet, omfattande både tapeter och gardiner i haute lisse.

Även en rad första rangens konsthantverksalster från 1900-talet har tillförts samlingarna. Föreningen 1860 års män som under året upphört att existera har överlämnat sin ordförande-klubba, utförd av firma K. Andersson i silver och elfenben efter

ritning av årsbrodern Ferdinand Boberg. Från 1898 är en duk, komponerad av Agnes Branting och sydd av givarinnan fru Dora Lamm. Fröken Margit Hallberg har skänkt väggbonader från sitt föräldrahem med motiv ur Frödings Tre trallande jäntor, ritade 1902 av textilkonstnärinnan Anna Wettergren-Behm. Ingeborg Wettergren har broderat en liten kolt för sin brorsdotter, vilken denna, fru Gunilla Skawonius, nu överlämnat till museet. Från kung Gustafs dödsbo stammar två bonader, komponerade av Agda Österberg och Märta Måås Fjetterström. Fru Anna Sandberg är representerad med några av sina fint arbetade spetsar med bibliska motiv, vilka skänkts av fru Elin Sjöbergs dödsbo.

Skråavdelningen. Den 22 maj invigdes i närvaro av H. M. Konungen museets nyordnade skråavdelning. Den både till mängd och kvalitet synnerligen märkliga samlingen hade förut i olika etapper varit utställd i museet, först i den sal i kolonnvåningen, som nu tas i anspråk av dräktgalleriet, därefter i bottenvåningen, där nu föreläsningssalen är belägen. I samband med dennas tillkomst beslöts en omdisponering av bottenvåningens södra del, och det intill föreläsningssalens förрум belägna stora utrymme, som dittills tjänat som magasin för kistor, tömdes och inreddes under loppet av 1950 och våren 1951.

Samtidigt som det var önskvärt att ställa ut samlingen i dess helhet ville man trots det begränsade utrymmet söka ge en pedagogiskt god framställning av skråväsendet, sådant det kan uppfattas genom sina materiella minnen. Man ville också i görligaste mån skona den Clasonska arkitekturen med dess välproportionerade valv från påträngande monterarrangemang. Allt detta ställde vissa krav på avdelningens utformning. Den från entrén först synliga delen av utställningen är inrymd i glasmontrer och belyser dels individens liv, hans utveckling från lärling till mästare, och de kvalitetskrav som ämbetet och samhället ställde på honom, dels i montrerna runt pelarna skråkollektivens organisation och arbete. I den stora fondmontern är välkommorna av tenn och silver utställda som i en skattkammare.

I de tre valvkvadrater, som ligger vid sidan av denna avdel-

nings huvuddel, befinner sig de många skrålådorna. De viktigaste och praktfullaste av dem står i grupper på piedestaler ute på golvet, medan huvuddelen vilar på konsoler runt väggarna och uppåt de höga valven. Avsikten har varit att skapa ett visbart kistmagasin eller — om man så vill — en magasinmässigt gjord utställning av kistor.

På ett särskilt bord mitt på golvet står ett lätt hanterat register över alla lådorna. Här kan man snabbt få fram yrke och ursprung för en bestämd kista, man kan slå upp alla kistor från ett visst yrke eller en viss stad osv.

I den stora silvermontern har tillämpats en av intendenten Bengtsson efter professor John Tandbergs anvisningar utprovad metod för skydd av silver emot svärtning genom blysockerimpregnering av monterklädseln.

Inredningsarbetet har letts av intendenten Bengtsson. Nordiska Kompaniet har levererat montrar och armatur efter ritningar av arkitekterna Bertil Söderberg (†), Ingmar Benckert och Bertil Brisborg.

Förutom föreståndaren, förste intendenten Hellner, har under året intendenterna Bengtsson och Lagerquist, amanuenserna Haze-lius-Berg och Lagercrantz samt under del av året fil. kand. Barbro Eriksson, f. Svenngård, och fil. kand. Elisabet Stavenow tjänstgjort vid högreståndsavdelningen. Med arbete på redigeringen av en ny upplaga av Gustaf Upmarks Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850 har under hela året varit sysselsatt fil. kand. Kersti Holmquist, f. Wallér. Likaledes med avlöning från särskilt anslagna medel har fil. kand. Inga Ehrenborg, f. Strandgren, under en del av året arbetat med vissa forskningar angående porslinsfabrikationen i Sverige, huvudsakligen under 1800-talet.

Skansen

Kulturhistoriska avdelningen. Den kontinuerliga vården av de kulturhistoriska byggnaderna har under året huvudsakligen varit av mindre omfattning. Bl. a. har Laxbrostugans torvtak partiellt omlagts, vedtaket på bastun i Älvrosgården förnyats och vissa partier av Hällestadsstapelns syllram förstärkts.

Soldattorpet har länge legat otrevligt inklämt vid vägen till Hällestadsstaplén. Genom att vägen nu omlagts har tomten fått en naturlig utformning och kunnat omges med täppa och gårdesgård.

Vården av Nordiska museets byggnader i landsorten, som ävenledes sorterar under avdelningen, har liksom under föregående år främst berört Härkeberga gamla komministergård i Uppland och Svindersvik i Nacka. I Härkeberga har de sedan 1947 pågående underhållsarbetena huvudsakligen gällt manbyggnaden och ladan. Herr Albin Rylander har härvid liksom tidigare på ett synnerligen förtjänstfullt sätt fungerat som museets kontrollant.

På Svindersvik har reparationen av den gamla trädgårdsmästarbostaden fullbordats. Vidare har arbetena i den s. k. paviljongen under året fortsatts. Därvid har framtagning och konservering av de gamla inredningarna kunnat fullföljas inte endast i den stora salongen utan även i förstugan och tre små kamrar i den södra rumsfilen. Samtliga dessa rum har också möblerats i enlighet med 1787 års bouppteckning, främst med möbler som ingick i förvärvet av Svindersvik. Även vissa utvändiga underhållsarbeten har påbörjats.

I Seglora kyrka har högmässogudstjänst varit anordnad varje sön- och helgdag under året, varvid i främsta rummet präster från Stockholm medverkat. Under sommarmånaderna har i samarbete med Stockholms Kyrkobroder aftonböner hållits. Vidare har kyrkan sammanlagt 97 gånger upplåtits för vigslar.

Skansens klädkammare har liksom föregående år bedrivit en omfattande uthyrningsverksamhet och därigenom varit föreningar och sammanslutningar av skilda slag behjälplig med dräkter till parader, krönikespel o. d. Klädkammaren har som vanligt i viss utsträckning mottagit dräkter och dräktdelar som gåvor.

I samarbete med Stockholms läns och stads hemslöjdsförening har anordnats kurser i spånad, vävnad, växtfärgning och halmarbeten.

Föreståndare för avdelningen har varit förste intendenten André. Assistenten Sjöqvist har handlagt frågor rörande byggnadernas inredning och möblering, musikdirektör Gunhild Sche-

din (t. o. m. den 30 sept.) och kantor Gustaf Hellblom (från den 1 okt.) ärenden rörande Seglora kyrka. Fröken Schedin, som i april 1949 tillträdde organistbefattningen men nu avflyttat från Stockholm, har förut under ett par årtionden nedlagt ett uppoffrande arbete till främjande av musiklivet vid Nordiska museet, ej minst i form av musikstunder i museets hall. Skansens kläd-kammare har dirigerats av fru Palmé.

Restaurang Solliden. Det mest omfattande arbetet inom institutionen har gällt den under 1950 påbörjade ombyggnaden av Sollidsrestaurangen, vars första etapp omfattade köks- och ekonomilokalerna. Taklagsöl för denna del av byggnaden kunde firas den 11 maj. Den nu pågående andra etappen omfattar matsalarna utmed den västra, mot Sollidsplatån vettande fasaden samt planering av omgivningarna. Man hoppas livligt att restaurangen skall kunna återöppnas våren 1952.

Skansens observatorium har under vinterhalvåret varit tillgängligt för allmänheten varje stjärnklar torsdagskväll. Förevisningar har anordnats bl. a. för skolor, under ledning av kamrer Gustaf Lundgren.

Naturhistoriska avdelningen. Bland Skansens däggdjur har följande fått ungar: babian, grön markkatta, isbjörn, brun björn, kronhjort, dovhjort, ren, visent, gotlandsruss, får, get och vildsvin.

Älgkon Greta född på Skansen 22/5 1935 avlivades den 31/8 1951 på grund av åldersdegeneration. Hon har fött icke mindre än 21 kalvar, varav 9 gånger tvillingar och 3 gånger en kalv. Sista sommaren av hennes liv magrade hon mycket och det var tydligt, vilket också besannades efter döden, att hennes tänder var totalt utslitna och att hon ej kunde tillgodogöra sig födan.

Bland fågelarterna har häckning förekommit hos häger, berguv, grågås, blåsgås, tamgås, knölsvan och påfågel. Blåsgässen, som till ett antal av c:a 12 st. fanns på Skansen under hösten 1950 försvann i mitten av december. En del av dem stannade i vattnen söder om Djurgården och har troligen givit upphov till en del

notiser om flygande grågäss under vintern 1950—51. I mitten av maj observerades sju fria bläsgäss i Skansens dammar. Tre par av dessa häckade, ett par på taket av Hornborgastugan, ett på taket av handelsboden i stadskvarteret, men det tredje paret lyckades ej finna någon häckplats. De förstnämnda paren kläckte var sin unge, av vilka dock endast en förblev vid liv. För närvarande (slutet av oktober) finns sju fria bläsgäss på Skansen. Ett grågåspar häckade på en holme i Motjärn. Här inträffade det egendomliga förhållandet att en bläsgås som är vingklippt slöt sig till grågässen och alternerade med honan i att ruva äggen. Av de sex äggen kläcktes två, men endast en gåsunge överlevde de första kritiska dagarna. Bläsgåsen accepterades emellertid som biträde i familjen och fortfarande går grågåsparet med sin enda unge samt bläsgåsen. Även resultatet av tamgässens häckning blev mager. Det vill synas som om den kalla och sena våren orsakat dessa dåliga resultat.

Bland gåvor kan nämnas apor av olika arter, däribland 10 st. Rhesus (från direktör Axel Reventlow, Köpenhamns Zoo), knölsvanar, undulater och andra papegojor samt ett russ-sto; bland inköpta djur: tjurkalv och kviga av älg, ungar av gråsäl och vikare, ormvråkar, pilgrimsfalkar, russhingst och shetlandshingst samt en treårig elefant (hona) Fatima född i Siam. Fatima avhämtades i Hamburg och ankom till Skansen den 14 april. Under året har 1 tjur, 1 tjurkalv, 3 kor och 2 kvigkalvar av visent försålts till generalkonsul Axel Ax:son Johnsons djurpark vid Avesta samt förflyttats dit.

Genom anläggning av en ny djurhage för kronhjortarna norr om Bellmansroporten har visenterna kunnat överföras till den tidigare kronhjortshagen. Det av visenterna förut disponerade området intill Torslunden har därefter börjat friläggas och återföras till ett mer naturligt skick i syfte att tjäna som tomtmark för den blivande Värmlandsgården.

Den naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Fries. På grund av sjukdom har han under hela året åtnjutit tjänstledighet, varvid förre kommandörkaptenen Gustaf W:son Lilliehöök tjänstgjort som vikarie.

Högtidligheter, fester och övriga programinslag under år 1951. Den 27 maj 1951 hade 50 år förflutit sedan Artur Hazelius slutade sin levnad. Han dog mitt i sitt eget rike i den byggnad, Gula huset på Skansen, dit han flyttat två år efter det att portarna slagits upp för allmänheten år 1891. Institutionen högtidlighöll nyssnämnda dag minnet av sin grundare bl. a. med att i Nordiska museet avtäckta en rekonstruktion av tablån "Lillans sista bädd" (jämför sid 189), som Hazelius anordnade vid världsutställningen i Paris 1878 och sedan uppställde i museets första utställningslokaler vid Drottninggatan.

Efter avtäckningsceremonien i Nordiska museet ägde en högtidlighet rum vid graven på Skansen med tal av ordföranden i Nordiska museets nämnd professor Sven Tunberg samt kransnedläggning. Flottans musikkår och Skansens koralkör medverkade. Vid Hovkapellets konsert samma dag på Solliden sjöng operasångaren Hugo Hasslo "Gården" ur Gunnar Mascoll Silfverstolpes och Ture Rangströms Skansenkantat, skriven och första gången uppförd vid 100-årsjubileet av Artur Hazelius' födelse 1933.

Det ordinarie programmet började vid årsskiftet 1950—1951, som högtidlighölls på traditionellt sätt med nyårsbön, eldar, lekar, musik och klockringning. Olov Widgren läste Tennysons "Nyårsklockan" från Tingsvallen.

Djurgårdens I. F. hade arrangerat det sedvanliga "Skansenloppet" den 4 februari. Konsums och Morgon-Tidningens familjesöndag "Lek i snö" ägde rum den 18 februari med bl. a. helikopterlandning på Tingsvallen. Skridskobanor för barn har varit anordnade på Karpdammen och på planen framför Seglora kyrka. Av sportevenemang var som vanligt Typernas gångtävlan förlagd till Skansen den 1 april och Sleipners terränglöpning ägde rum den 22 april.

Dansen med respektive Thore Ehlings orkester och Eric Östs spelmanslag började den 28 april och Flottans musikkår den 29 april. Restaurang Solliden öppnades redan den 22 april, på grund av ombyggnaden dock endast för konditoriservering. Valborgsmässoafton firades på traditionellt sätt med studentuppmarsch etc. och blev som vanligt inledningen till sommarsången, ehuru

de regelbundna kvällsprogrammen på grund av den kyliga väderleken ej kunde börja förrän i slutet av maj.

Det första stora programmet var förlagt till Kristi himmelsfärdsdag, då nykterhetsfolket hade sin sedvanliga fest. Den 5 maj ägde De militära kamratföreningarnas vårparad rum under stor tillslutning. Norges nationaldag den 17 maj firades av den norska kolonien. Skådespelarnas Djurgårdsmässa anordnades den 19 och 20 maj.

Försommarens otvivelaktigt största evenemang var den fest som Internationella Godtemplarorden arrangerade söndagen den 3 juni i samband med sitt 100-årsjubileum och som bevistades av H. M. Konungen. Tal hölls av statsminister Tage Erlander, landshövding Ruben Wagnsson och undervisningsrådet Ragnar Lund. I det rikhaltiga programmet som gynnades av ett strålande väder ingick bl. a. teaterföreställningar åskådliggörande moment ur godtemplarordens historia. Svenska Flaggans dag den 6 juni firades med en fanparad kallad "Hyllning till Sveriges flagga" och utförd av medlemmar i Sveriges Lottakårer. Vid årets studenters fest den 8 juni hölls hälsningstalet av rektor K. E. Näsmark och för övrigt medverkade Akademiska kören. Svenska Ungdomsringen och Stockholms Spelmansgille hade sin årliga fest söndagen den 10 juni. Programmet upptog utom folkdans och folkmusik även folkvisedans av Färöbor. I samband med Nordiska sångarfesten i Stockholm var anordnad en konsert på Solliden den 15 juni. Svenska Missionsförbundets ungdomsorganisationer hade ordnat möte i Sommarhagen den 16 juni.

Midsommaren firades på traditionsenligt sätt med lekar och dans kring majstången, sång och musik samt en stämningsfull högtidsstund med klockringning från Håsjöstapeln kring midnatt. Frälsningsarméns årshögtid ägde rum den 2 juli. På Amerikas nationaldag den 4 juli var anordnat ett festprogram med tal av ambassadör W. W. Butterworth och professor Bertil Ohlin. Ett program med franskt inslag — "Chansons d'amour" och rokokodanser — uppfördes på Frankrikes nationaldag den 14 juli. Den 26 juli var som vanligt ägnad Bellman. Maria Ungdomsråd hade tillsammans med Aftontidningen arrangerat ett program den 6 augusti och Radiotjänsts populära "Karusellprogram" med Len-

nant Hyland som konferencier hade en lyckad Skansenpremiär den 11 augusti. Stockholmspolisens fest dagen därpå blev en stor publikframgång. Vid Stockholms Fackliga Centralorganisation och Morgon-Tidningens folkfest den 19 augusti var statsminister Tage Erlander huvudtalare. Telefon AB L M Ericssons fritidskommitté anordnade sin femte LM-dag på Skansen den 26 augusti under särskilt högtidliga former på grund av koncernens 75-årsjubileum. Barnens Dags stora festprogram ägde rum den 1 och 2 september, medan Frikyrkofolkets dag firades under livlig anslutning den 9 september. Påföljande söndag (16/9) var ägnad dels den numera årligen återkommande Sverige-Amerikadagen, dels Sångens dag, som båda samlade en stor publik. Ett nytt programslag gick av stapeln påföljande söndag den 23 september då Ridfrämjandet slog ett slag för denna sport. Stockholmsmusikernas festspel den 30 september avslutade som vanligt sommarsäsongen. — Julmarknaden hölls den 2 december.

Säsongsens övriga mer eller mindre regelbundet återkommande programpunkter har varit torsdagarnas musiktävlingar med Per Lindfors, fredagarnas "lekvall" med Knut Ringqvist, frågesport med Gösta Knutson, teatertävlingar med Guido Valentin samt allsång med Calle Reinholdz, Bertil Rask och Martin Lidstam.

Flottans musikkår med Gustaf Svensson som dirigent har svarat för den dagliga musiken undantagandes måndagarna. Stockholmspolisens och Avesta Jernverks musikkårer har vikarierat under semestertiden. Övriga gästutträdande musikkårer har varit Bjølsen Skoles guttemusikkorps från Norge, Finska Gummifabriks AB:s hornorkester från Helsingfors, Hammarby-Skarpnäcks gossorkester, N. K:s musikkår, The Royal Marine Band från det engelska krigsfartyget H. M. S. Indomitable, Rjukan Guttemusikkorps från Norge samt Svea Livgardes musikkår. Thore Ehrling och Curt Söderlind har svarat för den moderna dansmusiken och Eric Öst för den gamla på Bollnästorget. På måndagarna har Svenska Ungdomsringen anordnat sedvanliga kurser i gammal dans på Gamla Tivoliområdet och i samband därmed en svängom för allmänheten. Cederbergs kapell har svarat för musiken vid dessa tillfällen.

Under året förekom 10 folksöndagar, varav 6 under sommar-

halvåret, och 20 s. k. 25-öresdagar, varav 10 under sommarhalvåret.

Kungl. Hovkapellet och Konsertföreningens orkestrar har liksom förr givit ett flertal populära konserter. Dessutom har LME-orkestern, Arne Domnerus' orkester och Stockholms Frikyrkorkester medverkat vid särskilda tillfällen. Dirigenter för hovkapellet har varit Sixten Ehrling, Pierino Gamba och Nils Grevillius samt för Konsertföreningen Sixten Ehrling, Sten Frykberg, Carl Garaguly, Tor Mann, Lennart Nerbe och Gunnar Staern. Som solister vid Konsertföreningens konserter har medverkat Sixten Ehrling, Greta Eriksson, Ann-Mari Fröier och Hans Leygraf.

Solistkonserter har dessutom givits av Jussi Björling, Eedo Karrisoo, Dora Lindgren, Sven Nilsson och Bernhard Sönerstedt. Med egna program har framträtt Anders de Wahl, Karl Gerhard, Nils Hultgren, Operabaletten under ledning av Cissi Olsson-Åhrberg, Povel Ramel och Kvartetten Synkopen.

I samband med andra konserter och underhållningsprogram har bl. a. medverkat: Edvin Adolphson, Einar Beyron, Edith Oldrup-Björling, Gösta Björling, Åke Collett, Flickery Flies, Sigge Fürst, Carl-Henrik Gillberg, Per Grundén, Hanser Lina Göransson, Carl-Axel Hallgren, Hugo Hasslo, Brita Hertzberg, Folke Jonson, Stig Järrel, Gurli Lemon-Bernhard, Svenska Folkdansens Vänner, Bette Wermine och Arne Wirén.

Följande sångkörer har medverkat under sommaren: Akademiska kören, danska maskören "Bel Canto", Bellmaskören, Bergens Ynglingaforenings Sangkor, Brages Sångkör från Vasa i Finland, Dalakören, Frikyrkofolkets körer, Hallands Körförbund, Isfjordens Damkör, Åndalsnes, Norge, Jämtlands Körförbund, Jönköpings läns Körförbund, K. F. U. M.-kören, Nykterhetsfolkets körer, Oslo Fagforenings Sangforening, Stockholms gosskör, Stockholms Körförbund, Stockholmspolisens Sångkör, Stockholms Studentsångarförbund, Stockholms Sångarförbund, Kvartetten Synkopen, Vordingsborgs flickkör, Danmark, Värmlands Körförbund, Växjöbygdens Körförbund.

Vid de olika gårdarna har spelats folklåtar och berättats historier på landsmål av bl. a. Delsbostintan, Holaveds Olle Ek, Axel

Myhrman, Theodor Ohlsson, Ester och Jon-Erik Öst samt Eric Öst.

Gymnastikuppvisningar har gjorts av bl. a. Hermes kvinnliga elittrupp, Ildas flicktrupp, K. F. U. M.-gymnasterna, Sofia-flickorna, Studenternas kvinnliga elittrupp och Uppsala kvinnliga studenttrupp.

Skansens folkdanslag och ringleksbarn samt lag från Svenska Ungdomsringen har dagligen under sommarmånaderna visat svenska folkdanser och lekar. Dessutom har LME:s folkdanslag, Nykterhetsorganisationernas folkdanslag, Orsa Folkdansgille samt University Scottish Dancers gästspelat.

Skansenteatern har varit upplåten åt produktionsledaren Lorens Marmstedt och fru Barbro Kollberg, vilka i år givit operetten "Värdshuset Vita Hästen" av Ralph Benatzky.

Skansens Vaktparad under löjtnant Ivar Lundgrens ledning har varje sommarsöndag — utom i juli — marscherat från Djurgårdsbron till Bollnästorget och även medverkat i ett barnprogram, byggt på Karin Fryxells bok "Sotlugg och Linlugg på Skansen" och uppfört av Skansens ringleksbarn under ledning av "Kulörten" Andersson.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program har i samråd med ekonomidirektören Scherling närmast svarat amanuensen Tullander och kapten Gustaf Blomquist, som under sommarmånaderna tjänstgjort som inspektör på Skansen, samt fru Palmé.

T y r e s ö

Slottet har liksom tidigare varit tillgängligt under sommarsöndagarna och i mån av möjlighet även på vardagarna. Besöks-siffran i själva byggnaden uppgick till 4 567 och i parken 3 142. Samtliga de rum som är avsedda att visas för allmänheten är nu restaurerade. "Blå salongen" har fått ett mycket värdefullt konstnärligt tillskott genom de sid. 204 omtalade tvenne bysterna som hovstallmästaren friherre Wilhelm von Essen skänkt till Nordiska museet. Placeringen på Tyresö slott motiveras av det förhållandet att bysterna utgör en gåva från Gustav III till riksrådet Ulrik

Scheffer, vars broder Carl Fredrik Scheffer länge ägde och bebodde Tyresö.

I egenskap av slottsvaktmästare har förste expeditionsvakten Arvid Caster under året haft närmaste uppsikten över byggnaden och dess inventarier. Slottsträdgårdsmästare har varit herr Hugo Alenby.

Julita gård

Samlingarna därstädes har varit tillgängliga dagligen under tiden 13 maj—16 september jämte söndagarna 23 och 30 september. Antalet besök under denna tid uppgick till 42 450 i museet "Skansen" och 31 320 i herrgårdshuset eller sammanlagt 73 770. Jämfört med frekvensen under närmast föregående år utvisar årets resultat en ökning med i det allra närmaste 11 000 besök. Gamla fattigstugan vid Nybble har som tidigare under åren avgiftsfritt hållits öppen för allmänheten. Vårdshuset vid Julita har varit öppet under tiden 1 maj—23 september.

Den kristliga gymnasiströrelsens årligen återkommande sommarmöte hölls 13—19 augusti med såväl manliga som kvinnliga deltagare från hela landet under ledning av docenten Stig Lindholm, Uppsala.

Reparationer på arrendegårdar och hyreslägenheter har kunnat fortgå. I sädesmagasinet vid huvudgården har sålunda byggts in en modern torkanläggning. Vidare har den gamla väderkvarnen — sedan länge ur bruk och numera betraktad som ett kulturhistoriskt monument — grundligt reparerats och bl. a. försetts med ny spånbeklädnad. Arbetet med iståndsättandet av den gamla ängsladan vid Granlund, vilken är en sällsynt relik av ett äldre byggnadsskick på orten, har påbörjats.

Under året har Julita gård förlorat två trotjänare, nämligen byggmästaren Alfred Gustafsson och torparen Erik Olsson. Den förre var löjtnant Bäckströms mångårig medhjälpare vid uppförandet av de gamla stugorna och av museibygnaden. Olsson var den nitiske vårdaren av Nybble gamla fattigstuga. Saknaden efter dessa båda hedersmän är stor.

Liksom tillförne har intendenten Lagerquist varit Nordiska museets representant på gården. Skogsförvaltningen och över-

synen av arrendegårdarna har omhänderhaft av forstmästare Axel Gustawsson, Gnesta.

Arkivet

Bland större arbetsuppgifter som under året slutförts märkes uppordnandet av Karl-Erik Forsslunds arkiv, omfattande bl. a. omkring 9 000 brev som förtecknats och registrerats. I samband med förvärvet av en läsapparat för mikrofilm har en avdelning inom negativarkivet öppnats för förvaring av dylika filmer.

Av nyförvärv må särskilt nämnas en gåva av fröken Ellen Thollander, Stockholm, av en större samling amatörkonst från 1800-talets förra del, teckningar, akvareller och laveringar i skissböcker och portföljer utförda av olika medlemmar av släkten Leijonmarck. Bland inköpen märkes en skissbok med teckningar av kapten Christian Staaf 1849, tuschteckningar av J. P. Lefrén och en akvarell av A. C. Wetterling, Bakdag på Elfsala 1853. Genom inköp har vidare förvärvats en volym räkenskaper rörande C. G. Wattrangs fideikommiss 1728—1751 och ett brev om 46 kvartosidor från komministern Pehr Frigelius med en detaljerad beskrivning av en resa till Gotland år 1806.

Lapska arkivet har som gåva från Luossavaara-Kiirunavaara AB genom direktör Erland Waldenström erhållit bildoriginalen till Johan Turis bok "Muittalus samid birra" samt ett antal opublicerade teckningar av samme lapske tecknare.

Arkivet har föreståtts av intendenten Lundwall i egenskap av arkivarie. För olika avdelningar har svaret: för bildarkivet amanuensen Liedgren, för Etnologiska undersökningens arkiv förste intendenten Granlund, för det lapska intendenten Manker och för de folkloristiska samlingarna assistenten Carl Herman Tillhagen. Inom arkivet har under delar av året tjänstgjort fil. kand. Marianne Olsson, f. Hagström, fil. stud. Skans Torsten Nilsson, fru Anna Berndt och fröken Marion Montelius.

Biblioteket

Den internationella kongress för europeisk och västerländsk etnologi, för vilken redogöres på annat ställe i denna årsbok, kom

att starkt påverka biblioteksarbetets inriktning under större delen av året. Kongressdeltagarna hade nämligen utlovats en utställning av den efter kriget utgivna vetenskapliga litteraturen på kongressens ämnesområde, och det ankom på museets bibliotek att genomföra denna. Genom välvillig medverkan av institutioner, bokförlag och enskilda i in- och utlandet blev det möjligt att framlägga ett tämligen representativt urval av de senaste årens folkloristiska och etnologiska litteratur från flertalet europeiska länder och från U. S. A., inalles omkring 800 volymer. Tack vare denna bokutställning kunde också museet införliva åtskilliga hyllmeter värdefull ny litteratur och detta huvudsakligen i form av gåvor. Den till drygt 24 hyllmeter uppgående accession, som biblioteket kan redovisa för den här avsedda ettårsperioden, är mindre omfattande än vanligt men omsluter icke detta nya material; det är i skrivande stund ännu ej färdigbehandlat.

Antalet utlån har uppgått till omkring 7 000, varav 4 600 var lån utanför bibliotekslokalen.

Biblioteket har under året föreståtts av intendenten Jansson i egenskap av bibliotekarie med biträde av biblioteksassistenten Ehrnberg (katalogisering) och fru Forss (låneexpeditionen). Förra amanuensen Laura Stridsberg har tjänstgjort som semestervikarie.

U n d e r v i s n i n g s a v d e l n i n g e n

Femte klassen vid Stockholms folkskolor har under läsåret undervisats såsom tidigare år; den sjätte har däremot från och med hösten 1951 utbytt mot sjunde klassen. Det större antalet skolbarn i dessa åldrar har starkt ökat museielektionerna. Dessutom har såsom tidigare år på särskild önskan många speciella visningar ägt rum i Nordiska museet och på Skansen för andra undervisningsanstalter, korporationer, kongresser, militärförband eller grupper. Museielektorn har i viss utsträckning företrätt olika museer vid samarbetet med Stockholms Folkskoledirektion. I samarbete med Svenska Turistföreningen och Stockholms Skolresetjänst anskaffades under sommaren studentguider för landsortens skolresebarn på Skansen. Guiderna utbildades vid en särskild kurs under maj månad.

Under vårterminen ordnades en föreläsningsserie i museets auditorium om "Svenskt konsthantverk från Gustaf III till Gustav V" och under höstterminen om "Våra kläder och deras historia".

Undervisningsavdelningen har vidare handhaft museets bokförmädling såväl till allmänheten och bokhandeln som till bibliotek, folkrörelser och institutioner.

Avdelningen har under året föreståtts av intendenten Rehnberg i egenskap av museilektor. Vidare har här arbetat amanuensen Hallerdt, fil. kand. Ernst-Folke Lindberg, fil. stud. Skans Torsten Nilsson och Per Gräslund samt fil. kand. Elisabet Stavenow. För omhändertagandet av landsortens skolresegrupper under sommaren blev ett tjugotal tillfälliga krafter anlitade, huvudsakligen studenter vid Stockholms högskolor. Vid bokförmädlingen har fru Rosén tjänstgjort.

Den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning samt Institutet för folklivsforskning

Professor Erixon har fullgjort undervisning och examination såsom för en ordinarie lärostol i nordisk och jämförande folklivsforskning vid Stockholms högskola. Han föreläste vårterminen 1951 om "Etnologisk samhällsforskning" samt "Äktenskap och bröllop i nordisk sedvänja och tradition" och under höstterminen om "Folkkultur och centraltidrikerad kultur", och har dessutom lett seminarieövningar. Elevantalet har varit i genomsnitt omkring 20. Gästföreläsare har varit bl. a. Marcel Maget, Paris, och S. O'Duilearga, Dublin. Vid en del seminarieövningar har docenten Eskeröd medverkat.

Seminarieövningarna, som numera hålles varje vecka, anpassas efter aktuella behov och möjligheter och inrymmer under programmet "Valda ämnen inom nordisk och jämförande folklivsforskning". Under året hölls bl. a. följande föredrag: Klara Ullman: Studentbostäder i Uppsala förr och nu; Karl Malmsten: Teori och metod i Richard Weiss' bok *Volkskunde der Schweiz*; Per Uno Karpebäck: Liv och stil i den fria industrialismens stad;

Per Gräslund: Harstena i Östergötland (med demonstration av prins Wilhelms film om Harstena); Per Gräslund: Referat av kapitlen om arbetslivets miljö i den agrara köpstaden i Gregor Paulssons bok *Svensk stad*; Arne Biörnstad: Konstruktioner i gotländska järnåldershus; Anders Nyman: Referat av Staffan Tjernelds bok *Stockholmsliv*; Ernst-Folke Lindberg: Referat av kapitlen om heminredning och bostadsvanor i Gregor Paulssons bok *Svensk stad*; Björn Hallerdt: Referat av Arnold J. Toynbees bok *Kulturernas historia*; Referat av ämneskonferensen i nordisk och jämförande folklivsforskning med hjälp av magnefonupptagningar från konferensen; Séamus O'Duilearga, Dublin: Gaelic story telling; Albert Eskeröd: Årets fester, med demonstration av utställningen i Nordiska museet; Marcel Maget, Paris: Une enquête sur l'architecture rurale française, och L'étude comparative de l'architecture régionale; Skans Torsten Nilsson: Kring Nordiska museets specialfrågelista 153, Lysningsträd; Sigurd Erixon: Bykartor och utbredningskartor (med demonstration av utställning i institutet); Arne Biörnstad: Redskap från gården Alstäde 1¹⁰ i Frøjels socken, Gotland; Levi Johansson: Barnuppfostran i äldre tid; Hans Kruse: Från en resa i Österrike; Robert Pehrson: Plains Indians and Northern Lap kinship systems. A comparison; Eerik Laid: Storhässjan i Sverige; Gertrud Nyberg: En undersökning om de anställdas förhållanden vid en mindre slakterifabrik i Stockholm.

Docent Eskeröd har under såväl vår- som höstterminen lett "colloquier" över olika ämnen inom temat "Aktuella problem inom landsbygdens etnosociologi": Etno-sociologien och landsbygdens nuvarande kultursituation (Eskeröd), Hembygdsmuseum och bygdegård (Harry Jansson), Ordningsstadga och umgänges- sed på landsbygden förr och nu, en jämförelse (Ernst-Folke Lindberg), Idrotten som lek och tävling. En folkrörelses konturer (Björn Hallerdt) och Prästen i hans församling förr och nu (Alvar Alsterdal). Vidare har studiebesök och diskussioner ägt rum berörande årsfesternas sociala betydelse (Eskeröd) och Amerikansk kulturanthropologi (Robert Pehrsson från Chicago universitet), varjämte visning av jordbrukets utredningsinstitut ägt rum

i förening med genomgång av dess statistiska fältmetoder under ledning av institutets föreståndare H. Åstrand.

Under året har professor Erixon gjort studieresor till Danmark, Tyskland, Holland, Belgien, England och Irland. Besöket i sistnämnda land skedde på inbjudan av The Folklore Commission i Dublin, som på alla sätt medverkade till att göra resan så givande som möjligt.

I januari månad inbjöd de svenska akademiska lärarna i folklivsforskning sina kolleger i grannländerna till en fackkonferens under trenne dagar på "Vår Gård" i Saltsjöbaden. Det var den svenska delegationen av den Nordiska kulturkommissionen som tog initiativet härtill och beviljade nödiga anslag. Det organisatoriska arbetet för konferensen omhänderhades av Institutet för folklivsforskning. Föredrag hölls rörande principiella spörsmål, avseende såväl ämnets omfattning och undervisningen som publiceringsmöjligheterna. Omkring ett fyrtiotal personer deltog från samtliga nordiska länder. Förhandlingarna upptogs på magnefon som ställts till förfogande av Kooperativa Förbundet.

På initiativ av Unesco har undersökningar igångsatts rörande olika länders undervisning och forskning på det sociologiska området och professor Erixon, som utsetts som nationell rapportör för den "sociala antropologin", har färdigställt en utredning angående den svenska folklivsforskningens och den allmänna etnologins arbetsfält. Bidrag till täckande av kostnaderna härför har lämnats av Unesco genom International Sociological Association och av Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd.

En väsentlig del av Nordiska museets och institutets verksamhet under förra delen av året utgjordes av förberedelser till en internationell kongress för europeisk och västerländsk etnologi, vid vilken professor Erixon fungerade som president. Den genomfördes under medverkan av Nordiska museet och övriga på detta område verksamma vetenskapliga institutioner under tiden 26 augusti—5 september, de fem sista dagarna i form av exkursioner. I samband med kongressen utkom den första volymen av den internationella årsboken Laos, som understödes av Unesco och

redigeras av professor Erixon på uppdrag av Commission internationale des arts et traditions populaires (CIAP).

Institutets verksamhet i övrigt har fortsatt programenligt med utredningar rörande svenskt byväsen och byggnadskultur som huvuduppgifter. Vid sidan härav har arbetet med Atlas över svensk folkkultur fortgått; den skall börja tryckas 1952. Fältundersökningar har pågått i olika delar av Götaland samt i Dalarna. Värdefulla bidrag till institutsarkivet har inkommit från ortsmiddelare. I samband med byforskningarna har arkivmaterial i stor omfattning inlämnats.

Ekonomiskt understöd till institutet har månatligen lämnats av Samfundet för svensk folklivsforskning, för vilket institutet stannar i stor tacksamhetsskuld. Dess ordförande har varit f. d. landskamreraren J. G. Löwgren. Till fältundersökningar rörande svenska byar har medel erhållits ur Humanistiska fonden, varjämte Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd ställt belopp till förfogande för insamling av äldre och yngre byordningar.

Vid institutet har varit anställda som förste amanuens mag. phil. Helmut Hagar, såsom kanslibitråde fröken Lisa Löfman och som kontorsbiträden fru Margit Stoye och herr Åke Hermansson. Dessutom har under året såsom assistenter tjänstgjort professor Pauls Kundzins, mag. phil. Eerik Laid, fil. lic. Anders Nyman, professor Gustav Ränk, professor Karlis Straubergs, fil. lic. Ilmar Talve, samt såsom tillfällig arbetskraft fil. stud. Uno Karpebäck. Amanuensen Andemar har sedan 1941 haft sin arbetsplats förlagd till institutet och under denna tid gjort värdefulla insatser till institutets fromma såväl i institutets bibliotek som på annat sätt.

Utställningar

I museets sal för tillfälliga utställningar pågick till mediet av februari den av allmänheten synnerligen uppskattade utställningen "Svenskt porslin". Som illustration till de av Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund anordnade upplysningsdagarna i Nordiska museet i mars exponerade museet allmogetextilier, helgprydnader, husgeråd etc. ägnade att tjäna som inspirationskälla och historisk bakgrund för hemslöjdens nuvarande verksamhets-

former. Utställningen ordnades av intendenten Nylén och förste intendenten Eskeröd.

Årets sommarutställning var "Årets fester", som pågick från den 26 april t. o. m. den 26 september. Nordiska museets rika bestånd av föremål belysande detta område hade ej varit tillgängligt sedan 1939. Det var också av stort intresse för den internationella etnologkongressen att få studera detta material, så mycket mera som de vetenskapliga tolkningarna av årsfesternas tro och sed avsevärt ändrats sedan museets äldre permanenta utställning av detta material ordnades. Expositionen inleddes med våren (fastlagen, fastan och påsken) samt avslutades med tro och sed kring nyåret och julens slut. Kommissarie var förste intendenten Eskeröd.

Under senhösten var salen upplåten åt Livrustkammaren, som den 9 november öppnade utställningen "Till konung Gustaf V:s minne" vilken är avsedd att hållas öppen ett stycke in på 1952.

Liksom föregående år har tidskriften "Året Runt" ordnat en slöjdtävling för skolbarn vars resultat under sommaren expone-
rades i Nordiska museet.

Skansens utställningshall vid Huvudingången inrymde under sommaren en exposition belysande Telefon AB L M Ericssons historia. På ett populärt och estetiskt tilltalande sätt visades hur en världsomspännande storindustri byggts upp kring en teknisk uppfinning, utnyttjad av ett tekniskt och organisatoriskt geni. De modernaste automatkopplingarna och andra telefontekniska finesser kunde studeras i arbete genom att besökarna själva fick använda apparaterna.

I hallen ovanför rulltrappan pågick fram till medio av mars månad en utställning av ganska ovanligt slag, nämligen en presentation av föreningen SAFFT (Sveriges affischtecknares förening) och dess medlemmars produkter, som inte endast inskränker sig till affischer. I samband med utställningen hade anordnats ett experiment efter schweiziskt mönster, avsett att visa vikten av att reklamkonstnären ges tillräckligt stor frihet vid utformningen av sin idé. Ett antal firmor hade beställt en affisch "in blanco" och alltså givit konstnärerna full handlingsfrihet. Flera utomordentligt goda affischer tillkom på detta sätt.

Trapphallens vårutställning blev en propaganda för bättre turistsuvenirer. De utställda varorna hade utvalts av en jury bestående av representanter för Svenska Slöjdföreningen, Svensk Hemslöjd, Svenska Turisttrafikförbundet och Skansen. Som jämförelse visades ett urval danska turistvaror. De två utställningar av utvalda turistvaror som hittills anordnats har glädjande nog haft en påvisbar inverkan på souvenirernas kvalitet.

I slutet av oktober öppnades utställningen "Modern synhjälp", anordnad av Stockholms Förenade Specialoptiker, en sammanlutning med stark känsla för sitt yrkes traditioner, vilka på denna utställning belystes såsom bakgrunden för den moderna kvalitetsproduktionen av glasögon och andra hjälpmedel för ögat.

Genom Etnologiska undersökningen har följande arbeten utförts. Med anslag från Humanistiska fonden fortsatte förste intendenten Granlund och artisten Homman den snabbinventering av Ångermanlands folkliga bebyggelse som inleddes år 1949. I Viksjö, Ullångers och Gideå socknar i Ångermanland inventerades den äldre folkliga byggnadskulturen av assistenten Carl-Herman Tillhagen och artisten Edvard Ole. Intendenten Nylén gjorde uppteckningar rörande dräktskick i Dalarna, speciellt i Leksand, samt inventerade tillsammans med fil. kand. Kerstin Sjöqvist möbler och undersökte möbleringsvanor i Ekshärads socken i Värmland. Amanuensen Wikland studerade dräktskicket med hänsyn till den religiösa sekterismens inverkan på Kosteröarna i Tjärnö socken i Bohuslän. I maj och juni undersökte amanuensen Hallerdt i samarbete med landsantikvarien Claes Claesson äldre jordbruk, fårskötsel och fiske på Vrångö i Styrös socken i Västergötland. Med särskilt anslag har fil. lic. Johan Pettersson fortsatt sina undersökningar av bohuslänsk kustbebyggelse. Understödda av Humanistiska fonden reste landsantikvarie Gösta von Schoultz och artisten Ole under juni månad i Värmland, varmed inleddes en ingående byggnadsinventering av landskapet. Med bidrag från Östergötlands museum inledde förste intendenten Granlund jämte flera medarbetare en undersökning i Ydre härad i Östergötland såväl med hänsyn till

1800-talsbebyggelsen som socialt liv och näringsliv. Fil. kand. Annikki Hobroh undersökte under en månad folklivet hos torne-dalsfinnarna, med tyngdpunkten på det husliga arbetet. Med anslag från Stockholms stadsfullmäktige (genom Stadsmuseet) har assistenten Tillhagen gjort folkminnesuppteckningar i Stockholms stad i anslutning till föregående års undersökningar. Agronomen Fridolf Isberg reste i oktober i Mellansverige för att komplettera sina uppteckningar rörande folkliv och byggnadsskick i den estlandssvenska byn Klottorp på Nuckö i Estland. I samarbete med riksantikvarieämbetet och landsantikvarierna i de tre nordligaste länen fortsatte intendenten Manker Nordiska museets lappmarksundersökningar genom resor och undersökningar i Offerdals, Sösjö och Frostvikens fjälltrakter i Jämtland, Tärna och Vilhelmina socknar i Västerbottens län samt i Norska Finnmarken, framför allt i Sörvaranger, Polmak och Karasjok, där undersökningarna företogs i samarbete med Tromsö museum och med konservator Örnulv Vorren som deltagare. Ett norskt statsbidrag hade utverkats även för det svenska deltagandet. Fältarbetet har främst avsett äldre boplatser, fångstgropar för vildren, offerplatser och gravar, och förutom konservator Vorren och landsantikvarierna Lennart Björkquist, Gunnar Westin och Hans Beskow har bl. a. statsgeologen G. Lundqvist, chicagostudenten Robert N. Pehrson, ingenjören Rickard Tegström och tecknaren Janis Cirulis medverkat.

Folkskolläraren Nils J. Nilsson har på uppdrag av Nordiska museet och Kalmar museum fortsatt tidigare undersökningar av bebyggelse och näringsliv utmed Smålands och Östergötlands kuster inom socknarna Misterhult, Loftahammar, Östra Ed, Tryserum och Gryt.

Av Etnologiska undersökningens orsmeddelare omfattar den fasta staben 215 personer. Av dessa har 65 med ledning av museets frågelistor insänt bidrag under året. Utarbetning av det under resorna och genom orsmeddelarna insamlade materialet har pågått i den mån detta har varit möjligt. Under året har inkommit 1 200 accessioner, omfattande 9 000 sidor text, 950 teckningar och 3 375 fotografier. Frågelistor har utarbetats rörande Brännvin, Växtföljden i jordbruket, Guldsmeder på landsbygden

och Salpetersjuderi. Pristävlingar har under året utlysts i Svensk Typograf-tidning om typografminnen och i veckotidningen Vi om fastlagsris och påskris samt i Sala Allehanda om Salaminnen. Av den stencilerade tidskriften "Meddelanden från Etnologiska undersökningen" har tre nummer utkommit, vilka utdelats i första hand bland ortsmiddelarna.

Under föreståndarskap av förste intendenten Berg har vid Etnologiska undersökningen arbetat förste intendenten Granlund, museilektor Rehnberg, artisten Homman, kanslibiträdet Hullström samt med halvtidstjänst fil. kand. Marianne Olsson och som hennes vikarie under ett förordnande på allmogeavdelningen fil. stud. Skans Torsten Nilsson.

Högre ståndsa vdelningens undersökningar. Stadsundersökningarna har under året ägnats Lidingö, Sölvesborg, Luleå och Örebro, delvis med anslag från respektive städer. I Luleå gällde undersökningen ett område i stadens sydvästra del med småbebyggelse som är dömd att försvinna i samband med ett nytt brobygge över älven. I detta viktiga arbete deltog ingenjör Rosén, fil. kand. Liedgren, amanuensen Lagercrantz, ingenjör Nils Palme, fil. lic. Tomas Paulsson och ritaren Karl Erik Rosén.

Genom anslag från Humanistiska fonden har en inventering och undersökning av herrgårdar, boställen och gästgivaregårdar i Värmland påbörjats i södra delen av landskapet. Här har ingenjör Rosén samt ritarna Harry Isberg och K.E. Rosén arbetat.

På Gotland utförde ingenjör Rosén arkivstudier angående Klintehamn. I Skåne har Ugerups säteri undersökts av ingenjör Rosén och amanuensen Stjernswärd. I Södermanland har uppmätningar av ekonomibyggnader och arbetarbostäder gjorts på Sturehovs gård av Isberg samt en undersökning påbörjats av Ericsbergs slott, i vilken förste intendenten Andrén, ingenjör Rosén liksom ritaren Rosén deltagit. I Västmanland har Lindesby hytta i Järnboås uppmätts av ritaren Isberg. Traditionsuppteckningar och fotograferingar utfördes i Skåne av amanuensen Stjernswärd och i Södermanland av fil. kand. Marianne Olsson. Kapten Gösta Bertel har fortsatt den omfattande inventeringen av

landets äldre garverier, vilken bekostats av Svenska garveriidkareföreningen.

Arbetet på avdelningen står under ledning av förste intendenten Hellner; fast anställda är ingenjör Rosén och amanuensen Stjernswärd.

Upptagning av kulturhistorisk film

Laboratoriearbetena på den upptagna dokumentära långfilmen över skinnaryrket i Malung har slutförts under ledning av amanuensen Bannbers. Kortare smalfilmer, både i svart och vitt och i färg, har upptagits dels av brudklädning i Leksand, dels av vissa avsnitt från en begravning i Leksand. Sakkunnig har härvid varit intendenten Anna-Maja Nylén.

Museets filmverksamhet under året leddes av förste intendenten Eskeröd.

Förvaltning m. m.

Anslag och donationer. Under år 1951 har till museet överlämnats följande anslag, gåvor och donationer.

Statens anslag till avlöningar utgick för budgetåret 1951/52 med 267 100 kronor och till undersökningar av äldre svensk folkkultur och folktradition med 56 200 kronor, vilket innebar en höjning i förhållande till föregående år med 42 100 respektive 6 200 kronor. Det sammanlagda ordinarie statsanslaget utgjorde sålunda 323 300 kronor.

Till Institutet för folklivsforskning uppbär Nordiska museet på Stockholms högskolas stat för budgetåret 1951/52 32 344 kronor.

Utöver det ordinarie anslaget har utgått ett extra statsanslag på 275 000 kr såsom bidrag till ombyggnads- och reparationsarbeten i museibygnaden.

Inom museet har under året varit sysselsatta 18 arkivarbetare avlönade med särskilt anslag på c:a 100 000 kr, som med stort tillmötesgående ställts till museets förfogande av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen.

Stockholms stad beviljade till Skansen i likhet med år 1950 55 000 kr i grundanslag och 25 000 kr som bidrag till kostnaderna

för stråkorkestermusik under sommaren. Liksom tidigare har museet dessutom genom Stockholms folkskoledirektion erhållit ett anslag på 10 000 kr till en biträdande museilektor.

Till konstnärlig utsmyckning av den nya restaurangen Solliden har bidrag erhållits från följande personer och industrier, nämligen: AB Malcus Holmquist, Halmstad, 10 000 kronor; AB Bofors, Bofors, Svenska AB Gasaccumulator, Lidingö, och AB Max Sievert, Sundbyberg, vardera 2 000 kr; Allmänna svenska elektriska AB, Västerås, AB Atlas Diesel¹, Elektrolux AB, AB Förenade chokladfabrikerna, AB B. A. Hjorth & Co., Höganäs Billesholms AB, Höganäs, Liljeholmens stearinfabriks AB, Malmö läderfabriks AB, Malmö, och Stockholms superfosfat fabriks AB vardera 1 000 kr; Bultfabriks AB, Hallstahammar, AB Ehrnberg & Sons läderfabrik, Simrishamn, samt Halmstads järnverks AB, Halmstad, vardera 500 kr.

Som bidrag till sakkunnig yrkesrepresentation i verkstäderna på Skansen, vartill insamling igångsattes 1948, har under året följande inbetalningar gjorts: Svenska garveriidkareföreningen, Svenska skofabrikantföreningen och Svenska typografförbundet vardera 500 kr samt Sveriges juvelerare- och guldsmedsförbund² 1 500 kr.

Till den år 1950 påbörjade insamlingen för anordnandet av Nordiska museets nya skråavdelning har följande belopp skänkts: AB Stockholms bryggerier, Svenska skofabrikantföreningen och Svenska garveriidkareföreningen vardera 2 000 kr; Special-optikernas riksförbund, Falun, Stockholms urmakare-societet, Svenska bleck- och plåtslagareförbundet och Sveriges urmakareförbund vardera 1 000 kr; Målaremästarnas riksförening i Sverige, Stockholms förenade specialoptiker, Svenska frisörföreningen, Sveriges glasmästeri- & förgylleriidkares riksförbund, Sveriges juvelerare- och guldsmedsförbund, Sveriges snickarmästares riksförbund och Sveriges sadelmakar- & tapetserarmästares riksförbund samt optikermästaren Otto Ahlström, vardera 500 kr; samt Sveriges smidesverkstäders riksförbund 200 kr.

¹ I de fall där i denna redogörelse adress saknas efter givarens namn är densamma Stockholm.

² Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

Från Stockholms kolimport AB har under året ytterligare 1 000 kr lämnats som bidrag till en planerad restaurering av fastigheten Novilla på Djurgården.

Lektorn fil. dr Walter Fevrell har skänkt 75 kr till Artur Hazeliusfonden.

Från Humanistiska fonden har museet under året erhållit ett anslag av 5 500 kr såsom bidrag till snabbinventering av byggnadsminnesmärken av profan art på landsbygden i Värmland.

Samfundet Nordiska museets vänner har sedan årsmötet 1951 följande styrelse: ordförande greve Lennart Bernadotte; vice ordförande f. riksantikvarien Sigurd Curman, skattmästare disponenten Nils Westerdahl och sekreterare Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom; vidare friherrinnan Susan af Ugglas, f. Lewenhaupt, samt majoren Alf A. Amundson och byggnadsingenjören Oscar Hegert, de båda sistnämnda som suppleanter. Envoyén Axel Wallenberg, som länge tillhört styrelsen och där nedlagt ett synnerligen gagnrikt arbete, har under året avgått på grund av åldersskäl. Hans efterträdare skall utses vid årsmötet 1952. Inköpsnämnden har utgjorts av greve Lennart Bernadotte, disponenten Nils Westerdahl, direktören Ivan Traugott och professor Andreas Lindblom. Samfundets medlemsantal utgjorde den 1 januari 1952 201 personer, av vilka 117 ständiga och 84 årligen betalande.

Medaljer. Medaljen För hembygdsvårdande gärning har tilldelats förre arkivarien fil. dr Arvid Bäckström samt professor Sigfrid Svensson, Lund. Artur Hazelius-medaljen i silver har tilldelats fil. kand. Maja Ericsson, Åtorp, skogvaktaren Vilhelm Johansson, Målilla, fru Margareta Lindskog, Sveg, konditor Eric Nelson, Mönsterås, hemmansägaren C. G. Nilsson, Blomstermåla, och fil. kand. Gustaf Rämninge, Pelarne, samt samma medalj i brons herr Sven J. Carlsson, Ulrika, förste kammarskrivaren Artur Harlén, hemmansägaren Karl G. Larsson, Nol, köpman J. W. Lindström, Uppsala, och snickarmästaren Carl Pettersson, Vinninga.

Skansenföreningens, Samfundet för Nordiska museets främjande, medlemsantal utgjorde den 31 oktober 14 677 personer. Till hedersledamöter och innehavare av föreningens plakett i silver har under året utsetts: musikdirektören Gunhild Schedin och amanuensen Elisabeth Strömberg.

Besök m. m. För Skansen var besökssiffran under hela året 1951 1 853 826 mot 1 914 048 år 1950. Motsvarande siffror för Nordiska museet utgjorde 99 301 mot 105 223 under 1950. Museets samlingar har ökats med c:a 3 000 inventarieförda föremål.

Publikationer. Från museet har utgivits *Fataburen* 1951, Nordiska museets och Skansens årsbok; Nordiska museets handlingar 39: Dalslandsgårdar, av Gösta von Schoultz; Svenskt liv och arbete 11: Godtemplarminnen; 12: Småländsk bystämma, av Mats Rehnberg; Broderier, av Anna-Maja Nylén; Meddelanden från Etnologiska undersökningen 77—79 (stencilerade); Skansen, program (19 nummer). Till professor Sigfrid Svenssons 50-årsdag den 1 juni förelåg en handskriven festskrift med bidrag av ett stort antal av museets tjänstemän (professor Svensson, numera i Lund, var åren 1924—1946 tjänsteman vid Nordiska museet).

Styresmannen professor Lindblom: Svindersvik räddat samt Gotthard Gustafsson in memoriam, i *Fataburen*; Nordiska museet et Skansen, i UNESCOs tidskrift *Museum*; På rätt plats, i *Kronobergsboken* 1950; Sommarnöje på rokokotiden, i *S:t Eriks årsbok*; Askeby klosterkyrka i värdigt skick, i *Linköpings stifts Julbok*; Vadstena och Stegeborg, i *Bygd och natur*; recensioner i *Biblioteksbladet*; redigerat (tillsammans med G. Berg och E. André) *Fataburen*.

Förste intendenten Berg: Per Nordqvists porträtt av Boret Gregesdotter, i *Fataburen*; Wooden traps, i *Folk-Liv*; Museimannayrkets internationella ställning och villkor, i *Svenska museer*; Dalfolket på herrarbete, i *Dalarna*; Ett ryskt bidrag till skidforskningen, i *På skidor* 1952; 27.5.1901—27.5.1951, i *Skansens program* nr 3; recensioner i *Rig*; redigerat (tillsammans med styresmannen och E. André) *Fataburen* och (tillsammans med G. von Schoultz) *Rig*.

Förste intendenten Fries: Blommorna i bygden, i *Natur i Västergötland*.

Förste intendenten Eskeröd: Landsbygdens sociologiska problem, i *Kungl. Lantbruksakademiens tidskrift*; artiklar i *Vi*.

Förste intendenten Granlund: Yxefallstavlan, i *Fataburen*; Olaus Magnus, *Historia om de Nordiska folken V: Kommentar*.

Förste intendenten Hellner: Högbo bruk i Sandvikens stad.

Förste intendenten Andrén: Bebyggelsen på Svindersvik, i *Fataburen*; Hantverket och näringsfriheten, i *Historiska bilder III*; redigerat (tillsammans med styresmannen och G. Berg) *Fataburen*.

Professor Erixon: An introduction to folklife research or Nordic ethnology och Surviving primitive gathering in the Nordic countries, båda i *Folk-Liv*; Söderköping och Söderköpingsorten under hundra år, i *Sparbanken i Söderköping 1851—1951*; Prästgård och prästgårdsmiljö under decennierna kring sekelskiftet (tillsammans med Josua Mjöberg) och Breareds prästgårds äldre byggnadshistoria, båda i *Liv och folkkultur*; *Ethnologie régionale* ou folklore och *Metaphorical language and custom*, båda i *Laos*; Hammarkinds härads byggnadskultur och Roslagsbyar och Roslagskultur, båda i *Sveriges bebyggelse. Landsbygden*; *Bykultur och byggnadsväsen*, i *Västerfärnebo*; redigerat *Folk-Liv, Laos, Liv och folkkultur*, samlingsverket *Nordisk Kultur* samt festskriften *Sparbanken i Söderköping 1851—1951*.

Intendenten Manker: Stalotomter och fångstgropar, i *Västerbotten*; *Fjällvärlden* som kulturlandskap, i *Till fjälls*; *Lapptrummmornas skidlöparfigurer*, i *På skidor 1952*; *Landisens avsmältning och lapparnas invandring*, i *Ymer*.

Bibliotekarien Jansson: Sune Ambrosiani in memoriam, i *Fataburen*; artiklar i *Pub-Nytt* och *Svenskt husmoderslexikon*; utgivit Clyde Kluckhohn: *Mirror for man* i svensk översättning.

Intendenten Rehnberg: Bomärken som hjälpmedel i forskningen samt *Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar*, i *Fataburen*; *Smäländsk bystämma. Östraby och Västraby* i *Lenhovda socken. Svenskt liv och arbete* nr 12; *Böndernas byggnader*, i *Bygden, ABC om minnesmärken* i svenska jordbruksbygder; *Kulturhistoriska kommentarer*, i *Godtemplarminnen*; redigerat *Meddelanden*

från Etnologiska undersökningen, Svenska museer, Godtemplarminnen; artiklar och recensioner i Studiekamraten, Skogsindustriarbetaren, Lantarbetaren, Metallarbetaren, Signalen, Bokbinderiarbetaren, Svensk typograftidning, Polistidningen, Vi, Röster i radio, Hantverk och småindustri, Meddelanden från Etnologiska undersökningen, Svenska museer, Rig, Svensk uppslagsbok och Sohlmans musiklexikon.

Intendenten Lagerquist: Möblerna på Svindersvik, i Fataburen; Argent haché — en illusion av gediget silver, i Rig; Stockholms möbelhandlarsocietet under 1700-talet, i Samfundet S:t Eriks årsbok; recensioner i Rig, Svenska hem i ord och bild samt Svenska museer.

Intendenten Bengtsson: Bröderna Lindhs brevväxling, i Från bergslag och bondebygd; Silver i museerna, i Svenska museer; artiklar och recensioner i Grafiskt forum, Svensk guldsmedtidning samt Hantverk och småindustri.

Intendenten Nylén: Förskinnets som bondeplagg, i Rig; Smörställ, i Folk-Liv.

Arkivarien Lundwall: I Mora socken på 1670-talet, i Fataburen; Astronomiskt ur av Christopher Polhem, i Daedalus.

Amanuensen Lagercrantz: Släkten Grills vapenporcelain, i Fataburen; artiklar i Form, Morgonbris, Svenska hem i ord och bild (antikvitetspalten), Tidens kalender 1952; redigerat Meddelanden från Svenska museimannaföreningens konst- och kulturhistoriska facksektion (stencilerade).

Amanuensen Hallerdt: Strumpvävstolar av Christopher Polhem, i Daedalus; Gammalt och nytt i julens traditioner, i Julboken; Synpunkter på rekryteringsfrågan, i Svenska museer; "Skansen" — una Suecia en miniatura, i spanska, portugisiska och iberio-amerikanska tidningar; recension i Folk-Liv; artiklar i Textil och konfektion samt Svenskt husmoderslexikon.

Amanuensen Holmquist: IFS-mästaren — en värmländsk guldsmed?, i Rig.

Assistenten Tillhagen: The Songs of the Swedish nomadic Gypsies, I. Introduction samt A Gypsy Funeral in Stockholm, båda i The Journal of the Gypsy Lore Society.

Kommendörkapten Lilliehöök: Notiser i Fauna och Flora.

Kansli och ekonomiförvaltning. Under året har kansliet föreståtts av förste intendenten Berg i egenskap av sekreterare. Kansliets arbetskrafter i övrigt har varit fil. kand. Larsson, fru Ulla von Schoultz, f. Beer, t. o. m. den 31 mars, fil. kand. von Sydow fr. o. m. den 20 mars, fru Lilly Sahlin, fru Elisabeth Bergqvist, f. Gyllensvärd, med halvtidstjänstgöring och fröken Gull Ekelund fr. o. m. den 20 augusti. Föremålsregistreringen har omhänderhaft av förste amanuensen Bannbers.

Den ekonomiska förvaltningen har stått under ledning av ekonomidirektör Scherling.

Räkenskapskontoret har föreståtts av kamrer Hegnell. Vid dessamma har dessutom arbetat kamrer Nyblin, fru Westborg, fru Käll, fru Solberg, fru Lindhé och fru Hillberg (fr. o. m den 6 juni). Årskortsexpeditionen har föreståtts av fru Kihlskog med biträde av fru Hillberg. Programredaktionen och reklamavdelningen har föreståtts av direktör Scherling med biträde av amanuensen Tulander, fru Palmé och fröken Vera Runeborg.

Nordiska museets nämnd har under året utgjorts av professor Sven Tunberg, ordförande, 1930;¹ professor Andreas Lindblom, styresman, 1929; f. förste folkskolinspektören fil. dr Bror Jonzon, 1935; hovrättsrådet Johan Nordenfalk, andre ordförande, delegerad för finansförvaltningen, 1943; byggmästare Olle Engkvist, 1947; direktören Erik Bengtson, 1949, samt överintendenten fil. dr Åke Setterwall, 1950.

Museets tjänstemän. Under året har fyra av museets tjänstemän lämnat sina befattningar. Amanuensen Linnéa Andemar har avgått med pension efter att sedan år 1930 ha varit syster till först på museets kansli och sedermera vid Nordiska museets och Stockholms högskolas institut för folklivsforskning; fröken Ingegerd Falkeström har ävenledes avgått med pension efter att sedan år 1929 ha svarat för textilkonserveringen inom museet; vidare har fru Ulla von Schoultz, f. Beer, som tjänstgjort på kansliet som kansliskrivare och registrator sedan år 1946, samt

¹ Årtalet betecknar året för inträde som ledamot i nämnden.

kontorsbiträdet fru Anita Lindhé, f. Sundman, som tjänstgjort sedan år 1946 först på museets bokförmiddling och senare på räkenskapskontoret, lämnat sina befattningar. Museet stannar i uppriktig tacksamhetsskuld till dessa tjänstemän för det värdefulla arbete de på skilda poster nedlagt till institutionens fromma.

Tjänstemän med helårsanställning utgjordes den 31 december 1951 av följande personer:

Styresman: professor fil. dr Andreas Lindblom, 1929.¹ — Sekreterare: förste intendenten Berg, se nedan. — Förste intendent: fil. dr Gösta Berg, (1924) 1935, föreståndare för Etnologiska undersökningen; fil. mag. Carl Fries, 1937, föreståndare för Skansens naturhistoriska avdelning; fil. dr Albert Eskeröd, (1937) 1947, föreståndare för museets allmogeaavdelning; fil. dr John Granlund, (1930) 1948; fil. dr Brynolf Hellner, (1932) 1948, föreståndare för museets högreständsaavdelning; fil. dr Erik Andrén, (1937) 1949, föreståndare för Skansens kulturhistoriska avdelning. — Ekonomidirektör: civilekonom Georg Scherling, 1944. — Kamrer: civilekonom fil. kand. Sam Hegnell, 1938. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr Sigurd Erixon, (1914) 1934. — Arkivarie: intendenten Lundwall, se nedan. — Bibliotekarie: intendenten Jansson, se nedan. — Museilektor: intendenten Rehnberg, se nedan. — Intendenter: fil. kand. Ernst Manker, 1939; fil. lic. Sam Owen Jansson, (1929) 1945; fil. lic. Mats Rehnberg, (1938) 1946; fil. dr Marshall Lagerquist, (1936) 1948; fil. lic. Bengt Bengtsson, (1938) 1949; fil. dr Anna-Maja Nylén, (1938) 1950; fil. lic. Sten Lundwall, (1946) 1950. — Förste amanuens: Ola Bannbers, (1927) 1938. — Amanuenser: fil. lic. Bo Lagercrantz, 1948; fil. kand. Björn Hallerdt, 1950; Gunnel Hazelius-Berg, (1924) 1926; Brita Stjernswärd, (1931) 1933; Margareta Tullander, (1937) 1939. — Assistent: fil. kand. Kerstin Sjöqvist, f. Carlson, (1944) 1945. — Biblioteksassistent: fil. kand. Karin Ehrnberg, f. Hallström, 1947. — Biblioteksbiträde: Elsa Forss, f. Boquist, 1931. — Arkivbiträde: fil. kand. Rut Liedgren, (1943) 1946. — Biträdande kamrer: Alvar

¹ Årtalet betecknar det år befattningen tillträdde. Inom parentes anges året för inträde i museets tjänst.

Nyblin, (1930) 1947. — Huvudkassörska: Birgit Westborg, f. Lindqvist, (1947) 1949. — Kanslist: fil. kand. Kerstin Larson, (1944) 1951. — Kansliskrivare: fil. kand. Gun von Sydow, 1951; Lillemor Kihlskog, f. Andersson, (1944) 1948. — Kanslibiträden: Dagmar Hullström, (1937) 1946; Inga-Lisa Käll, f. Hultquist, (1942) 1948; Gunvor Solberg, f. Karlsson, (1946) 1948. — Kontorsbiträden: Gunvor Hillberg, f. Staberg, (1947) 1949; Maggie Rosén, f. Ardell, (1947) 1949; Vera Runeborg, (1948) 1951. — Föreståndare för klädkammaren: Solveig Palmé, f. Löthgren, (1946) 1948. — Fotografer: Märta Claréus, f. Claréus, 1927; Åke Wintzell, 1949; Åke Grundström, 1949. — Ritare: Olle Homman, 1927; Sander Rosén, 1932. — Konserveringsbiträde: Kerstin Svenningsson, 1950.

ANDREAS LINDBLOM

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1950

Nordiska museets nämnd får härmed avgiva berättelse rörande institutionens ekonomiska förvaltning år 1950.

Beträffande institutionens verksamhet i övrigt hänvisas till årsberättelsen för 1950, tryckt i Fataburen 1951.

Angående räkenskaperna för 1950 får nämnden anföra följande:

Efter verkställda avskrivningar med kr 97 361:29 å från tidigare år balanserade kostnader för anläggningar på Skansen samt med kr 4 000:— å den för fondförvaltningens räkning innehavda fastigheten Östermalmsgatan 23 eller sammanlagt kr 101 361:29 redovisas för 1950 ett överskott av kr 1 670:55, som tillsammans med från föregående år balanserat överskott å kr 79 412:62 eller sammanlagt kr 81 083:17 balanserats till 1951.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt ställningen vid årets slut får nämnden hänvisa till nedanstående balans- samt vinst- och förlusträkningar.

Balansräkning den 31 december 1950

Tillgångar

<i>Kassa, postgiro, banker</i>	238 724:69
<i>Diverse fordringar</i>	
<i>Fordringar enl. reskontra</i>	323 556:91
<i>Förskotterat för vissa ändamål</i>	
<i>Fältforskningar och förlagsverksamhet</i>	38 420:50
<i>Restaurangernas inventarier och varulager</i>	218 619:76
<i>Materialgårdens varulager</i>	30 476:61
<i>Guldsmedshusets materiallager</i>	2 301:87
<i>Skogsprodukter å Julita gård</i>	30 661:15

Balanserade anläggningskostnader etc.

Å avdeln. på Skansen	118 333:37	
” ” ” Lejonslätten	77 517:08	
” ” ” Julita	174 201:58	
” ” ” Tyresö	29 943:36	
” ” ” Härkeberga	11 991:63	411 987:02

SKANDIA · NORDEN
LIV SKANDIA-NORDSTJERNAN

Alla slag av försäkringar

Kapitaltillgångar

Museibygnaden	3 000 000:—	
Julita gård	791 000:—	
Tyresö slott	175 000:—	
Östermalmsgatan 23	773 500:—	
Samlingar och inventarier	4:—	4 739 504:—

Fondförvaltningens tillgångar

Värdepapper enl. bil. 1	2 863 785:—	
Investering i byggnader på Skansen	275 000:—	
Investering i fastigheten Östermalmsgatan 23 ..	255 000:—	
Stockholms stads kammarkontor	26 990:52	
Stockholms Enskilda Bank	701:58	
Svenska Handelsbanken	3 253:30	
Sundsvalls Enskilda Bank	12 127:52	
Upplypna fondräntor enl. reskontra	24 284:90	
Fordran på Nordiska museets kassaförvaltning ..	72 920:44	3 534 063:26
		<u>Kronor 9 568 315:77</u>

Skulder

I förskott uppburna inkomster

Årskort för 1951	14 670:—	
Av beviljat statsanslag	137 500:—	152 170:—

Diverse skulder

Varuskulder etc. enligt reskontra	330 884:67	
Skuld till fondförvaltningen	72 920:44	403 805:11

Reserverat för olika ändamål

Byggnadsunderhåll och restaureringsarbeten ..	346 404:13	
Inredningsarbeten	11 935:51	
Inköp till samlingarna	9 352:86	
Vetenskaplig verksamhet	18 028:55	
Förlagsverksamhet	15 722:88	
Övriga ändamål	19 657:11	421 101:04
Lån av fondförvaltningen för fastighetsinvestering		255 000:—

Intecknings- och reverslån

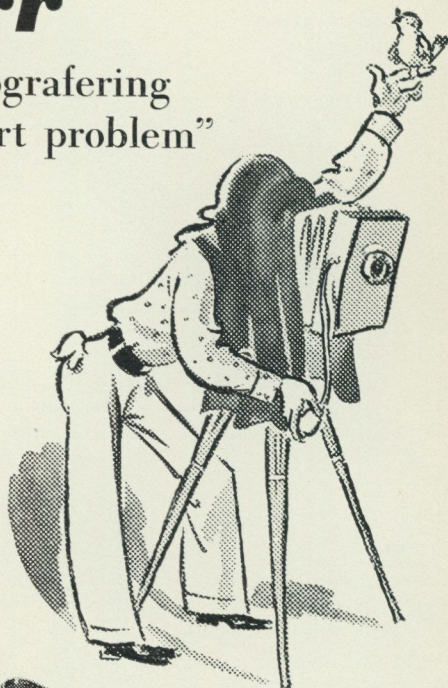
Livförsäkringsaktiebolaget Thule	550 000:—	
Mälarpövinsernas Hypoteksförening	219 277:44	
Kungl. Bostadsstyrelsen	93 000:—	
Stockholms stad	152 385:64	1 014 663:08

Förr

var fotografering
ett "svårt problem"

Nu

är det
betydligt
enklare med
modern
utrustning
t. ex. från

Leitz

och

FÄRGFILMSSPECIALISTEN

Broddman's Foto

STORGATAN 12

Tel.: 60 60 41 o. 62 81 84

Leverantör till

Nordiska museet, Kungl. Tekniska Högskolan, Kungl. Veterinärhögskolan m. fl. institutioner.

Fondkapital

Fonder enl. bil. 2	3 534 063: 26
Eget kapital	3 706 430: 11

Vinst- och förlustkonto

Balanserad vinst	79 412: 62	
Årets vinst	1 670: 55	81 083: 17
		<u>Kronor 9 568 315: 77</u>

Vinst- och förlusträkning för 1950

Inkomster

Inträdesavgifter	1 283 852: 25
Årskort och årsbok	270 705: 20
Statliga och kommunala anslag	365 000: —
Fondräntor	140 159: 95
Inkomstarrenden och -hyror	204 189: 35
Vetenskaplig verksamhet	94 504: 80
Förlags- och undervisningsverksamhet	204 817: 48
Inkomstbringande företag på Skansen och Julita	1 307 494: 17
Utnyttjade donationer och reserverade medel	104 939: —
Fastighetens Östermalmsgatan 23 överskott utöver 5 % avkastning till fondförvaltningen	2 597: 65
Övriga inkomster	22 933: 62
	<u>Kronor 4 001 193: 47</u>

Utgifter

Löner, pensioner, understöd och sjukomkostnader	1 660 995: 96
Omkostnader för årsbok och årskortsexpedition	42 689: 29
Vetenskaplig verksamhet	209 194: 72
Förlags- och undervisningsverksamhet	204 002: 67
Annonser och reklam	70 864: 90
Attraktioner och utställningar	165 616: 31
Underhåll av byggnader samt inredningsarbeten	322 155: 63
Inköp och underhåll av inventarier	29 593: 59
Djurföda	84 751: 77
Expeditions- och kontorskostnader samt telefoner	85 652: 14
Utgiftsarronden och -hyror	43 324: 42
Ränteutgifter	29 924: 26
Försäkringspremier	27 283: 12
Gas, elektricitet, vatten och värme	136 838: 55
Parkanläggningar och vägar samt inre och yttre renhållning ..	151 405: 52

ARVID NORDQUIST

H.A.B.
STOCKHOLM

Specialaffär

för

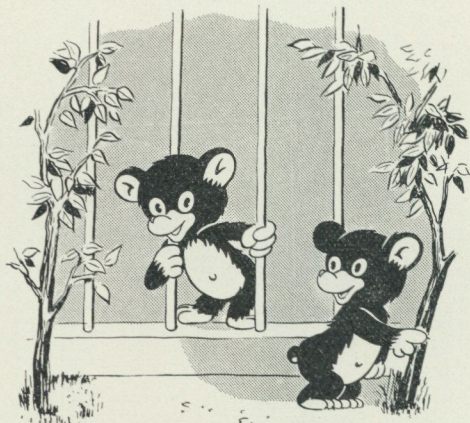
Kaffe — Konserver

Delikatesser — Kolonialvaror

Lax & Fågel

Yppersta kvaliteter i största möjliga sortering

"Vart ska du ta vägen?"
"Jo, jag ska gå och köpa godsaker
från CHOKLAD-THULE"

Diverse driftskostnader för inkomstbringande företag på Skansen och Julita	471 603: 09
Övriga driftskostnader	125 953: 59
Avskrivning å byggnader och anläggningar	97 361: 29
Till fonderna överförd andel av fondräntorna	40 312: 10
Årets överskott	1 670: 55
	Kronor 4 001 193: 47

Förutom fonderade donationsmedel har institutionen under året fått emot- taga gåvomedel för olika ändamål till ett belopp av Kronor 219 143: 25 enligt nedanstående:

Ändamål	Belopp	Utnyttjat under året	Överfört till 1951
Iståndsättande av Svindersvik	180 845: 22	40 353: 70	140 491: 52
Underhåll av Novilla	1 000: —	—	1 000: —
Löner till hantverksskunniga vak- ter i verkstäder på Skansen ..	3 000: —	3 000: —	—
Inredningsarbeten i museet	7 000: —	5 715: 52	1 284: 48
Publicering av hovbokbindare Arvid Hedbergs samlingar ..	5 000: —	5 000: —	—
Sophia Albertinas bibliotek	10 000: —	10 000: —	—
Övriga ändamål	12 298: 03	110: —	12 188: 03
	Kronor 219 143: 25	64 179: 22	154 964: 03

Stockholm den 19 mars 1951.

SVEN TUNBERG

ANDREAS LINDBLOM

BROR JONZON

JOHAN NORDENFALK

OLLE ENGVIST

ERIK BENGTON

ÅKE SETTERWALL

G. LONELL A.-B.
 NYBROKAJEN 7 - STOCKHOLM
 20 65 44   20 65 45

Pröva
TÖRNBLOMS
 1952!

AKTIEROLAGET **TÖRNBLOMS** ANNONSBYRÅ
Leasat Söderström
 Auktoriserad av Svenska Tidningsutgivareföreningen

Drottninggatan 48 • Stockholm • Tel. 23 59 85

Fondförvaltningens värdepapper den 31 december 1950

Obligationer	Nom.	Bokf.	Nom.	Bokf.
3,25 0/0	11 000:—	11 000:—		
3,5 0/0	595 000:—	596 201:—		
3,6 0/0	5 000:—	5 000:—		
4 0/0	20 000:—	19 300:—	631 000:—	631 501:—

Förlagsbevis

3,5 0/0	50 000:—	49 750:—		
4 0/0	712 000:—	707 220:—		
6 0/0	24 000:—	27 305:—	786 000:—	784 275:—

Inteckningar

3,6 0/0	125 000:—	125 000:—		
4 0/0	743 000:—	743 000:—		
4,25 0/0	30 000:—	30 000:—		
4,5 0/0	195 000:—	195 000:—		
5 0/0	50 000:—	50 000:—	1 143 000:—	1 143 000:—

Aktier			161 448:—	305 009:—
			<u>Kronor 2 721 448:—</u>	<u>2 863 785:—</u>

Institutionens värdepapper förvaltas på följande sätt:

	Nom. belopp	Bokf. belopp	
Hos Stockholms stads fondförvaltning			
För allm. fondförvaltningen	2 087 248:—	2 170 524:—	
Avkastningen utgör säkerhet för reverslån hos Stockholms stad å Kr 150 000:— samt för be- viljat kreditiv å högst Kr 400 000:—			
Hos Skandinaviska Banken			
För Ebba Lindaus fond	21 000:—	20 115:—	
Hos Stockholms Enskilda Bank			
För Lagergrenska fonden	365 000:—	374 220:—	
Hos Svenska Handelsbanken			
För J. Bäckströms familjefond	196 500:—	196 500:—	
Hos Sundsvalls Enskilda Bank			
För A. G. Jansons fond	51 100:—	102 416:—	
I eget förvar			
För allm. fondförvaltningen	600:—	10:—	
		<u>Kronor 2 721 448:—</u>	<u>2 863 785:—</u>

*Dagens bröd
från*

**STOCKHOLMS-
BAGARN**

GARDETS

FÖNSTERPUTSNING

Utför allt inom branschen. Affärs-,
kontors- och privatfönster m. m.

607691

NORRKÖPINGS TIDNINGARS AKTIEBOLAG

*Utgivare av Norrköpings Tidningar,
Sveriges äldsta nyhetstidning*

Vårt verksamhetsområde omspanner

BOKTRYCK - LITOGRAFI - OFFSET - TIDNINGSTRYCK

DITZINGERS

för heminredningen

STOCKHOLM

GÖTEBORG

Nordiska museets fonder den 31 december 1950

Allmänna fonden	101 322: 47
Pensionsfond för tjänstemännen	251 266: 26
Herman Fritiof Antells fond	100 000: —
H. Lichtensteins fond	3 556: 60
Carl och Sophie Lundströms fond	10 000: —
Artur Hazelius' monumentsfond	34 140: 16
Artur Hazelius' fond av 30/II 1901	5 918: 48
Johan August Hazelius' fond	94 414: 16
Gunnar Hazelius' fond	7 314: 95
Sundbornsprostens donation	22 969: 67
Henrik Krooks fond	21 401: 30
Bobergska fonden	82 697: 33
Peter och Malin Beijers fond	25 800: —
Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond	702 159: 66
Walter och Wilhelmina von Hallwyls pensionsfond	214 048: 28
Hilmer Åbergs fond	40 640: 90
Oscar Hirschs fond	25 000: —
Fritz Ottergrens fond	25 954: 63
Artur Hazelius-fonden	57 136: 37
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30 000: —
August och Thérèse Hazelius' fond	50 000: —
Ebba Lindaus fond	20 000: —
Markisinnan Mary Moore Lagergrens fond	369 540: —
Museibygnadens underhållsfond	200 000: —
Nordiska museets nya byggnadsfond	53 932: 07
Grönsöö-fonden	4 113: 51
Östgötagårdens fond	7 996: 35
Grillska förnyelsefonden	4 265: 30
Hilda Kumlins fond	22 404: 09
Professorkan Thérèse Kjellbergs minnesfond	65 045: 29
Grosshandlare J. Bäckströms familjefond	200 230: 17
Fonden "Kyrka och kultur"	31 396: 80
O. Gröndahls donationsmedel	7 240: —
Julita donationsmedel	92 455: 39
Valter Fevrells svenska fond	5 479: 28
Alexander och Sigrid Skånbergs fond	405 544: 38
Byggmästare A. G. Jansons fond	100 042: 24
Fondförvaltningens regleringskonto	38 637: 17
	<hr/>
	Kronor 3 534 063: 26

A.-B. H. BUKOWSKIS KONSTHANDEL

ARSENALSGATAN 2. FIRMAN GRUNDAD 1870.

KÖPER OCH FÖRSÄLJER UNDER HAND
OCH PÅ AUKTION SVENSKA MÅL-
NINGAR, MÖBLER, SILVER M. M.

TEL. 10 43 28 OCH 20 71 18

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

Telefoner:

62 36 52, 62 47 85

FRIHAMNSVÄGEN (vid frihamnsentrén)

STOCKHOLM Postadress: VÄRTAN

Alla slags plåtarbeten, takreparationer.

KOPPAR-, BLECK- & PLÅTSLAGERI
SMIDE · METALL- & MEKANISK VERKSTAD

Halldins Åkeri & Renhållningsverk

utför transporter & gårdsrenhållning

samt levererar grus och sand m. m.

Infordra offert. Tel. 46 05 33

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1950

Undertecknade, som av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien respektive Stockholms Stadsfullmäktige utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess nämnds förvaltning för år 1950, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, räkenskaper och andra handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna hava före revisionen underkastats särskild siffergranskning av auktoriserad revisor, som häröver avgivit berättelse.

I de vid revisionen granskade räkenskaperna för år 1950 för Nordiska museet ingå jämväl räkenskaperna för Skansenföreningen och för Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond.

De i nämndens berättelse av den 19 mars i år lämnade uppgifterna om tillgångar och skulder, slutande å kr 9 568 315:77 samt inkomster och utgifter, slutande å kr 4 001 193:47, överensstämna med räkenskaperna.

Efter vad vi under revisionen inhämtat om nämndens handhavande av institutionens förvaltning få vi tillstyrka, att ansvarsfrihet meddelas nämnden för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 30 maj 1951.

B. KARLGREN

SVEN HAGSTRÖM

Utsedda av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets
Akademien

BERTIL NYQUIST

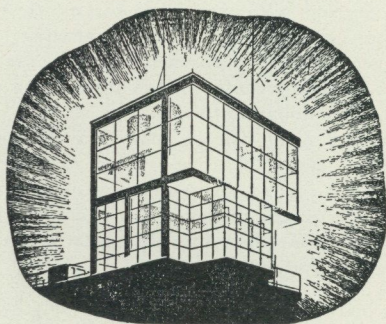
Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige

Betald annonsplats

KONSTNÄRERNAS Ramaffärer och Fabriker

Huvudaffär: Tegnérsgatan 23   Tel. 20 59 32
Filialet: Timmermansgatan 19   Tel. 42 90 80
              Västerlånggatan 77   Tel. 21 58 98
Fabrik och kontor: Sturevägen 58, LIDINGÖ
Linjeväljare: 65 37 08, 65 39 02, 65 39 46

*Ramar i alla stilar - Förgyllningar, alla slag - 1000-tals
ramar i standardstorlekar på lager*

Det är från **LUMA** *som ljuset kommer*

A. B. Bröderna Runeborg

METALLFABRIK

TELEFON 11 09 71

UPPLANDSGATAN 1

STOCKHOLM

Förteckning över personer och institutioner som 1950—1951 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen¹

Nordiska museets samlingar:

Almqvist, Berta; Almquist, J. A., dödsbo; Anderberg, Eva, dödsbo; Anderbjörk, J. E., Växjö; Andersson, A., Arboga; Andersson, Rut, Nästansjö; Andersson, Signe; Andersson, Anhild, dödsbo; Anderson, L. G., dödsbo, Lidingö; Angeldorf, T.; Ahrenius, G.; Arrhenius, Lilly; Bannbers, Britta, Holsåker; Bannbers, O.; Beckman, J., bokförlag; Beer, G., Drottningholm; Beer, Ulla; Bengtsson, Ellen-Brita, Västerås; Bengtsson, Eva, Göteborg; Berg, Ann-Sofi; Berg, G.; Berg, J.; Berg, O.; Berg, O., hovkonditori, AB; gm Berghagen, R.; Bergner, Ebba; Bergström, Mathilde-Louise, Bromma; Berndt, Anna; Björk, Gerda, Rönninge; Björkbom, C., Bromma; Björklund, Elleka; Bondeson, L., Holsåker; Borgerskapets änkehus; Borgström, Elsa; Bratt, E.; Broman, Astrid; Broman, Berta; Broms, Anna; Carlsson, B., Karlshamn; Carlsson, D., Ulriksdal; Cronstedt, Margaretha, Saltsjö-Bo; Curman, S.; Edholm, S.; Edman, C., dödsbo; Engkvist, O., Gröndal; Enwall, R., Spånga; Enwall, Svea, Spånga; Ericsson, Barbro; Erixon, S.; von Essen, W., Rydbo; Falk, Elisabeth; Faith-Ell, Hedvig; Franke & C:o, B.; Fredriksson, Elin, Vännäsby; gm Forsberg, Signe, Åkarp; Föreningen 1860 års män; Geijer, Ebba; Grill, C., Hägersten; Gustaf V:s dödsbo; Grönvall, Hedvig; Hagar, Helmut; Hallerdt, Britta; Hallerdt, J.; Hallberg, Elin; Hallberg, Margit; Hallström, G.; Hamilton, E.; Hamilton, Hedvig, dödsbo; Hazelius, Gina; Hazelius-Berg, Gunnel; Hedén, Anna, dödsbo; Helters, Signe, Göteborg; gm Hermelin, K., Gävle; Herzman, Maria; Hogner-Björkman, Ellen; Holm, Elsa, Oskarshamn; Holm, G., Oskarshamn; Holmberg, A., Östhammar; Hullström, Dagmar; Hultenberg, Ellen; Hummel-Gumælius, S., Uppsala; Husgerådskammaren, Kungl.; Håkansson, E., Habo; Insulander, Ragnhild, Skellefteå; Jacobson, Selma, Chicago, U. S. A.; Jansson, G., Södertälje; Jaegerfalk, Astrid; Jobs, A. P:son, Leksand; Johansson, G., Mörrum; Johansson, Lisa, Nästansjö; Jonsson, L., Nästansjö; Juntunen, I. V., Seskarö; Jönsson, N., Önnestad; Karlsson, F., Väckelsång; Karlsson, Linnea, Rydsnäs; Kjellberg, Karin, Munsö; Kock, Ida; Krantz, T., Hovmantorp; Kruse, Sigrid, dödsbo, Bromma; Kurkdjian, P.; Kyrkorådet i Tottarp, Djurslöf; Lagercrantz, B.; Lagercrantz, Elsa, Djursholm; Lagerquist, M.; Lamm, Dora; Lenk, T.; Leopold, Hilma; Lettström, H.; Lewin, Anna, Bromma; gm Lindahl, A., Seskarö; Lindblom, A.; Lindfelt, N.; Lindgren, S., Vilhelmina; Lindström, Anna; Lindqvist, Ingeborg, Uppsala; Liljebblad, Astrid;

¹ Givarens adress är Stockholm, där ej annat anges. Förteckningen omfattar tiden 1 november 1950—31 oktober 1951.

RYMANS BOKHANDEL

BANÉRGATAN 7 · TEL. 627420

IVAN HEDENBY

Grönsaker och rotfrukter
i parti

Klaratorget, Stockholm
Lager o. kontor: Observatorieg. 12
Tel. 311226

Skansens restauranter
begagna alltid

Tårt- och Fatpapper

från

SVENSK PAPPERS
MANUFAKTUR A.-B.
Sundbyberg Tel. Sthlm 281783

Vid behov av

TRYCKSAKER

Vänd Eder med förtroende till

Stellan Ståls Boktryckeri

Kl. V. Kyrkogata 10 Tel. 21 22 49

Detta märke

på Edra försäkringsbrev garanterar
ett effektivt försäkringskydd.

Vid försäkringsbehov anlita därför

HANSA

STOCKHOLM

DE - HÅS LIVSMEDEL

Maria Prästgårdsgata 15 Tel. 41 53 11

KOTT, VILT OCH KONSERVER

Lilliehöök, G.; Lilliehöök, G. W:son; gm Littorin, Kjerstin; Livrustkammaren, Kungl.; Lo-Johansson, I.; Lundström, G., Vännäsby; Lyberg, Birgithe; Lyttkens, Ebba, Uppsala; Manker, E.; Marabou, AB, Sundbyberg; Mellgard, Märta, Lidingö; Montelius, Marion; Nestius, E. B., Enskede; Nicou, Ulla, Stavsås; Nordenfelt, Inger; Nordiska museets vänner, Samfundet; Nordström, Gustava, Vännäsby; Nygårdh, Maggy; Nål & Tråd, Konststopperi; Odstedt, Ellen, Uppsala; gm Ohlsson, S.; Olsson, Marianne; Ottosson, Viva, Flen; Pettersson, C., Vinninga; Pettersson, T.; Pählman, G. M.; Rehnberg, Annie; Rehnberg, M.; Rehnberg, Mary-Ann; Ridderstolpe, G., Bromma; gm Riksantikvarieämbetet; gm Rinde, E., Bromma; Rockström, Å.; Rolf, Dagmar, Enköping; Rudbeck, B., Sollentuna; Rudbeck, R., Sollentuna; Rydbeck, Sigrid; gm Rydstedt, Elsa; Söderman, Ingeborg; Schedin, E., Bjursås; Schedin, Gunhild; Schotte, Siri, dödsbo, Lidingö; Selling, G.; Sjöberg, Elin, dödsbo; Sjölin, Kerstin, Nockeby; Skoglund, Elin; Skogsborg, Ragnhild; Skum, N. N., Kalixfors; Skårman, H., Lidingö; Smirnoff, Karin, Bromma; Spens, H.; Stenhagen, Carin; Stenquist, A., Ramfall; Stockholms hantverksförening; Strokirk, C. F.; Sutthoff, Agnes, Lidingö; Svanström, Greta; Svenssons konditori AB, Uddevalla; Tamm, Eva; Tanner, Jenny, Helsingfors; gm Tessing, Märta; gm Trägård, Olga; Trägård, S.; Thörlund, I.; Törnqvist, E.; Wachtmeister, Louise, Nyköping; Wagner, G.; Wahlholm, L., Spånga; Velander, Lisa; Wellander, Salla, Bromma; Westberg, T.; Westin, I.; Wettergren-Skawonius, Gunilla; Wiesel, Ingrid; Wiking-Olsson, Sigrid; Virgin, H.; Virgin, Ulla; Witt, Eda, Gränna; Wulf, Thyra, Svartsjö; Vägförvaltningen i Stockholms län; Åsberg, Brita; Öhlin, Edith, Mariehäll; Östman, Hildegard, Siksjöhöjden.

Nordiska museets bibliotek:

Aarflots prenteverk, Volda; Alm, J.; Almquist, J. C.; Althin, T.; Altonaer Museum, Altona; Amades, J., Barcelona; Andemar, Linnéa; Anderbjörk, J. E., Växjö; Andersson, L. G., stärbhus, Lidingö; André, E., Hagalund; H. Aschehoug & Co., Oslo; Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster i. W.; Bäckström, A., Lidingö; Bengtson, H.; Bengtsson, B., Lidingö; Berg, G.; Bergstrand, C.-M., Göteborg; Bernström, B.; Bertel, G., Bromma; Björkbom, C., Bromma; Boëthius, Gerda, Mora; Borg, A., Linköping; Bratanii, B., Zagreb; Brepohl, W., Dortmund; Broman, Astrid; AB H. Bukowskis konsthandel; Burgstaller, E., Linz; Bygren, G. A., Motala; Cammermeyers boghandel, Oslo; Campbell, Å., Uppsala; Carlson, Selma D.; Casas Gaspar, E., Madrid; Centro de estudios montañeses, Santander; Centro internazionale delle arti e del costume, Venezia; Collmar, M., Bromsten; Consejo de cultura, Vitoria; Consejo superior de investigaciones científicas, Madrid; Cuzacq, R., Bayonne; Dahl, S., Tórshavn; Dalmáu Carles, Pla, S. A., Gerona; P. M. Danielsens forlag, Arendal; Stiftelsen Danviks hospital; David-Andersen, A. & I., Oslo; Davidsen, Aa. I., Rønne; Byggnadsfirman Anders Diös, Uppsala; Djordjević, T. R., Beograd; Dorson, R. M., East Lansing, Mich.; Dreyers forlag, Oslo; Drätselkammaren, Kristinehamn; Dölker, H. B., Stuttgart; Ecklesiastikdepartementet; Oscar Eklunds bokförlag; Ekman, C.; Ehrnborg, Karin; Elthammar, N., Solna; Eriksson, E.; Erixon, S.; Fabritius & Sønners forlag, Oslo; Fevrell, W.; Folkeminnenemndi, Voss; Fondation égyptologique Reine Elisabeth, Bruxelles; Fonna Forlag, Oslo; Bokförlaget Forum; Verlag A. Francke

STRÖMMING ÄR HÄLSOKOST

Ät därför mer strömming, som är god, närande och billig mat
STOCKHOLMS LÄNS FISK-
FÖRSÄLJNINGSFÖRENING
u. p. a. Ring 23 12 50

E. ÖSTLING FRUKT och GRÖNSAKER

Östermalms saluhall
Tel.: 62 55 38, 62 23 98,
60 92 22

Konstnärlig typografi — kvalitetstryck

företsätter två ting: goda typer och skickliga typografiska fackmän. Vårt tryckeri intager en ledande ställning i båda dessa avseenden. Vårt rikhaltiga typförråd förnyas undan för undan med de yppersta typsnitt, som stå att erhålla. Varje manuskript undergår hos oss en sorgfällig typografisk bearbetning. Är Ni mån om en hög typografisk standard hos Edra trycksaker kan Ni tryggt lita på den service, som vi bjuda.

IVAR HÄGGSTRÖMS BOKTRYCKERI A. B.
STOCKHOLM • BOKTRYCK • OFFSET • STÅLTRYCK
Gamla Brogatan 26 Tel. 22 99 70

Firma PAPPER & KUVERT

(Innehavare E. LINDBERG)

DROTTNINGGATAN 4

TELEFON 20 91 83

A.-B. FEYCHTINGS JÄRNHANDEL

Specialité: ESKILSTUNASMIDEN

Drottninggatan 46 Tel. 10 04 83, 20 46 70

AG., Bern; Fredriksson, O., Ocke; Frenckellska tryckeri AB, Helsingfors; Fries, C., Sparreholm; Frisk, O.; G. E. C. Gads forlag, København; Galmés Riera, A., Selva; Gardberg, J., Karis; Gebhard, T., München; Geijer, Agnes; Generalpoststyrelsen; Gennep, A. van, Bourg-la-Reine; Glomdalsmuseets vänner, Elverum; Granlund, J.; Grant, Isabel F., Kingussie; Grundström, H., Jokkmokk; Gunda, B., Debrecen; Gustafsson, Ebba; Gustav Adolfsakademien för folklivsforskning, Uppsala; Gyldendal Norsk Forlag, Oslo; Gästrike-Hälsinge nations Glysisvallurkommitté, Uppsala; Halbo, S. M., Oslo; Hallands brandförsäkringsbolag, Laholm; Hallerdt, B., Nacka; Hansen, H. P., Herning; H. P. Hansens bogtrykkeri, København; Harbeck, W.; Hedström, Karin, Hedemora; Heimer, T., Ed; Heine, N. G., Lyngby; Helander, N., Kumla; Hellner, B., Solna; Helm, R., Kassel; Hemmer, R., Helsingfors; Henssen, G., Marburg; Hildebrand, B.; Hillgren, B.; Hobroh, G., Gävle; Holmberg, A.; Hoyos Sancho, Nieves de, Madrid; K. Husgerådskammaren; ICOM, Paris; Institut Tessin, Paris; Internationella kongressen för europeisk och västerländsk etnologi; Itkonen, T. I., Helsingfors; Jansson, S. O., Bromma; Jirlow, R., Västerås; Järnvägsstyrelsen; Jönsson, N., Önnestad; Kjellberg, L., Uppsala; Kommittén för riksdagens boggåva till Färöarnas lagting; Kooperativa förbundet; Kulczycka, Jadwiga; Kullberg, K. G., stärbhus, Strängnäs; Kungl. biblioteket; Källström, O.; Lagercrantz, B., Lidingö; Lagercrantz, S., Uppsala; Lagerquist, M., Lidingö; Lagerström, A.; Laid, E.; Lecotté, R., Paris; Lehman, E., Ankarsrum; Lilliehöök, G. W:son; Lindblom, A.; Linder, Greta; Lingis, J.; Lis Quibén, V., Pontevedra; Livrustkammaren; Loorits, O., Uppsala; Lundwall, S.; Lutherstiftelsen, Oslo; Maget, M., Paris; Malmsten, K., Solna; Mancker, E.; Mariningenjörkåren; Medéns förlags AB; Meré, R., San Sebastián; Merino, J. J. B., Algorta; Mittet & Co. AS, Oslo; Mollstadius, A., Jönköping; Montelius, Marion; Museum für Völkerkunde, Basel; Märkisches Museum, Berlin; Neander, A., Älmeboda; Nilson, A., Östersund; Nilsson, K.; Nobelstiftelsen; Förlagshuset Norden AB, Malmö; Nordenfelt, Inger; AB Nordiska kompaniet; Nordlander, Hilda; Nordmøre husflidslag, Kristiansund; Nordqvist, N.; Nord-Trøndelag fiskarlag, Namsos; Noregs boklag, Oslo; Det norske samlaget, Oslo; Nyrin, J., Uppsala; Odenius, O., Uppsala; Odenvik, N., Jönköping; Orsa jordägarnämnd, Orsa; Kustannuso/y Otava, Helsingfors; Ottenjann, H., Cloppenburg; Palmqvist, A., Rämnen; Penguin Books Ltd., Harmondsworth; Pessler, W., Hannover; Peuckert, W.-E., Göttingen; Carl Pfeffer Verlag, Heidelberg; Pflöging, E.; Pinon, R., Seraing; Rasmussen, H., København; Rasmusson, N. L.; Red. av Beklädnadsfolket; Red. av Färgeritsteknik, Göteborg; Red. av Globen; Red. av Jordan runt; Red. av Lantarbetaren; Red. av Metallarbetaren; Red. av Nordisk boktryckarkonst; Red. av Rig; Red. av RLF-tidningen; Red. av Skogsindustriarbetaren, Gävle; Red. av Svenska dagbladet; Red. av Svenska museer; Red. av Urnyheterna, Malmö; Rehnberg, M.; Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach-Zürich; Riksdagens tryckeri-expedition; Riksgäldskontoret; Rodenstam, Greta, Hudiksvall; Roukens, W., Arnhem; Röhrich, L., Mainz; Salvén, E., Halmstad; Sandvik, O. M., Holmenkollen; Schindler, R., Linz; Schotte, Siri, dödsbo, Lidingö; Schotte-Lindsten, Ann-Sofi, Kalmar; Schreiber, G., Münster i. W.; Scottish Education Department, Edinburgh; Selling, G.; Sjöförsäkringsaktiebolaget Öresund, Malmö; Skärblom, S.; AB Sleipner; Stadsbiblioteket, Göteborg; Stadsbiblioteket, Örebro; Stadskansliet, Helsingfors; Stahre, G., Lidingö; Statens järnvägars press-

tjänst; Statistiska centralbyrån; Stavenow, Å.; Stockholms högskola; Stockholms rederiaktiebolag Svea; Stockholms stadsarkiv; Stora Kopparbergs bergslags AB, Falun; Stridsberg, Laura; Strömberg, R., Västerås; Svenska boktryckareföreningen; Svenska institutet; Svenska lifförsäkringsbolaget; AB Svenska tobaksmonopolet; Svenska ungdomsringen för bygdekultur; Svensk-franska konstgalleriet; Sveriges bageriödkareförening; Svårdström, S.; Söderström & Co. förlags AB, Helsingfors; Werner Söderström O/y, Helsingfors; Talve, I., Solna; Tamelander, E., Helsingfors; Johan Grundt Tanum Forlag, Oslo; Thollander, Ellen; Thufvesson, O., Djursholm; Tillhagen, C.-H., Lidingö; Tranås sparbank, Tranås; Ugglå, A., Uppsala; Uldall, K., Lyngby; Union française des arts du costume, Paris; Universitetsbiblioteket, Lund; Universitetsbiblioteket, Oslo; Universitetsbiblioteket, Uppsala; Utterström, G.; Vefsn historielag, Mosjøen; Vilkuña, K. G., Brändö; Violant i Simorra, R., Barcelona; Uitgeverij "De Vlijt", Antwerpen; Wahlström & Widstrand; Waldén, B., Örebro; Wallmark, L., Jokkmokk; Westberg, T.; Wiberg, A.; Wieselgren, P., Kristianstad; Wifstavarfs AB, Vivstavarv; Wikberg, J., Arboga; Wikman, K. R. V., Åbo; Wildte, F., Göteborg; Wolfram, R., Salzburg; Zinc Development Association, Oxford; Znamierowska-Prüfferowa, Marja, Torun; Åhlander, Fr. E.; Åkesson, Margareta.

Nordiska museets arkiv:

Andersson, L. G., dödsbo, Lidingö; Beijer, C.; Berg, G.; Berg, S. G:son; Bergström, Mathilde-Louise, Äppelviken; Björkbom, C., Bromma; Boltensstern, Th., Leksand; Borg, A., Linköping; Borgerskapets änkehus; Carlsson, D., dödsbo; von Dardel, Eva; De Geer, A., Hanaskog; Ekberg, O.; Emers, T.; Engkvist, O.; Filmhistoriska samlingarna; Fjellman, R.; Franzén, B.; Föreningen Svenska tonsättare; Grönblad, Ester; Herzman, Maria; Hesselman, G.; Jaegerfalk, Astrid; Janke, W., Hamburg; Johansson, Swea, Urs-hult; Larsson, J.; Lenk, T.; Lilliehöök, G. W:son; Lindblom, A.; Linder, Greta; Livrustkammaren; Lönne, Sigrid, Hedemora; Magnusson, B., Kalmar; Malmberg, Th., dödsbo; Mores, H.; Nisser, W., Strålsnäs; Nordenström, T., Johanneshov; Ofvansjö sockens sparbank, Kungsgården; Olsson, Marianne; af Petersens, L.; Plese, Adela, Zagreb; Rehnberg, M.; Schnell, I., Nyköping; Schotte, Siri, dödsbo, Lidingö; Selling, G.; Sjögren, Thyra; Sjöquist, Kerstin; Stjernsward, Brita; Stockholms frisörmästareförening; Stridsberg, Laura; Sundman, G.; Svennung, J., Uppsala; Thollander, Ellen; Thorman, Elisabeth, Äppelviken; Thufvesson, O., Djursholm; Vitterhetsakademien; Zepp, H., U. S. A.

Skansen:

Andersson, Clara, Lunnarp; Andersson, L. G., stärbhus; Berggren, Barbara; Bergström, Anna; Bobeck, B.; Carlström, Å., Johanneshov; Claesson, Gullan, Västervik; Forsberg, Karin, Svartsjö; Hammarskjöld, Ulla; Harris, Emma; Hedén, Anna; Herlin, Doris, Enskede; Johansson, Elna; Kugelberg, I.; Käll, Inga-Lisa; Nygårdh, Maggy; Reventlow, A., Köpenhamn; Schotte, Siri, stärbhus, Lidingö; Skogsborg, Ragnhild; Spens, H., stärbhus; Stenhagen, N. N.; Thollander, Ellen; Wennerström, O.; Virgin, H.; Åhlén, Karin.

Skansens biljetter tryckas av

AB Parajett

LANDSKRONA

Stockholmskontoret tel. 62 93 08, 67 65 15

Vår specialité:

LAX • FÅGEL • VILT

EGNA RÖKERIER

NILS FRIDELL

ÖSTGÖTAGATAN 37

Tel. 423917 - STOCKHOLM - Tel. 423918

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN

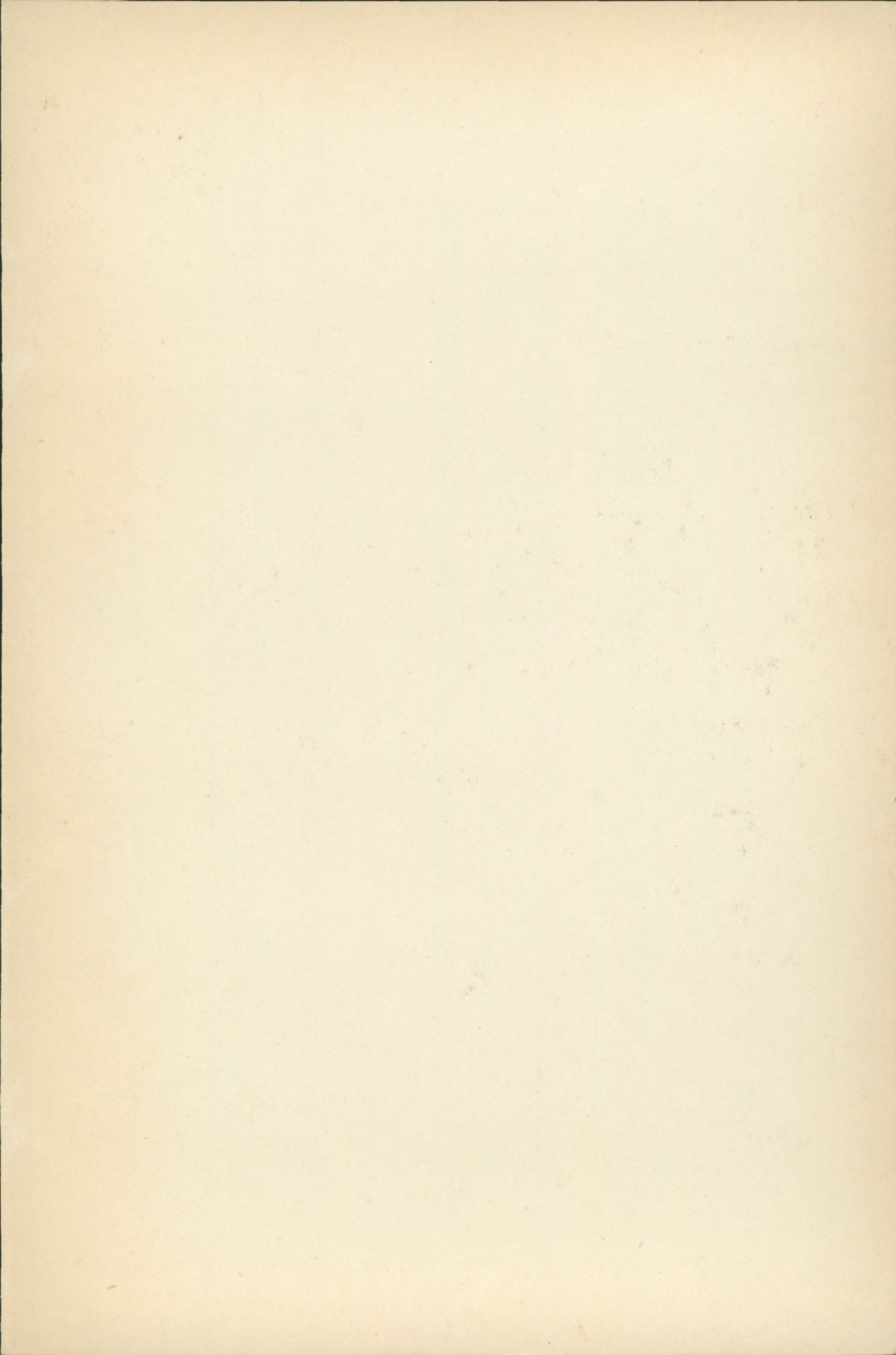
årgångarna 1931 – 1951

kunna nu köpas till nedsatt pris

2:50 per årgång

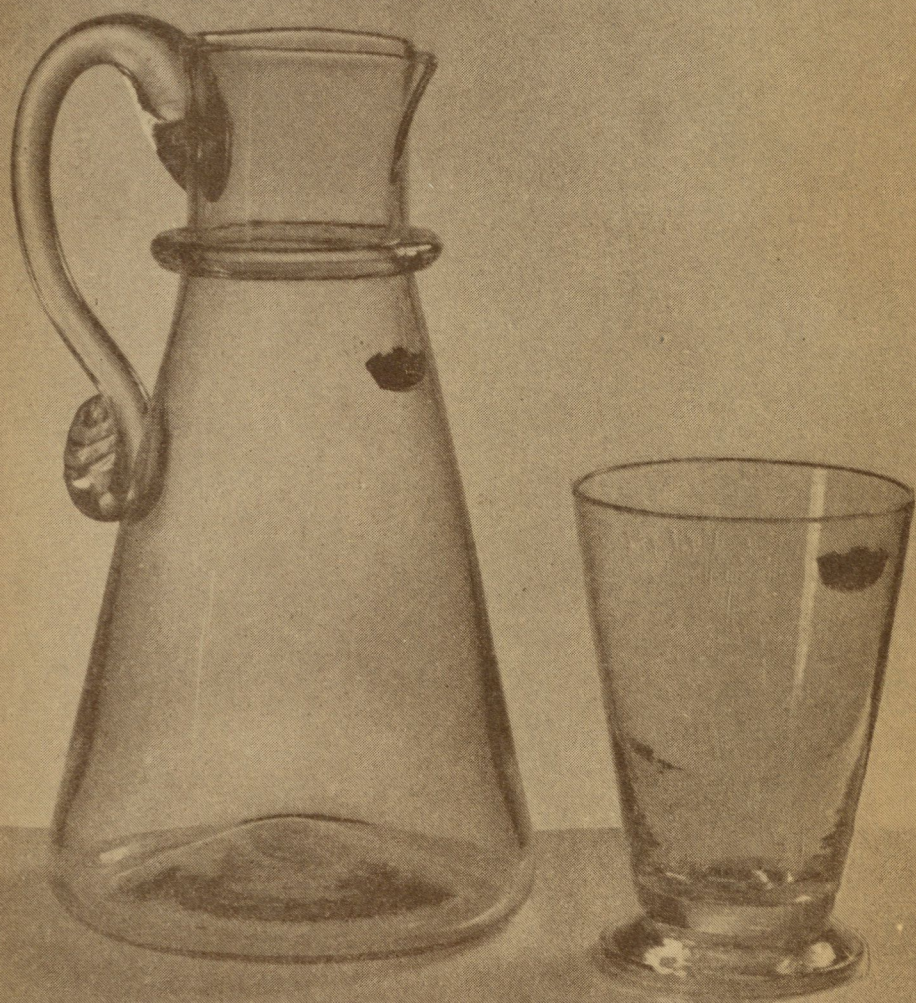
genom

NORDISKA MUSEETS BOKFÖRMEDLING

Vackra glas från

GLASHYTTAN

i Skansens Stockholmskvarter

Förevisning och försäljning alla dagar